

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ

для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

11

МАЙСТЕР-КЛАС 2.0

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ

для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

11

МАЙСТЕР-КЛАС 2.0

В. О. Котенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

РОЗРОБКИ УРОКІВ

для ЗЗСО з навчанням
українською мовою

11

УДК 811.161.2:371.214
К73

Серія «Майстер-клас 2.0»

Котенко В. О.

К73 Українська мова (рівень стандарту). 11 клас : розробки уроків для ЗЗСО з навчанням українською мовою / В. О. Котенко. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 256 с. — (Серія «Майстер-клас 2.0»).

ISBN 978-617-09-5804-4.

Видання відповідає чинній програмі «Українська мова. Рівень стандарту. 10–11 класи». У посібнику подано детальні розробки 70 уроків, зокрема контрольні роботи. Учитель знайде в книжці багато цікавих завдань, застосування інтерактивних методик, ігрових форм. Деякий теоретичний матеріал подано у формі таблиць. Обсяг текстів та зміст тестових завдань відповідає програмовим вимогам.

Календарно-тематичний план розміщено в електронному додатку.

Призначений для вчителів української мови та студентів філологічних факультетів.

УДК 811.161.2:371.214

Разом дбаємо про екологію
та здоров'я

ISBN 978-617-09-5804-4

© Котенко В. О., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Передмова

Мета пропонованого видання — надати методичну і практичну допомогу вчителям, які викладають курс української мови в школах із навчанням українською мовою. Автор намагався створити посібник, зручний і корисний у повсякденній роботі вчителя.

Видання відповідає чинній програмі «Українська мова (рівень стандарту). 10–11 класи».

Розробки уроків містять теоретичний матеріал, зразки наочності (схеми й таблиці), дидактичний матеріал, тексти і завдання для поточного та тематичного оцінювання результатів навчання.

Пропонований матеріал у межах уроку вчитель може використовувати варіативно в залежності від можливостей конкретного класу і власних уподобань. Саме цим зумовлена наявність наступних модулів.

Модуль «Персоналії» містить інформацію про видатних літераторів і мовознавців; варто звернути увагу учнів на модулі «Словничок» і «Терміни»: вони допоможуть краще засвоїти навчальний матеріал.

Часто вчителю бракує на уроці графічної наочності. За допомогою пропонованих схем і таблиць можна систематизувати або повторити вивчений матеріал.

У посібнику — велика кількість інтерактивних вправ. На думку автора, це суттєво допоможе вчителю налагодити контакт з учнями й отримати зворотній зв'язок.

Домашнє завдання вчитель за необхідності може прокоментувати учням.

Для економії часу вчителя до вправ підвищеної складності, тестових завдань і под. дані відповіді.

Усі матеріали, що супроводжуються QR-кодами, — вправи, тексти, тестові завдання, схеми та таблиці і т. д., — розміщені на сайті interactive.ranok.com.ua, їх можна роздрукувати для учнів або за наявності відповідного технічного забезпечення продемонструвати на екрані.

Пропонований посібник буде корисний і вчителю-початківцю, і досвідченому фахівцю.

УРОК № 1

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Читання вірша вчителем.
  2. Бесіда.
- II. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Завдання учням.
  5. Робота з текстом.
  6. Творча робота в групах.
  7. Написання вільного есе.
  8. Завдання учням.
  9. Робота в групах.
- III. Домашнє завдання
- IV. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Поняття мовної стійкості. Джерела, що живлять мовну стійкість

Мета: ознайомити школярів із поняттям «мовна стійкість», домогтися усвідомлення учнями того, що мовна стійкість — це ключова риса національно-мовної особистості; розвивати навички самостійної роботи з літературою, виразного читання, логічного мислення, образного сприймання; уміння виділяти головне; формувати мовленнєву компетентність; збагачувати словниковий запас; виховувати в учнів шанобливе ставлення до української мови як державної, бажання берегти її, користуватися українською мовою в щоденному спілкуванні.

Обладнання: підручник, схема «Головні джерела, що живлять мовну стійкість».

Основні терміни: мовна стійкість.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види читання для здобуття нових знань); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; поповнення власного словникового запасу; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях); спілкування іноземними мовами (готовність до міжкультурного діалогу, відкритість до пізнання різних культур).

Предметні: ознайомлення з поняттям *мовна стійкість*.

I. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Читання вірша вчителем.

Розпочнімо наш урок віршем Дмитра Павличка.

Ти зрікся мови рідної.
Тобі Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!
Ти зрікся мови рідної. Твій дух
На милицях жадає танцювати.
Від ласк твоїх закаменіє друг
І посивіє рідна мати!
Ти зрікся мови рідної. Віки
Ти йтимеш темний, як сльота осіння.
Від погляду твого серця й зірки
Обернуться в сліпе каміння.
Ти зрікся мови рідної. Ганьба
Тебе зустріне на шляху вузькому...
Впаде на тебе, наче сніг, журба —
її не понесеш нікому!
Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.
Чужинця шани ждатимеш дарма —
В твій слід він кине сміх-погорду!
Ти зрікся мови рідної...

► **Бесіда.**

- Що найбільше вас вразило в цьому вірші?
- Які саме рядки містять у собі ставлення автора до так званих манкуртів — людей без історичної пам'яті, без знання історії свого народу?
- Чи потрібне вам спілкування українською мовою в щоденному житті?
- Чи потребує мова захисту сьогодні?
- Що вам відомо про мовну стійкість?
- Сформулюйте тему й мету уроку.

II. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Мова — найцінніший скарб, який ми повинні вивчати й берегти, бо без мови немає нації; що мовна стійкість — це ключова риса національномовної особистості. В. Сосюра стверджував: «Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема». Одним з найперших поняття мовної стійкості досліджував український соціолінгвіст Орест Ткаченко. За його словами, «втративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Утративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу свого часу у світі мову, про що свідчать долі таких колись поширених світових мов, як давньоєгипетська, шумерська, аккадська (ассиро-вавилонська), хетська, що стали мертвими і тепер відомі лише з пам'яток».

Мовна стійкість — намір та поведінка особистості чи групи людей, спрямовані на послідовне, непохитне користування в щоденному спілкуванні певною мовою чи мовними засобами незалежно від того, якою мовою спілкується співрозмовник.

► **Опрацювання схеми.**

1

► **Слово вчителя** (продовження).

Стійкість до вживання української мови називають *українськомовною стійкістю*.

Мовна особистість — 1) будь-який носій тієї чи іншої мови, схарактеризований на основі аналізу проведених їм текстів з точки зору використання в цих текстах системних засобів даної мови для відображення бачення їм навколишньої дійсності і досягнення певних цілей у світі; 2) найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда, що з'єднує системне уявлення мови з функціональним аналізом текстів.

► **Завдання учням.**

1. Схарактеризуйте головні джерела, що живлять мовну стійкість.
2. Внесіть власні пропозиції щодо формування мовної стійкості молоді.

ЦЕ ЦІКАВО!

Деякі дослідження виявляють занижений рівень мовної стійкості українців порівняно з російським населенням України, що, відповідно, загрожує українській мові зникненням.

Так, за даними Тетяни Бурди (1999), 83,2 % молодих українців Києва під час звертання до них українською також відповідають українською. Але в разі звертання до них російською мовою 90,6 % респондентів-українців переходить на російську. Водночас росіян в Україні характеризує висока мовна стійкість: вони переважно відповідають російською, коли до них звертаються російською (98,2 %), і у відповідь на звертання українською (95,3 %). (З Вікіпедії)

1 НАОЧНІСТЬ

Головні джерела, що живлять мовну стійкість (за О. Ткаченко)

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ЦЕ ЦІКАВО!

Із листа Г. Квітки-Основ'яненка П. О. Плетньову: «По случаю, был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что-то серьезное, трогательное. Он мне доказывал, что язык неудобен и вовсе не способен. Знал его удобство, я написал Марусю и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться».

3 ВІДПОВІДЬ

Група 1: Обрій — (лінія) небокрай, крайнебо, горизонт; (простір) видноколо, виднокруг, виднокрай, виднокіл, овид; (намет неба) небосхил, баня неба; (коло знань) кругозір, круговид, кругогляд; *мн.* обрії, (успіхів) перспективи.

Група 2: Сьогодні — нині, тепер, зараз.

Група 3: Іти — ходити, ступати, простувати, прямувати, крокувати, тупати, чимчикувати, шпацирувати, маршувати; цибати; дефілювати; дріботіти; пертися, тарбанитися; вибиратися.

Група 4: Заметіль — віхола, завія, метелиця, хуртовина, віхола.

Група 5: Пухнастий — (пташеня) пухнатий, вкритий пухом; (килим) волохатий, кошлатий, ворсистий; (сніг) лапатий; (шерсть) м'який, густий, пишний; (пиріг) пухкий.

4 ВІДПОВІДЬ

Рідна, материнська, державна, безсмертна, барвіста, дивовижна, багата, чудова, розкішна, поетична, пелюсткова, калинова, пісенна, щира, натхненна, барвінкова, благословенна, виразна, ніжна, гнучка, солов'їна, мелодійна, наймиліша, дотепна, іскрометна, лірична, пречиста, врочиста, сучасна, таємнича.

▶ Робота з текстом.

Прочитайте текст, поясніть значення нових слів (за потреби користуйтеся словником). Складіть план статті, перекажіть за ним прочитане.

Молодь — це не тільки майбутнє України, а й наша сучасність, яка несе в собі дух нового. Молоді українці, завдяки зусиллям багатьох поколінь українських патріотів, зростають і формуються як особистості в самостійній суверенній державі. За роки незалежності в нашій країні відбулися процеси, які надзвичайно змінили соціальне, матеріальне, політичне, культурне становище. Саме тому проблеми молодого покоління стали об'єктом зацікавлення і досліджень педагогів, соціологів, політиків, учених-українознавців, лінгвістів. Актуальними, зокрема, є питання мовної стійкості сучасної молоді як вагомий чинник збереження вірності рідній українській мові, як протидія мовно-культурній асиміляції, як необхідна умова існування всього українського народу.

В Україні в перші роки незалежності поняття *мовна стійкість* семантично пов'язувалося зі здатністю за несприятливих обставин зберегти і відновити свою рідну українську мову, не допустити загрози денационалізації і втрати національної мовної сутності.

Серед важливих ознак сучасної мовної ситуації в українському суспільстві слід визначити українсько-російську колективну двомовність і диглосію, а також поступову й невідворотну англomовну експансію. Незаперечним є той факт, що володіння двома або кількома мовами збагачує людину додатковими знаннями інших культур і можливістю вільного спілкування з іноземцями. Кожна національна спільнота потребує білінгвів як посередників між своєю і чужою культурами. Але коли білінгвізм набуває тотального поширення, він несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності. Як влучно зазначає Л. Масенко, «рівноважність двомовної ситуації може зберегтися лише тоді, коли поряд із групами, відкритими до мовного взаємовпливу, існують групи одномовців, які, виявляючи мовну стійкість, чинять опір впливові контактної мови. Інший розвиток двомовної ситуації, зокрема зменшення кількості одномовних осіб в одному з етнічних колективів за рахунок розростання групи білінгвів, може призвести до втрати мовної стабільності і появи змішаних форм мовлення.

(За О. Кравченко)

▶ Творча робота в групах.

Доберіть синоніми до поданих слів, зробіть висновки щодо багатства української мови.

Група 1: обрій.

Група 2: сьогодні.

Група 3: іти.

Група 4: заметіль.

Група 5: пухнастий.

► **Написання вільного есе.**

Доберіть епітети до слова *мова*. Складіть і запишіть вільне есе про українську мову. **4**

► **Завдання учням.**

Пригадайте декілька цікавих фактів про українську мову. Яка їх роль у формуванні мовної стійкості молодого покоління?

► **Робота в групах.**

Підготуйте усну розповідь про діяльність Всеукраїнського об'єднання «Рух захисту української мови».

III. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготуватись до дискусії на тему: «Чи потрібно бути мовно стійким?».

IV. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Сьогодні на уроці я дізналась про...

Найбільш цікавим було...

Я намагався(лась)...

Я зрозумів(ла,) що...

Урок запам'ятається мені тим, що...

ЦЕ ЦІКАВО!

- У 448 р. н. е. візантійський історик Пріск Панікійський, перебуваючи в таборі гунського володаря Аттіли, (на території сучасної України), того самого Аттіли, який розгромив Римську імперію, записав українські слова *мед* і *страва*.
- Особливістю української мови є те, що вона багата на зменшувальні форми. Зменшувально-пестливу форму має, як не дивно, навіть слово *вороги* — *вороженьки*.
- За межами Європи українська мова має напівофіційний статус у США (округ Кук штату Іллінойс). Відомо, що округ Кук в штаті Іллінойс — це 16-й з найбільших у світі урядів місцевого самоврядування. В цьому окрузі проживає близько 5,5 мільйонів населення, до складу округу входить місто Чикаго разом з передмістями. Українська мова була обрана як одна з найбільш уживаних мов на цій території.
- Перший український «Буквар» видав у 1574 році у Львові першодрукар Іван Федоров. До наших часів дійшов лише один примірник книги, який було знайдено в 1927 році в Римі. Зараз стародрук зберігається в бібліотеці Гарвардського університету.
- В українській мові безліч синонімів. Наприклад, слово *горизонт* має 12 синонімів: *обрій, небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругозір, кругогляд, виднокруг, видноколо, виднокрай, небокрай, овид*.
- На мовному конкурсі, який пройшов у Парижі в 1934 році, українську мову визнано третьою найбільш красивою мовою у світі (після французької та перської) за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія й будова речення.
- За лексичним запасом найбільш близькою до української мови є білоруська — 84 % спільної лексики, далі йдуть польська і сербська (70 % і 68 % відповідно) і лише потім — російська (62 %). До речі, якщо порівнювати фонетику й граматику, то українська має від 22 до 29 спільних рис із білоруською, чеською, словацькою й польською мовами, а з російською тільки 11.

УРОК № 2

Дискусія на тему: «Чи потрібно бути мовно стійким?»

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя з елементами бесіди.
  2. Проведення дискусії.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Колективна робота.
  2. Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Мета: вдосконалювати вміння й навички готувати виступи й виголошувати їх під час дискусії, використовувати різні способи виступу; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, логічне й критичне мислення, творчі здібності; виховувати в школярів мовну стійкість, любов і повагу до рідного слова, рідної мови, носіями якої вони є.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: дискусія.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (розвиток абстрактного мислення); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини та мовної стійкості).

Предметні: формування навички дискутувати на задану тему.

1 ОРІЄНТОВНІ ВІДПОВІДІ

ВІДПОВІДЬ 2

В історії європейських народів можна знайти чимало прикладів колективної мовної стійкості народу, завдяки якій йому вдалося за складних політичних обставин протистояти мовно-культурній асиміляції.

Одним з найяскравіших є досвід басків, які зберегли донині найдревнішу у Європі мову. Сучасний дослідник історії басків пише про їхню дивовижну здатність ще з доісторичних часів поєднувати пасивний опір і гнучкість щодо асиміляції, що дала їхнім нащадкам змогу залишатися самими собою і пізніше, за панування інших чужинців.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Бесіда.**
  - Що ми називаємо культурою спілкування?
  - Пригадайте, що означає слово *дискусія*?
  - Назвіть основні правила проведення дискусії.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Вступне слово вчителя.**

Мові належить головна об'єднуюча роль у процесах виникнення етносу, нації, держави. На етнічному рівні самоусвідомлення спільна мова, а вже потім звичаї й релігія, дає народові відчуття своєї єдності й водночас відокремлює його від інших народів. Доки народ спілкується своєю мовою, доти він зберігає себе, не розчиняючись в інших етносах як субстрат іншонаціональних утворень. Настав час збагнути, що доля української мови залежатиме від мовної стійкості українців, через яку можна досягнути мовної стабільності.

- ▶ **Бесіда.**
  - Чи згодні ви зі мною?
  - Як ви вважаєте, чи потрібно бути мовно стійким?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Слово вчителя з елементами бесіди.**

У статті 10 Конституції України записано, що державною мовою в Україні є українська мова. У той же час поширена двомовність: у великих містах часто звучить російська мова. На жаль, деякі чиновники також не хочуть знати й вивчати державну мову. На захист української мови ставали

в усі часи її утисків освічені люди — митці слова, мовознавці. Питання мовної стійкості стоїть досить гостро.

► Проведення дискусії.

Висловте свою думку щодо питання мовної стійкості та дайте відповідь на запитання.

— Що маємо зробити ми, українці, для збереження й розвитку рідної мови?

Орієнтовні відповіді учнів під час дискусії

ВІДПОВІДЬ 1

Я вважаю, що мовно стійким у наш час треба бути обов'язково. Зникнуть носії мови — зникне мова. В Україні для популяризації державної мови серед молоді робиться досить багато: це і конкурс знавців української мови ім. Петра Яцика, і Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, і Всеукраїнська мовознавча гра «Соняшник». Також діє Всеукраїнське об'єднання «Рух захисту української мови» — незалежне, позапартійне, некомерційне, громадське всеукраїнське об'єднання однодумців-патріотів з великою мережею осередків, якому небайдужі питання української мови та росіянізації в Україні. Важливими сферами впливу є освіта, засоби масової інформації та органи влади. Головною метою діяльності Спілки є задоволення і захист прав та інтересів громадян України — носіїв української мови, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя по всій території України. Завданнями об'єднання є інформування українців про болючі національні питання, здійснення громадського контролю органів влади та ведення просвітньої діяльності.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготувати повідомлення «Художня література про мовну стійкість».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Колективна робота.

Складіть колективно поради людині, що хоче сформувати в собі мовну стійкість.

Орієнтовна відповідь

ЯК ВИРОБИТИ У СОБІ МОВНУ СТІЙКІСТЬ

- намагатися виконувати мовні обов'язки, щоб не зникнути як народ;
- захищати рідну мову та народ України;
- вивчати українську мову;
- говорити українською мовою не лише в побуті, а всюди;
- допомагати кожному, хто хоче вивчити українську мову;
- цікавитись класичною українською літературою та творами сучасних письменників;
- вивчати історію України.

► Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Вислухавши думки своїх однокласників, я зрозумів(ла), що...

1 ОРІЄНТОВНІ ВІДПОВІДІ

(продовження)

ВІДПОВІДЬ 3

Не думаю, що двомовність комусь завадить. Мій батько — українець, а мати — росіянка. Вона не знає української, що ж нам тепер з нею не розмовляти? Удома ми говоримо російською, інколи я з татом — українською. Знаю країни, де офіційна двомовність (як-от у Канаді, Бельгії чи Фінляндії або й багатомовність, як у Швейцарії) узаконені на загальнонаціональному рівні.

ВІДПОВІДЬ 4

Я особисто не проти мови Олександра Пушкіна і Льва Толстого. Але «лінгвістична» нестійкість бачиться в країні загрозовою: якщо кожен українець виявлятиме свою «ввічливість» до російськомовних, хто ж тоді говоритиме українською? Завжди нас навчали вихованості: «Відповідай тією мовою, якою до тебе звертаються», — це ознака ввічливості. «Ми виростили дуже гречними й тепер, спілкуючись із російськомовними людьми, чемно переходимо на їхню мову. Ніби інакше вони нас не зрозуміють. А українська — це для особливих випадків: у когось — для дому, ще в когось — для офіційних урочистостей. Звичайно, якою мовою де і з ким говорити — особиста справа кожного. Навіть вихованість має межу», — зазначає журналістка Анна Каленська.

Я повністю підтримую позицію Анни. Час поважати себе і рідну мову. Час меншовартості вже минув. Відчуття винуватості за свою українськість і тривожне побоювання, що тебе в Україні (!) можуть не зрозуміти, не сприйняти й не прийняти, повинно викоринюватись.

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО!

Неправильно (росіянізм)	Правильно
уїхав	поїхав
уволівся	звільнився
дівся	подівся
поняв	зрозумів
получав	отримував
щитав	вважав
отдав	віддав
включив	ввімкнув

УРОК № 3

Засоби мовного вираження промови

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Опрацювання схеми.
  5. Слово вчителя (продовження).
  6. Робота в групах.
  7. Робота з картками.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: поглибити знання учнів про ораторську промову, пояснити роль засобів мовного вираження промови, спираючись на здобуті знання з теорії літератури; формувати вміння визначати їх у реченнях та текстах і доречно вживати в мовленні; розвивати увагу, уяву та логічне й образне усне й писемне мовлення, уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів; виховувати любов і повагу до рідного слова, патріотизм.

Обладнання: підручний, дидактичний матеріал.

Основні терміни: промова, засоби мовного вираження.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

Красномовство — це живопис думки.

Б. Паскаль ❶

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (розвиток абстрактного мислення); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички розрізняти тропи та риторичні фігури.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Як ви розумієте слова Б. Паскаля, узяті за епіграф до уроку?

— Що вивчає риторика?

— Чому риторику вважають і наукою, і мистецтвом?

— У чому полягає мистецтво риторики?

— Які ознаки властиві промові як жанру публіцистичного стилю?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя.**

Історії України відомі імена багатьох ораторів — справжніх патріотів, що самовіддано служили народу й переймалися його долею. Серед них ім'я В'ячеслава Чорновола. ❶

► **Завдання учням.**

1. Прочитайте вислів В. Чорновола. Скажіть, за допомогою чого автору вдалося досягти образності? ❷

Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні — маючи, щоб не довелося гірко любити її, утративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі.

2. Визначте тему, мету, проблему нашого уроку.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

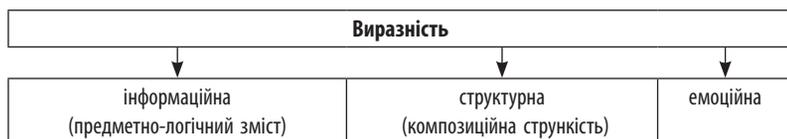
Ораторська мова — систематизована сукупність мовних засобів граматичного, лексичного та фонетико-орфоепічного рівнів, дібраних відповідно до потреби стилю, підстилю, жанру й організованих у живий (промову) або писаний текст за законами риторики.

Ораторська мова вибудовується у формі монологу, тобто розгорнутого мовлення однієї особи, зверненого до багатьох слухачів, до суспільства та розрахованого на безпосередню реакцію слухача.

Ті властивості й особливості промови оратора, які підтримують увагу та інтерес слухачів, активізують процес сприйняття, називаються засобами виразності. Їх мета — не прикрашати мову, а керувати процесом активного мислення слухачів.

► Опрацювання схеми.

3

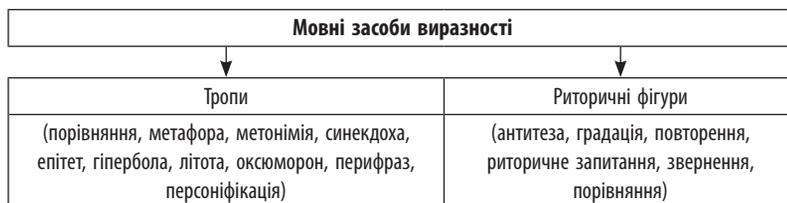
► Слово вчителя (продовження).

Образно-емоційна виразність мови визначається лінгвістичними (мовними) і екстралінгвістичними (кінетичними, психологічними — поведінка, міміка, жести, контакт з аудиторією тощо) чинниками, особливостями техніки мови оратора. Виразним є все, що зачіпає за живе, виразним може бути навіть мовчання. Залежно від типу мови та індивідуальних ораторських особливостей, промовець вибирає ті чи інші засоби виразності. Мовними засобами образності, емоційності й виразності є тропи й фігури.

► Робота зі схемою.

3

Розгляньте схему, дайте визначення відомих вам художніх засобів.

1 ПЕРСОНАЛІЇ

Блез Паскаль (1623–1662) — французький філософ, письменник, фізик, математик.

Один із засновників математичного аналізу, теорії ймовірностей та проективної геометрії, творець перших зразків лічильної техніки, автор основного закону гідростатики. Відомий також відкриттям формули біноміальних коефіцієнтів, винаходом гідравлічного преса й шприца та іншими відкриттями. Автор знаменитих «Думок» та «Листів до провінціала», які стали класикою французької літератури. На честь Паскаля названі одиниця вимірювання тиску (паскаль) і популярна мова програмування *Pascal*.

В'ячеслав Максимович Чорновіл (1937–1999) — український політик, публіцист, літературний критик, діяч руху опору проти зросійщення та національної дискримінації українського народу, політичний в'язень СРСР. Провідник українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х — 90-х років; Герой України (2000, посмертно). Лауреат Міжнародної журналістської премії ім. Ніколоаса Томаліна (1975). Ініціатор проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Акту проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 р.

Разом з іншими видатними діячами започаткував в Україні національно-визвольний рух шістдесятників і дисидентів.

2 ВІДПОВІДЬ

Активне вживання суспільно-політичної, економічної, юридичної, культурно-освітньої лексики; наявність емоційно забарвлених слів, фігур, тропів, фразеологічних зворотів; використання окличних речень і риторичних запитань; широке використання речень зі звертаннями, вставними та вставленими конструкціями; повтори; емоційний тон викладу.

3 НАОЧНІСТЬ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО!

Неправильно (росіянізм)	Правильно
зустрічаються випадки	трапляються випадки (українською зустрічати потрібно вживати там, де йдеться про зустріч)
кожного разу	щоразу, щодня, щомиті
у минулому році у позаминулому році	торік позаторік
по обидві сторони	обабіч
що є сили	щосили, чимдуж, щодуху
приходити до свідомості	опритомніти, отямитись
виключення	1) виняток 2) виключення (дія)

► Слово вчителя (продовження).

Використовуючи засоби виразності, оратор повинен пам'ятати: вони мають бути засобом, а не метою. Ще Арістотель говорив: «Надто блискучий склад робить непомітним як характери, так і думки».

Троп (грец. *tropos* — зворот) — вживання слова або вислову в переносному, образному значенні. В основі тропа — зіставлення двох явищ, предметів, які близькі один одному за будь-якими ознаками.

Фігури, пов'язані з відхиленням від комунікативно-логічних норм оформлення фрази, називаються **риторичними**. Риторичні фігури побудовані на словесних зворотах, які мають умовно-діалогічний характер. Серед риторичних фігур виділяють звертання, запитання, ствердження, заперечення, оклики. Вони не зв'язані з живим спілкуванням і не вимагають відповіді на них — у них самих міститься відповідь.

► Робота в групах.

Проаналізуйте промови відомих людей. Установіть прийоми впливу на слухачів, визначте відомі вам засоби виразності.

ПРОМОВА 1

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жодним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загригти всіх до себе. Двадцять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завжди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випадє, то і зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий твердий камінь, але, певно, найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. У кожному часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим, я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті наступних поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша — то було власне почуття того обов'язку, а друга — то потреба ненастанної праці. Я бачив відмалечку, що нашому селянинові ніщо не приходить без важкої праці; пізніше я пізнав, що й нам усім, яко нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надіється. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною

УРОК № 4

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Робота в групах.
  5. Робота з текстом.
  6. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні

Мета: повторити вивчене учнями про тропи, закріпити знання про метафору та метонімію, їхню роль у мовленні; розвивати гнучкість мислення і мовлення; збагачувати словниковий запас учнів; виховувати шанобливе ставлення до слова, до мови.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: метафора, метонімія, троп.

Тип уроку: застосування знань, навичок і умінь.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: дотримування норм української літературної мови; створення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Що таке тропи? Яке значення вони мають?
- Які види тропів знаєте? Схарактеризуйте їх.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

1

Прочитайте віршовані рядки. Визначте вид виділених мовних засобів, що їх використали автори. Схарактеризуйте тропи.

1. *Перо мое пісні мережить...* (П. Тичина) 2. *Досі сниться метелиця маю, завірюха херсонських вишень...* (Є. Маланюк)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Метафора (*грец.* metafora — перенесення) — перенесення ознаки на подібну річ: *чаша терпіння, печать мовчання, у чужу душу не влізеш, випити гірку чашу* та ін. Метафори

охоче використовують поети: *Жоржини на чорнобильській дорозі вже другий рік як струшують біду.* (Л. Костенко)

Метафору можна назвати основним тропом. У «Поетиці» Арістотеля підкреслюється важливість опанування метафор і зазначається, що вміння складати гарні метафори — ознака справжнього таланту.

Метонімія (від грец. *metonymia* — перейменування) — це метафоричний троп, основу якого складає заміна одних назв іншими на ґрунті асоціації за суміжністю їх значень: *І Коллара читає з усієї сили, І Шафарика, і Ганка* (твори Коллара, Шафарика, Ганка); *подай біологію* (підручник з біології); *срібло на шії* (срібна прикраса на шії); *кришталь на столі* (вироби із кришталю); *зібралось все село* (мешканці села). Оратор ставить у повідомленні деякі аспекти предмета замість самого предмета, який пропонується слухачам упізнати, ідентифікувати за цими аспектами. Метонімія зручна для використання в усному мовленні, відповідно продуктивна, стилістично експресивна і не виходить за межі стильових норм. Нікого не дивують вирази на зразок: *уряд знайшов кошти, це бачив весь будинок, село виїхало* тощо.

У художньому тексті метонімія цікава тим, що ніби вихоплює і висвітлює найважливіше слово, фокусує на ньому увагу: *Кругом листочки обведу тай списую Сквороду.* (Т. Шевченко)

Метонімія може поширюватися за допомогою епітета, який і вказує на предмет метонімічного переносу: *чайний жаль* (крик): *Адесь же є і степові кринички, і степові озеречка, і чайний жаль над ними.* (М. Стельмах)

▶ Опрацювання таблиці. 2

▶ Слово вчителя (продовження).

Метафора може передати сутність обраного явища, субстанції в образі. Вона здатна швидко й точно активізувати перцептивні можливості слухача, викликати спрогнозований відгук у свідомості й почуттях. Механізм конструювання метафори складається з декількох етапів (пошук суб'єкта метафори, пошук додаткового об'єкта, синтез обраних об'єктів, зіставлення між собою асоціацій), у результаті чого народжується новий художній образ.

▶ Робота в групах. 1

Знайдіть метонімію й метафору в реченнях з роману Ліни Костенко «Маруся Чурай».

Група 1

1. Табір не спав, готовий піднятиш щомиті. 2. І знов лека молитесь до зірки. Клинець городу хоче врожаю. 3. Тобі то добре, ти цього не знаєш, у тебе й мука піде у пісні. Полтава спить. А панство — чи не в гості. Сахнувсья кінь. То ями, то горбки.

Група 2

1. Все місто спить суворе й мовчазне. 2. Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. Ми

2 НАОЧНІСТЬ

Метафора й метонімія

Метафора	Метонімія
Метафоричне перенесення здійснюється на основі подібності	Метонімічне перенесення здійснюється на основі суміжності
Метафору можна перетворити на порівняння	Метонімію не можна перетворити на порівняння, лише доповнити
Метафора здатна зближувати найвіддаленіші предмети, поняття та явища	Метонімія ґрунтується лише на тих зв'язках, які існують у реальності, вона творить ефект присутності читача в художньому світі

УРОК № 5

Складання й розігрування діалогів відповідно до запропонованої ситуації

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Інтерактивна вправа «Букет очікувань».
  2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя з елементами бесіди.
  2. Робота в групах.
  3. Опрацювання діалогів.
  4. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.

Мета: закріпити знання учнів про діалог, уживання розділових знаків у діалозі; удосконаливати мовленнєво-комунікативні вміння складати й розігрувати діалогічні тексти відповідно до запропонованої ситуації спілкування, пов'язаної з власним досвідом, спостереженнями, обміном думками тощо; використовувати різні види й типи реплік, дотримуватися мовленнєвого етикету; підвищувати рівень мовної й мовленнєвої компетентності учнів; виховувати повагу до відомих українців, що прославили нашу державу.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: діалог, репліка, розділові знаки, мовленнєва ситуація.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів читання: ознайомлювального, вибіркового, навчального тощо; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: уміння складати діалоги відповідно до ситуації спілкування; доречно і правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативних завдань.

1 НАОЧНІСТЬ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Інтерактивна вправа «Букет очікувань».**

— Чого ви очікуєте від сьогоднішнього уроку?

Знаємо	Хочемо навчитися	Навчилися
Що таке діалог, розділові знаки при діалозі	Будувати діалоги відповідно до запропонованої ситуації	
Правила спілкування при діалозі	Чітко висловлювати думки, зацікавити співрозмовника, розширити кругозір	

(Учні заповнюють 2 колонки таблиці, третю — у кінці уроку.)

► **Завдання учням.**

1. Прочитайте й поясніть афоризм А. де Сент-Екзюпері. Сформулюйте за ним тему уроку. Що необхідно для успішного спілкування? Чи потрібно вчитися спілкуванню?

Єдина відома мені розкіш — це розкіш людського спілкування.

2. Поясніть слова Конфуція.

Є три помилки в спілкуванні людей: перша — це бажання говорити раніше, ніж це потрібно; друга — сором'язливість, не говорити тоді, коли це потрібно; третя — говорити, не спостерігаючи за вашим слухачем.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя з елементами бесіди.

В основу спілкування покладено діалог.

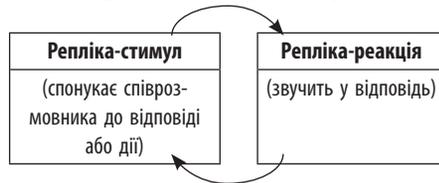
— Що вам відомо з попередніх класів про діалогічне мовлення?

— За яких умов воно відбувається?

— Яке значення має вивчення цієї теми для вашого життя?

Діалог — вид мовлення (найчастіше усного), для якого характерні почергові висловлювання двох або кількох співрозмовників.

Важливими для діалогу є невербальні засоби спілкування: міміка, жести, інтонація. Діалогічне усне мовлення передбачає розуміння співрозмовниками реальної ситуації спілкування, зорове сприйняття співрозмовниками одне одного (міміки, жестів), сприйняття інтонаційного оформлення мовлення. Зорієнтувавшись у ситуації спілкування, кожен зі співрозмовників планує своє висловлювання (планування відбувається у внутрішньому мовленні). Діалогічне мовлення є ланцюгом реплік, які породжуються в процесі спілкування двох або декількох осіб. Розрізняють такі репліки: репліка-стимул (спонукає співрозмовника до відповіді або дії) і репліка-реакція (звучить у відповідь). ❶

Зберігаючи у внутрішньому мовленні початок розмови (зміст попередніх реплік), кожен зі співрозмовників знову таки у внутрішньому мовленні планує «сміслові згустки» наступної репліки. Плануючи репліки, слід передовсім визначити мету (мотив) спілкування, його зміст (основну тезу) і логічно «просуватися» до досягнення цієї мети.

Репліки співрозмовників пов'язані за змістом (єдиною темою), більшість із них взаємозумовлені й пов'язані, тому вони утворюють діалогічні єдності (питання — відповідь). Характерними для діалогу є такі граматичні ознаки:

— граматична неповнота речень;

— використання простих синтаксичних конструкцій, різних речень за метою висловлювання, звертань і вставних слів, вигуків і часток тощо.

► Робота в групах. ❶ ❷

Заповніть діаграму «Коло Венна». Знайдіть спільні й відмінні риси діалогу та монологу.

ЦЕ ЦІКАВО!

У писемній формі діалогічне мовлення використовують у художніх творах як засіб відтворення мовлення та характеристики персонажів. Усне діалогічне мовлення здійснюється за умови безпосереднього контакту співрозмовників, кожен з яких по чергово то слухає (сприймає), то говорить. Щоб стати цікавим співрозмовником, навчитися ефективному діалогу, необхідно досконало оволодіти такими видами мовленнєвої діяльності, як аудіювання та говоріння.

❷ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ЗРАЗОК ДІАЛОГУ

— Привіт, Олександр! Давно не бачились. Як твої справи?

— Привіт, друже! У мене все добре. Чим займаєшся зараз? Як проводиш вільний час?

— Нещодавно переглядав виступи наших олімпійців! Неодноразово гімн нашої Батьківщини лунав у різних куточках земної кулі! Це ж величезна гордість за перемогу в багатьох видах спорту!

— Так, нам є чим і ким пишатись! Думаю, можна навіть створити власний міні-список спортсменів, яких знає кожен пересічний і не лише українець. Кого, на твою думку, можна поставити в цей список першим?

— Сергія Бубку, адже на його рахунок десятки перемог і тридцять п'ять легкоатлетичних рекордів зі стрибків.

— Гідна кандидатура. І хоча Сергій Бубка не представляв незалежну Україну на міжнародній арені в якості учасника, але він приклав багато зусиль як тренер до виховання молоді і продовжує це робити. А я захоплююсь силою Василя Вірастюка! Ось вам простий хлопець з Івано-Франківська, який з дитинства займався атлетикою та вперто йшов до своєї мети, а потім у командній грі виборов для нас титул «Найсильніша нація світу»!

3 Опрацювання діалогів.

Прочитайте діалоги. З'ясуйте мету, ситуацію спілкування, навіть учасників діалогу. Зверніть увагу на етикетні формули. З якою метою вони використовуються? Дайте характеристику реплікам діалогу (за метою висловлювання, за повнотою, за будовою, за емоційно-експресивним забарвленням). Визначте репліки для стимулювання, підтримання діалогу.

ТЕКСТ 1

На другий день раненько встала Соломія і побігла, як завжди, до своїх квітів, у садок, на леваду... Бадьора і впокоєна верталася додому, а на порозі зустріла батька.

— Що ти найбільше любиш на світі, дитино? — спитав він її.— Не спіши відказувати, будь ласка, поміркую.

— Мені не треба довго міркувати, та якби думала й рік, однаково скажу: музику і спів.

— А чого б ти найбільше прагнула?

— Вчитися музики і співу!

— Добре. Вивчишся, а далі?

— Буду грати і співати людям!

— Для чого?

— А для чого сіють хліб?

— Щоб жити. А для чого спів?

— Щоб жити і бути людьми!

— Гарзд, доню. Йди до хати і пиши письмові відкликання запрошень. (За В. Врублевською)

ТЕКСТ 2

Вони вийшли в присадок біля театру, де самотно притулилася до оповитої плющем стіни маленька лавочка. Вони сіли разом, але маленькому, порівняно з Пуччіні, диригенту було затісно, і Тосканіні став перед композитором, знов перетворившись на суддю.

— Хіба ще по партитурі в першій редакції я не казав, що опера провалиться?! Два таких довгих акти! — Тосканіні обурено підняв руки догори.— Що дозволено Вагнеру, не дозволено Пуччіні...

— Жахливий вечір! — тільки й спромігся мовити композитор.— Ці бевзі розвіяли мій сон! Ця опера сугестивна! А сугестія не любить метушні...

— Що вирішив?

— Мене принизили, але не зламали! Я прийшов порадитися.

— Ага! Певна річ! Ти прийшов порадитися, — забігав коло Пуччіні маестро.— Треба було слухати тоді! Я попереджав. Авжеж! Тобі потрібна співачка!

Пуччіні запалив.

— Джакомо! По-перше, хто наважиться співати по такому провалі! По-друге, провалився не хто-небудь, а Розіна Сторкіо! По-третє, я знаю співачок...— Він на мить спинився і безнадійно махнув рукою...— На таке треба мужності!

— Артуро, ти єдиний можеш мені дати раду, більш ніхто...

Тосканіні скептично скривив уста і теж схопив цигарку.
— Є одна співачка... Я знаю тільки одну співачку — дійсно мужню. Пишна техніка, діапазон майже в три октави!..

Пуччіні схопився на ноги, на його обличчі було написане благоговіння.

— Меа! Саломея Крушельницька... Пуччіні безнадійно опутився на лавочку.

— Вона співає твого улюбленого Вагнера!.. І крім того... Баттерфляй — це такий маленький барвистий метелик...

— Ти не вмієш користуватися порадами! — ще гучніше кричав маестро.— І тому ти сьогодні тут! Але послухай мене, якщо ти не хочеш, щоб твій метелик заснув, і тепер назавжди... (За В. Врублевською)

► Творча робота.

1. Складіть і розіграйте діалог на тему: «Українські спортсмени, про яких говорить весь світ» (10–14 реплік). Використайте слова, словосполучення, вирази з довідки. **3**
2. Складіть і розіграйте діалог на тему: «Шкідливі звички — шлях у безодню» (10–14 реплік). Використайте слова, словосполучення, вирази з довідки. **4 5**
3. Складіть і розіграйте діалог на тему: «Молодь за здоровий спосіб життя» (10–14 реплік). Використайте слова, словосполучення, вирази з довідки. **5**
4. Складіть і розіграйте діалог на тему: «Бережіть здоров'я змолу» (10–14 реплік). **5**

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Оформити письмово один із діалогів, складених на уроці. З'ясувати обставини й умови записаної розмови. Пояснити розділові знаки.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що називаємо діалогом?
- Які є різновиди діалогу вам відомі?
- Що таке репліка-стимул і репліка-реакція?
- Назвіть граматичні ознаки діалогу.

► Завдання учням.

Перегляньте свої очікування, які ви записали в зошити на початку уроку; позначте ті, що виправдались,— знаком (+), а ті, що не справдились,— (-).

4 ЗРАЗОК ДІАЛОГУ (продовження)

— Окрім того, що ці люди досягли вершин у великому спорті, потрібно віддати їм належне і за внесок у суспільне життя країни, яку представляють.— Так. Треба ще додати Андрія Шевченка, Василя Ломаченка!

— Згоден! Але згадаймо про жінок-спортсменок! Оксана Баюл, наприклад. Не просто олімпійська чемпіонка з фігурного катання, а людина, яка першою змусила світ слухати гімн незалежної України, адже саме Баюл здобула для нашої країни першу в історії золоту медаль на Олімпійських іграх у Ліллекхаммері в 1994 році.

— Яна Клочкова — українська «золота рибка»! Її знає весь світ! Вона 10 разів виграла чемпіонат світу й 19 разів чемпіонат Європи на різноманітних дистанціях. Якись космічні досягнення для сучасного українського плавання!

— Як кажуть, у здоровій нації — здоровий дух!

— Так! Приємно було поспілкуватися!

— Мені теж! До зустрічі!

— До зустрічі!

5 ДОВІДКИ

Завдання 1

Гімн Батьківщини, досягнення у спорті, олімпійські чемпіони, рекорди, гордість, здорова нація.

Завдання 2

Шкідливі звички, вплив на здоров'я, тютюнопаління, хвороби легень і серця, серйозна проблема, хобі, спілкування, прогулянки на свіжому повітрі; люди часто хворіють, бо беруться не вміють; здоров'я — найбільший скарб; рух — це життя.

Завдання 3

Здорове харчування, розпорядок дня, особиста гігієна, загартування, заняття спортом; де здоров'я, там і краса.

Завдання 4

Здоровий спосіб життя, ранкова зарядка, режим дня, загартування організму, заняття спортом, без шкідливих звичок; тримай голову в холоді, живіт у голоді, а ноги в теплі.

УРОКИ № 6–7

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
  3. Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Тренувальні вправи.
  4. Робота з картками.
  5. Робота з текстом.
  6. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
  1. Завдання учням.
  2. Робота з афоризмом.

Риторичні фігури (антитеза, градація, повторення (анафора, епіфора), риторичні запитання (звертання), порівняння)

Мета: поглибити знання учнів про риторичні фігури та їхню роль у промові оратора; удосконалювати вміння виявляти в тексті мовні тропи й риторичні фігури; збагачувати текст тропами й фігурами; використовувати змістовне, красиве, образне мовлення, розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, критичне мислення; виховувати в школярів за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу естетичні смаки.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: риторичні фігури, антитеза, градація, повторення (анафора, епіфора), риторичні запитання та звертання, порівняння.

Тип уроків: комбіновані.

ХІД УРОКІВ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання й ситуації спілкування; сприйняття, розуміння й аналіз інформації державною мовою, розрізнення риторичних фігур.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1 — метафора, 2 — метонімія, 3 — метонімія, 4 — метафора.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Бесіда.**

- Дайте визначення метафори та метонімії.
- Як розрізнити ці тропи?
- Наведіть приклади обох тропів.

► **Завдання учням.**

У поданих поетичних рядках визначте метафору й метонімію. **1**
1. Рветься осінь руками кривавими / До далекого сонечка
любого... (*Леся Українка*) 2. Вдарив революціонер — захитався світ... (*П. Тичина*) 3. Перо моє пісні мерезить...
(*П. Тичина*) 4. Син білявого дня і чорнявої ночі, / вечір-мулат
підійшов до порога. (*Л. Костенко*)

► **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

«У промові їх повинно бути настільки достатньо, щоб жодне слово, позбавлене витонченості або важливості не ви-

ходило з вуст оратора», — говорив Цицерон. Як ви вважаєте, про що йде мова?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Чималу роль відіграють у мові оратора так звані риторичні фігури — особливі прийоми мови, що збільшують її переконливість і силу впливу на слухачів.

Найефектнішою риторичною фігурою вважають риторичне питання. **Риторичне питання** — фігура поетичної мови, що посилює експресивність висловлювання: мовний зворот, сформульований у формі запитання, яке не потребує відповіді: *Коли одпочити ляжеш, Боже, утомлений?* (Т. Шевченко)

Особливо висока ефектність риторичних питань у стані напруженого очікування, коли аудиторія емоційно збуджена. Риторичні питання добре сприймаються на слух, завдяки чому вони і є ефективним риторичним прийомом усної промови. Також існують інші риторичні фігури.

Градація — це послідовне розташування слів зі зростаючим або спадаючим значенням з метою посилення емоційності твору: *він не здогадувався, не знав, не підозрював, йому й на думку не могло таке прийти*. Вона дає змогу художньо в розвитку відтворити події, вчинки, переживання. Розрізнити висхідну чи спадну градацію допомагає відповідна інтонація. Спадна градація зазвичай характерна для мотивів зажури, туги, суму:

*Все пройшло, проминуло давно.
Наче тїнь, наче сон, наче мить,—
Та чомусь не забулось воно
І від спогадів серце болить...*

(Д. Фальківський)

Головна функція градації — викликати увагу до зображеного, надати йому яскравості й рельєфності.

Антитеза — риторична фігура, суть якої полягає в зіставленні контрастних чи протилежних образів. У широкому значенні під антитезою розуміють будь-яке зіставлення протилежних понять, ситуацій чи інших елементів у творі: *У мужички руки чорні, в пані рученька тендітна*. (Лєся Українка)

Зазвичай антитезні поняття виражаються протилежними за значенням словами-антонімами.

Будь-який із цих прийомів може бути особливо ефективним, якщо він вживається тільки один, а сам виступ стислий і побудований на цьому риторичному прийомі. Однак дуже велика кількість риторичних фігур в усній мові або їх одноманітність застосування можуть призвести до зворотного ефекту, можуть викликати роздратування в слухачів, тому їх застосовувати в усній мові потрібно обережно, без зловживань.

ЦЕ ЦІКАВО!

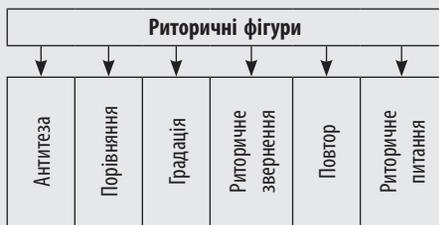
Одна з найдавніших праць, що присвячена проблемі використання риторичних фігур у красномовстві, належить Арістотелю, хоча історики стверджують, що сам він ознайомився з теорією і практикою застосування риторичних фігур ще в юнацькі роки під час навчання в школі Ісократ. Останній вважав фігураційну практику запорукою майбутнього успіху риторика, а тому від своїх учнів вимагав досконалого володіння навичками її застосування. Цей факт свідчить про те, що вже в першій половині IV ст. до н. е. існувала практика застосування риторичних фігур, яка напевно базувалася вже на якійсь теорії. Отже, не дивно, що переважна більшість їх назв має давньогрецьке походження.

У розвиток теорії і практики застосування риторичних фігур доклали зусиль і давні римляни, зокрема Цицерон, що назвав їх квітами красномовства, та Квінтіліан, який вважав їх невід'ємною частиною мовленнєвої підготовки оратора. (За Ю. Єлісовенко)

ЦЕ ЦІКАВО!

Риторичні фігури — це засоби художньої виразності мовлення, що являють собою мовні звороти, утворені шляхом своєрідного сполучення слів і синтаксичної побудови фрази чи речення. На відміну від узвичаєного даною мовою порядку слів вони підсилюють значеннєвий, емоційний чи ритмічний бік мовлення. Саме тому знання про риторичні фігури потрібні всім тим, хто цікавиться мовленням, хто працює зі словом, чия професійна діяльність пов'язана з ораторським мистецтвом, а це, як відомо, величезне коло людей, до якого належать і політики, і дипломати, і юристи, і журналісти, і філологи, і педагоги, і науковці, і представники багатьох інших професій.

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ПЕРСОНАЛІЯ

Феофан (Єлеазар, Єлисей) Прокопович (1681–1736) — український богослов, письменник, поет, математик, філософ, перекладач, публіцист, науковець-гуманіст, ректор Київської академії. Визначний український діяч епохи бароко. Різноманітність обдарувань, енциклопедичність знань, видатні досягнення в галузі науки, політики, без сумніву дозволяють поставити його в ряд геніїв людства. Його праці торкаються фізики, філософії, математики, астрономії, логіки, наук про державу і право, теології.

Риторичне звертання — риторична фігура, яка полягає в тому, що висловлення адресується до неживого предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи, чим посилюється його виразність.

Ой, коню мій, коню, коню вороненький! Ой, чого ти стоїш на стайні смутненький? (Нар. творч.)

Порівняння — художній засіб, який полягає в поясненні одного явища за допомогою іншого, надзвичайно подібного до нього, у якому потрібна авторові риса виступає дуже яскраво: *Неначе човен в синім морі то виринав, то потонав.* (Т. Шевченко)

Доречно і вдале застосування риторичних фігур у мовленні дозволить прикрасити форму подачі, підсилити смислове навантаження будь-якої думки чи промови, досягти більшої переконливості й досконалості, увиразнити її емоційну колоритність.

Повторення — стилістичний прийом, яким можна створювати нові стилістичні засоби і фігури, бо він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів — звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи. Проаналізуємо лише ті повторення, що відносяться до риторичних фігур.

Анафора — одна зі стилістичних фігур, повтор на початку віршових рядків синтаксичних, строфічних структур:

*Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?*

(Т. Шевченко)

Епіфора — стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукових сполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах:

*«...Вернітєся!» — «Не вернутєся!» —
Заграло, сказало
Сине море. — Не вернутєся,
Навіки пропали!»*

(Т. Шевченко)

► Робота зі схемою.

2

Розгляньте схему, наведіть власні приклади риторичних фігур.

► Тренувальні вправи.

3

1. Прочитайте поезію відомого оратора Ф. Прокоповича 4. На основі спостережень визначте в тексті виразальні засоби. З якою метою автор використовує тропи й риторичні фігури?

Також двовірші — поради-перестороги тому,
Хто згубне кохання собі запрошує:

*Ах, нерозумний! Невже добровільно бажати можливо,
Щоб це кохання тобі кров хвилювало завжди?*

Кажеш, що, в серці засікши, воно тебе спалює стиха.

Вір мені: здавшись йому, матимеш лиха мішок!

Думать коли ж ти будеш, що поради ці віри не гідні,

Ось тобі вірш рятівний (сам лиш його прочитай):
що означає «кохаю», «кохання», «коханий» — не знаю.
Знаю: лиш хто закохавсь, полум'ям хутко згорить.

2. Визначте вид виділених тропів, використаних у реченнях. Відповідь обґрунтуйте. **5**

1. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою... (Т. Шевченко) 2. Попід горою, яром, долом, мов ті діди високочолі, дуби з гетьманщини стоять... (Т. Шевченко) 3. За що кара? За що мені муки? Кому я що заподіяв? (Т. Шевченко) 4. Принишкли хмари, мов копиці сіна. (В. Симоненко) 5. Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали з собою в чужину весь тонкоголосий ясир. (В. Стус) 6. Сахається розгублена душа, почувши раптом тихі кроки щастя. (Л. Костенко) 7. Ні теплого проміння, ні гарної квітки, ні веселої пташки, одно тобі — дощ, дощ, дощ, дрібний, густий, холодний. (Дніпрова Чайка) 8. Скоро ходором заходить щирим злотом кута брама лісу, залісу, узлісь і розтане благовість. (В. Стус) 9. Неначе човен в синім морі, то виринав, то потопав. (Т. Шевченко) 10. — Бідна, бідна, бідна! — приговорює він. — На, моя маленька, на, на, на! (І. Франко) 11. Люди мучились, як в пеклі, пан втішався, мов у раю. (Леся Українка)

▶ Робота з картками. **3 6**

▶ Робота з текстом. **3**

Завдання 1 розміщено в електронному додатку.

2. Прочитайте уривок із п'єси М. Куліша «Мина Мазайло». Дайте комунікативну характеристику особистості Мокія Мазайла. Визначте виражально-зображувальну роль порівнянь і повторів у тексті.

Мокій: Серйозно, Улю. Рідня — а нема до кого слова промовити, тим паче українського. Слухати не хочуть. (До дверей.) Так ні! Буду на зло, на досаду декламувати українське слово. (До Улі.) Не розуміють його краси, а з моєї самотності сміються. Отак і живу, самотію, як місяць над глухим степом, як верства в хуртовину. (До дверей.) Буду співати, кричати під дверима отут, буду танцювати, свистіти!.. (До Улі.) Як одлюдник в пустелі, як копійка у старця, як мізинець у каліки, як...

Уля (захвилювалась): Серйозно?

Мокій: Серйозно! Скоро вже і я скажу за словом поетовим: «Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись. Нема, анікогісінько нема...» А як хочеться знайти собі такого друга, теплого, щирого, щоб до нього можна було промовитись словом із Грінченкового словника та й з власного серця...

3. Знайдіть у тексті риторичні фігури, визначте їх вид. Доповніть текст тропами та риторичними фігурами.

УСПІШНІ ЛЮДИ УКРАЇНИ Й СВІТУ:
ВІКТОР ГЛУШКОВ **7**

За ним стежили всі: й іноземна розвідка, й КДБ. Перші намагалися вивідати хоч якісь деталі його розробок, другі — стежили, щоб на вченого не здійснили замах. Глушков часто

5 ВІДПОВІДЬ

1 — метафора, 2 — порівняння, 3 — риторичні питання, 4 — порівняння, 5 — градація, 6 — метафора, 7 — повтор, 8 — градація, 9 — порівняння, 10 — повтор, 11 — антитеза.

6 ВІДПОВІДЬ

Картка 1: 1Г, 2В, 3Д, 4Е, 5А, 6Б.

Картка 2: 1А, 2В, 3Г, 4Е, 5Б, 6Д.

Картка 3: 1Г, 2В, 3А, 4Д, 5Б, 6Е.

Картка 4: 1А, 2В, 3Б, 4Г, 5Е, 6Д.

7 ПЕРСОНАЛІЯ

Віктор Михайлович Глушков (1923–1982) — український радянський вчений, піонер комп'ютерної техніки, автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики й обчислювальної техніки, ініціатор і організатор реалізації науково-дослідних програм створення проблемно-орієнтованих програмно-технічних комплексів для інформатизації, комп'ютеризації й автоматизації господарської та оборонної діяльності країни. Засновник наукової школи кібернетики.

СЛОВНИЧОК

Кібернетика (із грец. букв. «мистецтво управління») — наука про загальні принципи керування в комплексі складними (множинними) системами різної природи походження (наприклад, у технічних, біологічних, соціальних та ін.). Інше значення — науки (чи мистецтво) керування (управління) складними системами різної природи походження на основі знань, що сформовані на зворотних зв'язках.

За визначенням Глушкова — наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації в складних системах управління.

подорожував, а його смерть могла в одну мить сповільнити технічний прогрес цілої імперії.

В той час, як Глушков тільки здобував вищу освіту, термін «кібернетика» мав абсолютно негативне забарвлення, мовляв, це наука гнилого буржуазного світу, що намагається перетворити людину на додаток до машини. Як тільки Кремль швидко змінить риторичку після скинутих на Хіросіму та Нагасакі ядерних бомб, Штати разуче переганяють їх у технічних розробках. Потрібно було негайно створити програмне забезпечення для підводних човнів, розрахунку траєкторії руху ракет і ворожих літаків.

Віктор Михайлович Глушков — видатний учений у галузі кібернетики, обчислювальної техніки та її застосування, з його іменем пов'язаний розквіт цих напрямів науки в Україні. Він сприймав кібернетику як науку про управління з використанням обчислювальної техніки, засобів комунікації та математичних методів опрацювання в реальному масштабі часу великих масивів інформації довільної фізичної форми й змісту. Таке розуміння кібернетики було визначальним у його власній науковій творчості і стало стрижнем діяльності колективу створеного за його ініціативою Інституту кібернетики.

У 1964 році, сорокарічним, Віктор Михайлович став одним із наймолодших у країні академіків. І — ризикну сказати — одним із найдіяльніших.

В Україні, як і в багатьох куточках світу, живе добра пам'ять про талановитого вченого.

В. Глушков виростав у місті Шахти, на пограниччі України і Росії, а отже, в українсько-російському середовищі. Як розповідає його донька Ольга, мав українське коріння. Дуже любив українську пісню — це пам'ятають усі, хто його знав. Тоді, під час становлення інституту, кожен успіх відзначали як загальний тріумф, усеінститутське свято, й жодного разу не обходилося без знаменитих «Двох кольорів». Заводив пісню саме Віктор Михайлович. Чи не бачилася йому власна доля в цих двох кольорах?

Мені доводилося бачити Віктора Михайловича в різних непростих ситуаціях, які виникали в процесі розробки проектів чи програм розвитку досліджень певних наукових напрямів. Траплялося, що я (чи хтось із його учнів або колег) не погоджувався з ним. На це нелегко було зважитися через його великий авторитет. Та мушу визнати: Глушков умів слухати, чути іншу думку і приставати на неї, якщо вважав її переконливою, бо завжди керувався інтересами науки.

Шлях, обраний ученим, мета, яку він перед собою ставив, вимагали самовідданої праці, майже зовсім не залишаючи часу ні на що інше. Валентина Михайлівна, вірний друг зі студентської лави і дружина, усіляко підтримувала чоловіка. Відмовилася, на подив колег, будувати власну наукову кар'єру, дбала про дім і дітей, Олю і Вірочку. У нього ж справді було сутужно із часом, та й не могло бути інакше, бо хоч би скільки того часу було, його творчі за-

думи сягали надто далеко. І все ж, поза всім цим, лишалося в його серці, у його житті місце, яке належало тільки сім'ї і де душа його розкошувала. Такі речі невидимі сторонньому оку... Лише зрідка, з випадку відкривається глибина почуттів, уразливість людини.

Перед тим як Віктор Михайлович востаннє від'їжджав із Києва до Москви, у «кремлівську» лікарню, ми бачилися в лікарні у Феофанії. Я чекав, що він зазвичай розпитуватиме про інститутські справи, даватиме настанови. А він несподівано, якось дуже довірливо заговорив про своїх доньок, про їхню долю. Неначе знав, що до Києва вже не повернеться.

Життєвий шлях В. Глушкова — це справжній подвиг ученого в ім'я науки. Він пішов із життя занадто рано, у січні 1982-го. Лишилася Робота. Лишилася створена ним міцна школа теоретичної кібернетики. Від неї пішли інші наукові школи — теорії оптимізації та системного аналізу, теорії математичного моделювання та програмування, комп'ютерної та обчислювальної математики, теорії збереження та захисту інформації в системах, обчислювальної та комп'ютерної техніки, теорії управління та побудови телекомунікаційних мереж,— які відіграють важливу роль у розвитку сучасної інформатики.

Лишилися учні, які добре засвоїли уроки Вчителя та які є перевіреними на надійність впродовж років спільної праці. (За І. Сергієнком)

► **Творча робота.**

Напишіть невеликий допис на тему: «Духмяна шипшина». Обґрунтуйте використання в ньому тропів.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати есе на тему: «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Використати риторичні фігури.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► **Завдання учням.**

Чим тропи відрізняються від риторичних фігур? Назвіть риторичні фігури, дайте їх визначення, наведіть приклади.

► **Робота з афоризмом.**

Оцініть свою роботу й загальне враження від уроків афоризмом.

6

6 ЗРАЗКИ АФОРИЗМІВ

Будемо трудитися, тому що праця — це батько задоволення. (Стендаль)

Ті, хто опинився на вершині, не з неба туди впали! (М. Уошлінг)

Якщо ви об'єднаєте свої думки з думками інших людей, то ваш розум породить такі думки, яких у вас ніколи ще не бувало. (Дж. Максвелл)

УРОК № 8

Написання висловлень із використанням тропів і риторичних фігур

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Запитання учням.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Творча робота.
  3. Читання й обговорення висловлень.
Редагування написаного. Оцінювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Заповнення картки самооцінювання.

Мета: пригадати й закріпити вміння учнів писати висловлення з використанням тропів і риторичних фігур; збагачувати словниковий запас; розвивати мислення, мовлення, увагу учнів; відпрацювати вміння чітко й послідовно викладати думки; застосувати в роботі знання з літератури, історії, життя; виховувати вміння об'єктивно оцінювати свою роботу; прагнення досягати успіхів.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: тропи, риторичні фігури.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки).

Предметні: застосування знань про тропи та риторичні фігури; формування вміння визначати засоби художньої виразності.

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Джекі Чан (1954) — гонконзький, китайський та американський кіноактор, режисер, продюсер, каскадер, сценарист і співак.

ХІД УРОКУ

Якщо ви хочете домогтися успіху, уникайте шести вад: сонливості, ліні, страху, гніву, ледарства і нерішучості.

Джекі Чан 1

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Що ми називаємо тропами? Наведіть приклади.

— Які ви знаєте риторичні фігури? Наведіть приклад риторичного звертання та риторичного питання.

— Прочитайте епіграф до уроку. Чи згодні ви з Джекі Чаном?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Запитання учням.**

— Валерій Лобановський, Микола Леонтович, Білл Гейтс, Джоан Роулінг... Чи відомі вам ці імена? Чому саме цих людей називають успішними?

— Хто вони такі, успішні люди?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► **Слово вчителя.**

Власне висловлення — це твір-роздум щодо певного проблемного, суперечливого, актуального питання (проблеми), це думка кожного з вас, аргументована, підкріплена

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Прикметник *вірний* і прислівник *вірно* з якогось часу не тільки витискають з ужитку інші, більш відповідні слова, а й набирають невластивого їм значення.

В українській класиці й фольклорі цих слів уживали в далеко вужчому значенні, надаючи їм поняття тільки відданості: *Ой вийди, вийди, дівчино моя вірняя.* (Нар. творч.); *Без вірного друга великая туга.* (Нар. творч.); *Хто вірно кохає, той часто вітає.* (М. Номис)

Якщо у фразі йдеться не про відданість, а про правильність, слушність, правдивість, треба вдаватись до інших прикметників і прислівників: *А щоб певна була правда,— нехай шлях покаже.* (Т. Шевченко); *Землі своєї зелень і блакить любив я серцем і на схилі віку хотів про це правдиво повістити.* (М. Рильський); *Не раз, заблудившись, навманя йшли мандрівники тайгою, намагаючись знайти правильний напрям.* (О. Донченко); *Надія теж не докучала розпитами. Також відкладала до слушного вільнішого часу.* (Я. Баш)

3 НАОЧНІСТЬ

Стівена вірила в нього, і їй вдалося відновити твір! Зараз Стівен Кінг продав понад 350 мільйонів примірників «Кері» та більше 50-ти своїх книг.

Успішні люди є багатими. Але перед ними не стоїть просте завдання — заробляння грошей! Дійсно успішною людиною може стати лише той, хто допомагає іншим своїм талантом. Багатими є ті, хто робить для людей більше, ніж для себе. А ви комусь допомагаєте своїм талантом?

Отже, як ви бачите, успіх не приходить до людей сам по собі. Сподіваюсь, ви помітили, що успішні люди мали ще силу волі й багато корисних звичок! Наприклад, годинну або півторагодинну перерву на... сон! Цієї звички дотримувалися Альберт Айнштайн, Томас Едісон, Вінстон Черчилль, Джон Кеннеді, Рональд Рейган, Джон Рокфеллер. Денні перерви на сон не тільки підвищують продуктивність, а й розвивають креативне мислення. Щоб бути дійсно великою людиною, треба робити дещо велике. І, звісно, немає кращого часу для цього, ніж сьогодні!

► Читання й обговорення висловлень. Редагування написаного. Оцінювання.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Визначити види використаних у власній письмовій роботі тропів і риторичних фігур, пояснити їхню роль у тексті.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням.

1. Ораторська промова покликана переконати аудиторію, тому під час вибору засобів виразності мовлення треба керуватися цією настановою й використовувати тропи з метою привернути увагу слухачів. Наведіть декілька прикладів.
2. Назвіть декілька найбільш уживаних загальнономовних метафор, які ми використовуємо в повсякденному мовленні.

► Заповнення картки самооцінювання.

3

Картка самооцінювання

Вид самооцінювання	Бали 1–2
Я працював(ла) творчо	
Я висловлював(ла) свою думку	
Я відповідав(ла) на питання правильно	
Я був(ла) активним(ою)	
Я запам'ятав(ла) нову інформацію	
Я зробив(ла) всі необхідні записи	
Всього	

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бліцопитування.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Розподільний диктант.
  4. Морфологічний практикум.
  5. Творча робота.
  6. Теоретичний тренінг.
  7. Слово вчителя (продовження).
  8. Теоретичний тренінг.
  9. Робота з картками.
  10. Редагування.
  11. Орфографічний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
  3. Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Мета: повторити відомості про прикметник, розглянути поняття про ступені порівняння якісних прикметників, їх творення з точки зору стилістики; формувати вміння розпізнавати ступені порівняння прикметників, правильно вживати їх у мовленні, вдосконалювати культуру усного й писемного мовлення; виховувати загальнолюдські цінності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: прикметник, ступені порівняння прикметників, стилістика.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бліцопитування.**

— Яка частина мови називається прикметником? Які морфологічні ознаки має прикметник? Як узгоджується з іменником?

— На які групи за значенням поділяються прикметники?

— Які особливості якісних прикметників? На які питання вони відповідають? Наведіть приклади.

— Що таке відносні прикметники? На які питання вони відповідають? У чому їх особливість? Наведіть приклади.

— Що таке присвійні прикметники? На які питання вони відповідають? У чому їх особливість? Наведіть приклади.

— Які прикметники утворюють форми ступенів порівняння?

— Як утворюється проста форма прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння?

— Як утворюється складена форма вищого й найвищого ступенів порівняння?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (розвиток абстрактного мислення; прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно; визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення); уміння вчитися впродовж життя (прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; планування й організація власної навчальної діяльності); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування вмінь відрізнити відмінникові форми прикметників, форми ступенів порівняння.

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

Уникайте вживання суржикових форм.

Суржик	Українською мовою
учбовий процес	навчальний процес
учбовий центр	навчальний центр
на самому високому рівні	на найвищому рівні
слідуюче питання	наступне питання

— Які якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння? Чому?

— Які прикметники належать до твердої та м'якої груп? Наведіть приклади.

— Як відмінюються прикметники твердої й м'якої груп?

— До якої групи належать прикметники на *-лиций*? Наведіть приклади. Назвіть особливості відмінювання прикметників на *-лиций*.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя.

Яка різниця між словами *дружний* і *дружній*? Поясніть їх лексичне значення, провідмінійте слова усно. На що треба звертати увагу при відмінюванні цих слів?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Прикметники мають форми роду (чоловічого (ч. р.), жіночого (ж. р.), середнього (с. р.)) й числа (однина (одн.), множина (мн.)) та змінюються за відмінками. За лексичним значенням і морфологічними та словотвірними особливостями прикметники поділяються на три групи: якісні, відносні, присвійні. В основі поділу прикметників на розряди покладено принцип постійної (відносної) ознаки. Відносна (змінна) ознака може бути виражена більшою або меншою мірою, постійна не має такої властивості.

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи — тверду й м'яку. Досить запам'ятати відмінювання прикметників *зелений*, *синій* і за цим зразком відмінювати інші прикметники.

► Робота з таблицею.

Користуючись таблицею ❶, усно провідмінійте слова *материнський*, *материн*. Які особливості відмінювання ви помітили?

► Розподільний диктант.

Запишіть прикметники твердої й м'якої груп у дві колонки.

Олексіїв, подорожній, величний, майстерний, літній, сторонній, молодий, середній, присутній, батьків, Вікторіїн, мужній, задній, певен, жив, ясен, ближній, колишній, житній, художній, телячий, будній, давній, працюватий, сизий; пшеничні, земляні, смішні, босі, вчорашні, голі, вірні, рідні, заячі, майбутні, сухі, незабутні, далекі, зоряні, могутні, веселі, братні, брудні, заможні.

► Морфологічний практикум.

1. Користуючись поданими таблицями ❶, провідмінійте прикметники *навчальний*, *освітній*, *довгошийй*, *невістчин*, *жовтогарячий*, *білолиций*. Поясніть правопис відмінкових закінчень.

❶ НАОЧНІСТЬ

❷ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2. Подані словосполучення поставте в родовому й орудному відмінках однини. Поясніть правопис відмінкових закінчень прикметників та іменників.

Висока круча, ближня дача, свіжа їжа, родюча вишня, барвиста парча, овеча вдача, руда миша, вужча межа, гаряча каша, широка площа, розкішна черешня, лагідна теща, заяча душа, ведмежа послуга, пахуча груша, теляча покірність, вовча паща.

► **Творча робота.**

1

Складіть усну розповідь про родину друга (подруги). Використайте у висловленні присвійні прикметники. За потреби скористайтесь довідкою.

3

► **Теоретичний тренінг.**

Пригадайте творення форм вищого і найвищого ступенів прикметників. Користуючись таблицею 1, складіть лінгвістичну розповідь.

► **Слово вчителя** (продовження).

Краще вживати органічніші для української мови синтетичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників: *довершеніший, простіший, найдорожчий, найкращий, найхолодніший, найвірогідніший*.

Також треба пам'ятати, що не всі якісні прикметники утворюють ступені порівняння. Це залежить від специфіки значення та структури основи. Не мають ступенів порівняння прикметники, які виражають:

— абсолютну ознаку: *порожній, мертвий, глухий, сліпий* тощо;

— масть тварин: *чалий, гнідий, буланій, зозулястий, вороний* тощо;

— неповний вияв ознаки: *темнуватий, синюватий, білявий, золотавий, зеленавий* тощо;

— ознаку предметів на основі кольорової схожості до інших предметів: *кремовий, апельсиновий, бузковий, фісташковий, шоколадний* тощо;

— мають у своїй структурі префікси *пре-, ультра-, архі-, без-, над-, за-, не-*: *прегарний, ультрамодний, архіважливий, безсоромний, надважкий, заширокий, недобрий* тощо;

— прикметники із суфіксом здрібнілості або згрубілості: *темненький, синенький, старезний, довжелезний, товстенний* тощо;

— недосяжну ознаку: *нездоланний, незрівнянний, нескінченний* тощо;

— складні прикметники: *темно-синій, жовтогарячий* тощо;

— незмінювані прикметники іншомовного походження: *бордо, беж* тощо.

Порушення правил творення форм ступенів порівняння та норм їх уживання призводить до зниження рівня культури мовлення.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО!

Для ділового стилю нормативним є закінчення *-ому* в М. в. однини для прикметників у формі чоловічого та середнього роду: *на білому* (тілі), *у державному* (документі), *в ефективному* (методі).

3 ДОВІДКА

Мамина, матусина, бабусин, тітчин, Андріїв, батьків, сестрин, братів, дідусів, Миколин, Маріїна, дядьків, Тетянин, вчительчин, сусідів.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО!

Найтиповішими помилками щодо творення та застосування форм ступенів порівняння є:

— заміна найвищого ступеня порівняння вищим: *кращі люди* замість **найкращі люди**;

— вживання форм вищого ступеня порівняння без прийменників *від*, за чи сполучника *ніж*: *Він старший мене* замість **Він старший за мене**;

— поєднання простої та складеної форм вищого ступеня: *більш (менш) вужчий, більш (менш) сміливіший* замість **більш (менш) вузький, більш (менш) сміливий**;

— використання займенника *самий* у невластивому йому значенні: *самий дорогий* замість **найдорожчий**.

У текстах ділового стилю якісні прикметники порівняно з відносними вживають менше, однак вони часто є компонентами складених найменувань або термінів: *вільне коливання, гнучкий курс, тверда валюта, нова техніка, великий попит*; форми ступенів порівняння в таких конструкціях утрачають значення порівнювальної ознаки: *вищий сорт, вища школа, старший викладач, молодший науковий співробітник*.

4 НАОЧНІСТЬ

5 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШЕМО ПРАВИЛЬНО! ■

Вищий ступінь кількох прикметників утворюється від інших основ, а саме: *добрий, хороший — кращий, ліпший; гарний — кращий; поганий — гірший; великий — більший; малий — менший.*

Букву *щ* пишемо лише у трьох прикметниках вищій, *кращий, товщий (товстіший).*

Буквосполучення *жч* пишемо у прикметниках *тяжчий, важчий, нижчий, ближчий, дужчий, вужчий, дорожчий.*

6 ВІДПОВІДЬ

1Г, 2В, 3В, 4В, 5Г, 6В, 7Г.

► Теоретичний тренінг.

Користуючись поданою таблицею 4, розкажіть про особливості творення прикметників вищого ступеня порівняння.

► Робота з картками. 5

► Редагування. 5

Відредагуйте речення. Запишіть правильний варіант.

1. Я не міг повірити, що сама близька людина могла так підвести. 2. Кімната після ремонту стала більш затишнішою. 3. Катя знала, що екзамен з фізики все одно буде самим тяжчим. 4. Більш цікавішої книжки годі й шукати. 5. Більш детальніша інформація — під час співбесіди. 6. Хоч зовнішність теж важлива, самим найголовним для мене є духовна близькість. 7. Дні стали більш коротшими. 8. Вона краща всіх. 9. Квіти — самий приємніший подарунок для жінки. 10. Відповідь мого бывшего однокласника була найбільш змістовнішою. 11. До самого молодшого сина Михайлика батьки відносяться більш поблажливіше, ніж до старших. 12. У нас ціни нижчі базарних.

► Орфографічний практикум. 5

Спишіть, на місці пропуску ставлячи *е(є)* чи *о(оо)*, *й(о)*, *і* поясніть правопис суфіксів.

Півоні..вий, кварц..вий, торц..вий, чебрец..вий, сторож..вий, яблун..вий, овоч..вий, оранж..вий, вермішел..вий, грош..вий, ді..вий, кизил..вий, коричн..вий, замш..вий, марганц..вий, марш..вий, груш..вий, деш..вий, ситц..вий, черепах..вий, свинц..вий, вол..вий, песц..вий, алич..вий, парч..вий, раді..вий, бо..вий, квітн..вий, емал..вий, шагрен..вий, нул..вий, ясен..вий, промен..вий, ключ..вий, га..вий, плащ..вий, стал..вий, смуш..вий, вільх..вий, марганц..вий, плеч..вий.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати 10 прислів'їв про дружбу, визначити відмінки прикметників, пояснити правопис відмінкових закінчень.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням. 5

Виконайте тестові завдання. 6

1. Позначте рядок, у якому всі прикметники є якісними.
А неласкавий, могутній, шкіряний, новаторський
Б мізерний, механічний, мужній, оксамитовий
В рішучий, меланхолійний, молочний, паперовий
Г вузький, гіркий, холодний, стрункий, добрий
2. Позначте рядок, у якому всі прикметники є відносними.
А ведмежі вуха, весняний ранок, кришталева ваза
Б грамотний читач, український правопис, ведмежа послуга

УРОК № 10

Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки, використання прислівників міри та ступеню, уживання прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Завдання учням.
  3. Робота з текстом.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з картками.
  3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Заповнення картки самооцінки.

Мета: ознайомити учнів із синонімічними способами вираження різного ступеня ознаки, використанням прислівників *дуже, вельми, занадто, мало, вкрай, зовсім, особливо, трохи, децю, злегка* та ін., уживанням прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки (*величезний, манюсенький, тонкуватий, завеликий, старенький, предобрый*); збагачувати словниковий запас, розвивати усне мовлення, виховувати почуття патріотизму.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: прикметникові суфікси й префікси зі значенням суб'єктивної оцінки.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне й правильне використання прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки та прислівників зі значенням різних ступенів ознаки з прикметниками відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприйняття, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

▶ **Перевірка домашнього завдання.**

▶ **Завдання учням.**

Визначте розряди прикметників у поданих словосполученнях. Відповідь обґрунтуйте.

Золотий годинник — золота душа; срібний голос — срібний келих; лебединий пух — лебедина пісня.

▶ **Робота з текстом.**

Завдання розміщено в електронному додатку.

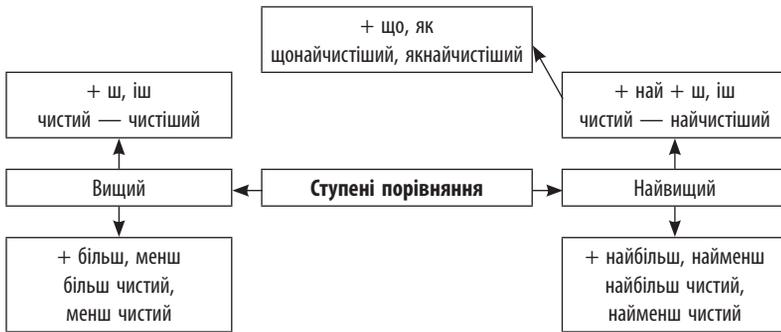
II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

▶ **Завдання учням.**

1. Прочитайте речення, поясніть способи вираження різного ступеня ознаки у виділених фрагментах. Чи мають вони значення суб'єктивної оцінки?

1. Допомога, яка *вкрай необхідна!* (*З газети*) 2. Коли ми купалися, Франц Кеммеріх ставав *зовсім малий і тоненький*, наче дитина. (*Е. М. Ремарк*) 3. Нитка *децю груба*, але після прання стає м'якшою. (*З газети*)

2. Користуючись опорною схемою 2, розкажіть про ступені порівняння прикметників. Наведіть власні приклади.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Збільшена кількість ознаки, передана прикметником, означає порівняно з уявно прийнятим еталоном вищій ступінь її концентрації в предметі. Процес кількісної видозміни ознаки відбувається у сфері суфіксального та префіксального словотвору, де суфікси й префікси, приєднуючись до прикметників помірною ступеня якості, виконують роль прислівників *дуже, трохи, вельми, занадто, мало, вкрай, зовсім, особливо: широченний — дуже широкий, хитрючий — дуже хитрий, злющий — дуже злий, завеликий — більший, ніж зазвичай потрібно; задовгий — трохи довгий; довший, ніж зазвичай потрібно.*

Також семантико-граматичне значення вносять у структуру слова суфікси *-енн-, -езн-, -уч-(-юч-), -ущ-, -ач-(-яч-)*: *височенний, страшенний, товстенний, глибочезний, важчезний, широчезний, довжелезний, холоднючий, худючий, жирнючий, хитрючий, жирнючий, багатючий, добрячий.*

Надмірну кількість ознаки існуючих у природі об'єктів відтворює ряд прикметникових форм, складовою частиною яких є префікси *над-, архі-, гіпер-, екстра-, супер-, ультра-, про-*. У похідних прикметниках вони формують значення «занадто», «надмірно», «надзвичайно», яке в конкретних мовних одиницях виявляє себе в кількісному наростанні ознаки. Префікс *пре-* граматичного значення надмірної кількості не має, його функція тотожна функції суфіксів *-енн-, -езн-/елезн-, -уч-, -ущ-*. Прикметники з префіксом *над-* є мовним засобом передачі ознаки предметів, яку вони мають в занадто великій, надмірній кількості, семантично цей формант співвідносний із прислівником *надмірно*: *надвисокий — надмірно високий, аналогічно надглибокий, надпотужний, наддовгий, надчистий.*

Кількісний вияв ознаки предмета дістає своєрідну кваліфікацію в групах прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-еньк-, -есеньк-/ісіньк-, -усіньк-*. У структуру змісту похідної назви ці суфікси вносять значення здрибаності.

► Робота з картками.

1

ЦЕ ЦІКАВО!

Іноді об'єктивна кількість ознаки, виражена прикметником, стосується не всього предмета, а лише його якоїсь частини, що виділяється збільшеними розмірами: *губатий — з великими губами; крисастий — який має широкі криси; м'ясистий — який має багато м'яса.*

Незначне збільшення ознаки предмета передає префікс *за-* у складі похідних основ якісних прикметників, які здебільшого орієнтовані на відтворення об'ємних величин: *заширокий — трохи широкий; ширший, ніж потрібно, аналогічно задовгий, завеликий, завузький, закороткий, залегкий.*

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

Слово *вірний* в українській мові означає *незрадливий*. А як же тоді з висловом *копія вірна*?

Цей вислів перенесено з російської мови, як і багато інших канцеляризмів. Замість нього потрібно використовувати з оригіналом згідно або *копія правильна*. (О. Пономарів)

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ОРІЄНТОВНА ВІДПОВІДЬ

НА ГОВЕРЛУ

Бракує слів, аби описати всю красу і велич українських Карпат... Вони немовірно вражаючі, неосяжні. Мені довелося познайомитись із ними ближче в туристичному поході. Сама я родом із Черкащини, у дитинстві милувалась широченними степами та наймогутнішою річкою України — Дніпром... А там, у серці гір, я пізнала найдивовижнішу красу, яка за віки зачарувала не одну людину.

Наша мандрівка була дуже складною та надто цікавою, а метою було знайти Манявський водоспад. Пройшовши десятки кілометрів, ми виконали завдання і милувались природою гірського краю. У визначений час дістались до водоспаду. Ось там мені дійсно перехопило подих... Серед мільйона вузесеньких стежок, що пролягають через підйоми й спуски, стежки й мілководні річки, є та одна, що веде до нього, до того дива природи, захищеного могутніми горами-велетнями від стороннього ока. Незважаючи на прохолодне весняне повітря, ми не відмовили собі в задоволенні зануритись у крижану джерельну річку, яка бере свій початок з гір і несеться руслом ген-ген далеко.

Цей похід був незабутнім, він відкрив нам ще одні Карпати — весняні, теплі, привітні, навіть легесенький дощик першої ночі не залишив поганих спогадів. Нас завжди супроводжувала або містична тиша, або милозвучний спів птахів, що створювало легку атмосферу для важкої дороги.

Карпати неможливо забути, у них не можна не закохатись, до них хочеться повертатись знову і знову, пізнавати їх, відкривати все нові й нові закутки, які створила природа і ретельно охороняє... (3 Інтернету)

Тренувальні вправи.

1. Прочитайте статтю довідника. Випишіть прикметники зі значенням суб'єктивної оцінки якості предмета. Використайте ці прикметники у власних реченнях (5–7).

ПРИКМЕТНИКИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПРЕДМЕТА

Суть прикметників зі значенням суб'єктивної оцінки якості предмета, на думку М. І. Фурдуй, полягає в тому, що ними передається не тільки ознака предмета за мірою чи ступенем інтенсивності її, а й виразне емоційне нашарування, суб'єктивне ставлення до предмета розмови, суб'єктивна оцінка його. Форми суб'єктивної оцінки якості в українській мові творяться за допомогою суфіксів *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*: *босенький, голенький, чемненький, чистенький, чистісінький, любесенький, малюсінький* та ін. Не утворюються форми суб'єктивної оцінки від прикметників, що мають книжний характер: *автобіографічний, рентабельний, винятковий, непохитний, основний, зразковий, пізнавальний* тощо.

Прикметники у формах суб'єктивної оцінки нерідко вживаються в ролі постійних епітетів у різних жанрах народної поетичної творчості (*коник вороненький, козак молоденький, голуб сизенький, вітер буйнесенький*) та входять до складу сталих словосполучень (*цілісінький день, чистісінька правда, звичайнісінька брехня*).

2. Складіть розповідь про враження від цікавої мандрівки (екскурсії), використайте прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, а також прикметники у формах суб'єктивної оцінки.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти діалог у розмовному стилі з використанням прикметників, що містять суб'єктивну оцінку обговорюваних об'єктів.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

Бесіда.

- Які ви знаєте способи різного виявлення ознаки?
- Які прикметникові суфікси й префікси мають значення суб'єктивної оцінки? Наведіть приклади.

Заповнення картки самооцінки.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Читання тексту переказу (учитель).
  2. Бесіда.
  3. Складання плану.
  4. Словникова робота.
  5. Робота над засобами художньої виразності.
  6. Повторне читання тексту (учитель).
  7. Усне переказування (колективне, індивідуальне).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Заповнення контрольних листів.

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про особливості художнього стилю мовлення; удосконалювати вміння й навички усно переказувати прослуханий текст художнього стилю мовлення за самостійно складеним планом; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, критичне мислення, пам'ять; виховувати в школярів глибоку повагу до Т. Шевченка, бажання досягнути його геніальності і важливу роль в історії України.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: переказ.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Бесіда.**
  - Що таке переказ?
  - Які ви знаєте види переказів?
  - Назвіть особливості роботи над стислим переказом?
  - Які стилі мовлення ви знаєте? Як визначити стиль тексту?
  - Назвіть характерні особливості художнього стилю.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Читання тексту переказу (учитель).**

РЯДОВИЙ ТРЕТЬОЇ РОТИ

Зранку починалася щоденна солдатська муштра.

Після молитви й сніданку роту вивели на плац для головної солдатської науки — марширування.

Марширували по двоє, по четверо, по вісім чоловік у шерензі...

З першої ж хвилини Шевченко відчув себе в строю безпорадним. Нові юхтові чоботи ще не облягли його ногу як

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; здійснення взаємооцінювання результатів діяльності, рефлексії).

Предметні: розвивати уміння правильно формулювати думку, виділяти головне, переказувати художній текст.

Вражений у саме серце, Шевченко не знайшов у собі сили, щоб відповісти по-солдатському: «Радий старатися, ваш скобродь».

«Бовдур! Йолоп! — думав він у розпачі.— Адже ж не міг Федяев так прямо й написати, щоб він звільнив мене від муштри, а цей бурбон он як зрозумів... Зажене він мене в труну...»

Тим часом закінчився перепочинок. Знов затрікотіли барабани. Знов залунав важкий тупіт...

(491 сл.)

(За З. Тулуб)

► **Бесіда.**

- Що вам відомо про перебування Кобзаря на засланні?
- Що таке солдатська муштра?
- Розкажіть про те, як поводить себе поет на плацу? Чому його єство протестувало?
- Що говорив Долгов про Т. Шевченка? Як це Долго-ва характеризує?
- Що вас насторожило в словах Мешкова?
- Чому поет називає майора «бурбоном»?
- Розкажіть про передчуття Кобзаря.

► **Складання плану.**

1

► **Словникова робота.**

2

1. Прочитайте та запам'ятайте значення слів.
2. Доберіть синоніми до слів.
Єство, безпорадний, сказати.

3

4

► **Робота над засобами художньої виразності.**

2

Визначте вид засобів виразності.

1. Тут *без меду та кренделів*. 2. *Калатало* в грудях підстреленою *ластівкою*. 3. *Б'ють землю підошвами*. 4. Він у неласці. *Прогримить* або новою *книгою*, або новою *картиною*. 5. *Зажене в труну*.

► **Повторне читання тексту** (учитель).

► **Усне переказування** (колективне, індивідуальне).

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Заповнення контрольних листів.**

1

Оцініть усні перекази однокласників.

КОНТРОЛЬНИЙ ЛИСТ

- Чи підпорядковується висловлення темі та основній думці, комунікативному завданню?
- Чи дотримано композиції, мовних, стильових особливостей та авторського задуму?
- Оцініть висловлення з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 СЛОВНИЧОК

Муштра — військове навчання, що ґрунтується на механічній дисципліні й несвідомому заучуванні правил військового шиккування.

Плац — площа для військових парадів і стройових занять.

Юхтовий — зроблений з юхти — сорту шкіри, одержуваного особливою обробкою шкур великої рогатої худоби, коней, свиней.

Унтер — звання молодшого командного складу із солдат в царській російській та деяких сучасних іноземних арміях.

Нари — настил, поміст або якийсь пристрій для снання (переважно з дерев'яних дощок), що міститься на певній відстані від підлоги.

Крендель — виріб із тіста (звичайно здобного), формою схожий на вісімку.

Протекція — заступництво, впливова підтримка, прихильність із боку когонебудь, що сприяє влаштуванню чийнебудь справ, чийсь кар'єрі.

Бурбон — брутальний, зарозумілий, неосвічений правитель.

4 ВІДПОВІДЬ

Єство: суть, сутність, природа, нутро (розм.).

Безпорадний: беззахисний, беззбройний, безвладний, безсилий, безсильний, безпомічний.

Сказати: говорити, мовити, гримнути, сичати.

УРОК № 12

Прислівник. Ступені порівняння

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Робота з таблицею.
  4. Тренувальні вправи.
  5. Творчий диктант.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
  3. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: повторити вивчене учнями про прислівник і ступені порівняння прислівників, удосконалити навички доцільного їх використання; закріпити навички творення форм ступенів порівняння та правопису прислівників; розвивати мовленнєву гнучкість; виховувати інтерес до читання.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: прислівник, ступені порівняння прислівника.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо); здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння розрізняти форми ступенів порівняння прислівника, правильно творити ці форми.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Бесіда.**

— Яку частину мови називаємо прислівником?

— Чи всі прислівники можуть мати ступені порівняння.

Відповідь проілюструйте власними прикладами.

— Утворіть ступені порівняння прислівників *вузько, погано, добре*. Які труднощі ви відчули при утворенні ступенів порівняння?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Прислівник — це незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, стану або ознаку іншої ознаки (*надто повільний, повернути праворуч*).

На відміну від інших самостійних частин мови прислівник не змінюється ані за числами, ані за відмінками, не має він також і ознак роду.

Прислівники мають властиві тільки їм словотворчі суфікси *-о, -е* (*тепло, добре, важче*), *-и, -ому, -ему* (*по-братськи, по-моєму*).

Для того щоб стилістично, тобто вміло, користуватися прислівниками (у кожному конкретному випадку, потрібно знати властиву їм семантико-граматичну сутність, своєрідність, зокрема й те, що вони поділяються на групи за значенням.

► **Опрацювання схем.**

1

► **Робота з таблицею.**

Складіть лінгвістичну розповідь про ступені порівняння прислівників, користуючись таблицею.

1

Форми ступенів порівняння	Ступені порівняння	
	Вищий	Найвищий
Проста	суфікси <i>-ш-, -іш-</i> + кінцевий прислівниковий суфікс <i>-е</i> : <i>холодно — холодніше, весело — веселіше</i>	форма вищого ступеня + префікс <i>най-</i> : <i>холодніше — найхолодніше, гірше — найгірше.</i>
	При додаванні суфікса <i>-ш-</i> можливе чергування з буквами <i>ж</i> і <i>ш</i> . У вищому ступені прислівників літерами <i>ж, ж</i> , з перед суфіксом <i>-ш-</i> змінюються на <i>-жч-</i> , а <i>с</i> + <i>-ш-</i> — на <i>-шч-</i> : <i>високий — вищий, вузький — вужчий, дорогий — дорожчий, дужий — дужчий, низький — нижчий, але: легкий — легший</i>	Для підсилення можуть вживатися префікси <i>як-</i> і <i>що-</i> : <i>якнайкраще, щонайсильніше</i>
	від іншого кореня: <i>погано — гірше, багато — більше, гарно — краще, мало — менше</i>	
Складена	Слова <i>більш, менш</i> + прислівник: <i>більш популярно, менш вправно</i>	Слова <i>найбільш, найменш</i> + прислівник: <i>найбільш часто, найбільш густо</i>

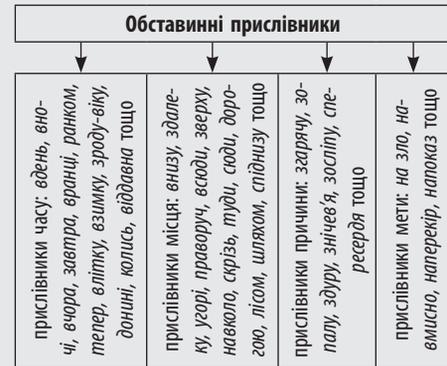
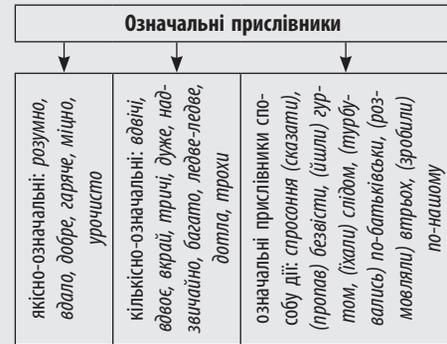
► **Тренувальні вправи.**

2

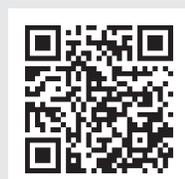
1. Випишіть у дві колонки прислівники у формі вищого та найвищого ступенів порівняння. Що вам відомо про види ступенів порівняння та їх творення?

1. Швидше і швидше котилися хвилі, заливали все, розливались ширше і помалу заспокоювалися. Вони гомоніли все тихше і тихше, із їх гомону виникала пісня. (*Леся Українка*) 2. В альтанці вони переодяглися. Жучок звелів свого нового бриля нап'ясти якнайглибше, аж на очі. (*Д. Бедзик*) 3. Сонце засяяло яскравіше. Верховіттям дерев пробіг легенький вітрець, і листя заграло веселіше, затремтіло. (*В. Сухомлинський*) 4. Його отець далеко жив, аж під верхом Катрафійовим, щонайменше шість годин дороги на коні страшеними пляями. (*І. Франко*) 5. Зірвався [метелик] і почав кружляти понад лампою, щораз то меншими й меншими кружками: хотів він бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. (*Леся Українка*) 6. Після приходу молодих людей в покоях стало *веселіше*: почалися

1 **НАОЧНІСТЬ**

2 **МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ**

УРОК № 13

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Робота з картками.
  4. Пояснювальний диктант.
  5. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Прикметники, що перейшли в іменники

Мета: повторити й поглибити знання учнів про спосіб творення слів в українській мові — перехід прикметників в іменники; виробляти вміння правильно визначати такі прикметники в текстах і реченнях; виховувати уважність й орфографічну пильність, високу культуру мовлення, самостійність у здобутті знань.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: прикметник, способи творення, субстантивізація.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння усіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел (зокрема електронних)); основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: ознайомлення з таким поняттям як субстантивізація (зокрема, перехід прикметників в іменники).

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Що вивчає морфологія?

— Які частини мови називаємо іменником? прикметником?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Визначте, якими частинами мови є виділені слова. Назвіть їх морфологічні ознаки. Схарактеризуйте це мовне явище.

Майбутнє рішення — наше *майбутнє*, *знайома* жінка — наша *знайома*, *учительська* робота — зайшли в *учительську*.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Деякі прикметники, втрачаючи значення ознаки й набуваючи значення предметності, переходять у розряд іменників, зберігаючи формальні (граматичні) ознаки прикметників. Це мовне явище називають субстантивізацією.

Субстантиваци́я (від латин. substantivum — іменник) — це перехід в іменники інших частин мови, зокрема прикметників. Вона відбувається тоді, коли прикметники починають виконувати функції іменників, тобто в реченні виступають у ролі підмета чи додатка: *Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє.* (О. Довженко)

Зберігаючи словозміну прикметника, такі слова відповідають на питання іменника й виконують у реченні його синтаксичну функцію: *Виступав мій давній знайомий* (хто?), *Я зустрівся з давнім знайомим* (з ким?).

► **Опрацювання таблиці.**

Різні ступені субстантивациї прикметників

2

Повний (лексичний)	Неповний (синтаксичний)
<ul style="list-style-type: none"> • прикметники, що зовсім утратили прикметникове значення й виконують граматичну функцію іменників: <i>операційна, набережна;</i> • географічні назви, що походять із прикметників: <i>Срібне, Ніжин, Пирятин, Рівне, Зарічанське</i> тощо; • прізвиська: <i>Задніпровський, Петрів, Колодний, Яворівський</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • прикметники, що можуть передавати значення або прикметника, або іменника. Це визначається контекстом і їхньою граматичною роллю в реченні: <i>минуле літо — моє минуле;</i> • окремі абстрактні поняття: <i>далеке, знайоме, сьогочасне, давнє, чуже;</i> • назви осіб за професією, соціальною належністю, зовнішньою чи внутрішньою ознакою: <i>іздовий, ротний, убогий, німий, військовий, цибабий;</i> • назви порід тварин: <i>вороний, зозулястий, круторозі</i>

► **Робота з картками.**

1

► **Пояснювальний диктант.**

Запишіть текст під диктовку вчителя, поясніть орфограми та пунктограми. Підкресліть прикметники, що перейшли в іменники, як члени речення.

Тарантас спустився в долину і наближався до самотньої хатинки, над якою стирчала висока тичина зі жмутом соломи. Це був дорожній прикордонний козацький пікет. Пікетник віддав офіцерові честь і не спитав подорожньої. Проїхавши ще версти з дві, тарантас став повільно підійматися на невисоке плоскогір'я, або по-місцевому сирт. І безмежний, дикий степ прийняв у свої первозданні простори і тарантас із кіньми, і подорожніх — молоденького прапорщика і українського поета Тараса Шевченка.

Степ вражав своєю неосяжною, скорботною пустельністю й бідною рослинністю. Ріденький, уже посивілий ковил, шпичасті будяки та курай. Льодовою тугою війнуло від усього цього на вигнанця, і передчуття важкого й скорботного життя без надії й просвітку стиснуло його серце.

Замовк і Долгов: і перед ним постало майбутнє великим знаком запитання. Ще невідомо, чи судилося йому повернутися звідси, може, доведеться загинути в степу від кулі повстанця-киргиза, від його аркана або соїла 3, і він мовчав, такий же пригнічений, як і Шевченко.

— А ось і Орська біліє,— ніби сам до себе промовив ямщик.

Шевченко здригнувся і почав пильно вдивлятися в степову далечінь, якою, наче велетенські кажани, бігли сірі тіні

2 **НАОЧНІСТЬ**

3 **СЛОВНИЧОК**

Соїл — старовинна казахська зброя: шабля з дуже довгим, як у списа, держалом.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Бесіда.
  2. Ознайомлення з критеріями оцінювання есе.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання пам'ятки.
  3. Складання плану.
  4. Робота в чернетці.
  5. Редагування роботи й переписування її в зошит.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Мета: виявити рівень сформованості вмінь учнів докладно переказувати текст; розвинути мовленнєво-комунікативні вміння; виховувати такі моральні якості, як відповідальність, пошану до історії українського народу.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Бесіда.**
  - Які види есе вам відомі?
  - У чому різниця між видами есе?
- ▶ **Ознайомлення з критеріями оцінювання есе.**

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Есе (від франц. *essai* — спроба, проба, нарис) — прозаїчне висловлювання невеликого об'єму й вільної композиції, що виражає індивідуальні враження та міркування з конкретного приводу або питання і свідомо не претендує на вичерпну відповідь.

Стиль есе вирізняється:

  - афористичністю;
  - образністю;
  - парадоксальністю.

Для есе характерне використання численних засобів художньої виразності:

  - символів;

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння доречно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативного завдання; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою; формування навички переказувати текст.

1 НАОЧНІСТЬ

2 ЗРАЗОК ЕСЕ

Я — УКРАЇНЕЦЬ

Слова українського гімну давно запали в душу і були вивчені за власним вибором у підлітковому віці. Мені подобаються вишиванки, я люблю їх вдягати — це гарний і рідний мені одяг. Українські майстрині вміють робити з вишиванок справжні витвори мистецтва. До мого раціону входить багато різних страв, серед яких має місце і сало, хоча найбільша перевага віддається його копченому різновиду. З великим задоволенням танцюю гопак — чудовий, жвавий, енергійний і запальний танець, який приносить багато приємних емоцій. Із Дніпром пов'язує багато спогадів, але перепливати його спадало на думку лише у найекстремальніших фантазіях. Мій «Кобзар» лежить на тумбочці під рукою. Коли я шукаю розради для душі чи відповідей на складні питання, то перечитую емоційні і мудрі слова Шевченка. Рушники, що залишились від бабусі, приємно милують око. Я — українець?

Прапор моєї держави має блакитно-жовте (або синьо-жовте за Конституцією) забарвлення, як і його маленькі копії, що супроводжують мене на життєвих шляхах. Я його шаную. Важливі в моєму житті слова говорились різними мовами, але переважно українською. Я — українець?

У дитинстві мені подобалось спостерігати за грою київського «Динамо», і хоч зараз інтерес не той, але це теж певний репрезентант України. Коли дивлюся бої Усика, мені приємно, що на престижних світових боксерських аренах здійснюється наш прапор. Завдяки спортсменам України знають у світі.

- метафор;
- порівнянь;
- алегоричних і притчових образів.

Для передачі особового сприйняття автору есе необхідно:

- використовувати всілякі асоціації;
- проводити паралелі;
- добирати аналогії.

Есе буде цікавим, якщо в ньому будуть присутні:

- непередбачувані (парадоксальні) висновки;
- несподівані повороти;
- цікаві зчеплення.

Мовна будова есе — це динамічне чергування полемічних висловів, питань, проблем, використання розмовної інтонації та лексики. **1**

СТРУКТУРА ЕСЕ

Початок есе

— Стандартний (необхідно відповісти на шість запитань: *хто, що, коли, де, чому і як*). Відповіді на ці запитання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого йому очікувати.

— Несподіваний (читач повинен бути здивований або шокований).

— Дієвий (є зображення процесу, а причини й наслідки впливуть далі. Цей підхід зручний для коротких есе).

— Авторитарний (пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження упевненості автора в собі).

— Інформативний (читач отримує інформацію про те, що буде далі у творі).

— Цитатний (вдала цитата одразу привертає увагу читача).

— Діалоговий (стимулює читача як учасника діалогу; це може бути просто потік думок з риторичними запитаннями).

Основна частина

— Не слід у дрібницях описувати все, що відбувалося в певний період.

— Дія або історія, що триває до самого кінця есе, повинна бути пов'язана з темою вашого есе.

— Опис: добивайтеся яскравій образності твору, що підтверджується багатою мовою, цікавими деталями.

Закінчення

Фінальні компоненти — останні абзаци (абзац) — мають завершувати вашу думку та залишити в пам'яті читача яскравий слід.

► Опрацювання пам'ятки. **1**

ПРАВИЛА НАПИСАННЯ КРЕАТИВНОГО ЕСЕ

Слід використовувати:

— тільки позитивну мову (описувати краще те, що є, а не те, чого немає);

— слова-зв'язки (допомагають плавно переходити з однієї частини до іншої);

— різну структуру речень;

— тільки зрозумілі слова;

УРОК № 15

Числівник. Складні випадки узгодження й відмінювання числівника

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
  3. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з картками.
  3. Створення лінгвістичної оповіді за наданими матеріалами.
  4. Робота з картками.
  5. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: створити умови для формування предметних і базових компетентностей: повторити відомості про загальне значення числівника, морфологічні ознаки, синтаксичну роль; узагальнити й систематизувати знання про вживання числівників в українській мові, про правила написання й особливості відмінювання; учити застосовувати теоретичні знання на практиці, узгоджувати числівники з іменниками; правильно вживати числівник у мовленні; розвивати пізнавальний інтерес; розширювати світогляд учнів, знайомлячи їх з багатовіковою історією України та її традиціями.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: узгодження, відмінювання.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (уміння знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати інформацію); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); ініціативність і підприємливість (уміння проявляти ініціативність, лідерські якості); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення зі складними випадками узгодження й відмінювання числівника.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Чим відрізняються числівники від інших частин мови, які мають числове значення? Наведіть приклади.

— Які особливості відмінювання числівників від 50 до 80?

— Які особливості відмінювання числівників від 200 до 900?

— Які особливості відмінювання числівників 40, 90, 100?

— Як відмінюються порядкові числівники?

► **Завдання учням.**

Використовуючи схеми 2, розкажіть про вживання числівників на позначення часу. 1

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Вступне слово вчителя з елементами бесіди.**

Позич мені на пару днів гроші; зустрінемося через пару днів чуємо інколи в розмовах, а зрідка читаємо й на сторінках сучасних художніх творів.

— Як ви вважаєте, слово *пара* доречно використано?

Правильно. Так казати не можна, а слід: *Позич мені на кілька день (днів) (на два-три дні) гроші, зустрінемося через кілька день (днів, через два-три дні)*. Числовий іменник пара треба ставити при іменниках, що позначають однакові речі: *пара чобіт, пара білизни*. (Йому Дідона підослала... штани і пару чобіток. (І. Котляревський)

Також слово пара може стояти зі словами на позначення людей, чимось між собою пов'язаних, худоби: *Цвіт лине, лине і закриває закохану пару*. (Леся Українка) *Ой на тобі пару волів лисих*. (За П. Чубинським)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Ознакою сучасної освіченої людини є правильне мовлення. Українська мова — багата й різноманітна, а мовлення кожної людини може бути багатим і бідним, різноманітним й одноманітним. Тож працюймо над культурою мовлення. Індивідуальна мовна культура — це своєрідна візитна картка особи незалежно від її віку, фаху, посади. Навряд чи матиме належний авторитет і вплив той, хто не вміє правильно висловити свою думку, хто неспроможний дібрати лексичні вирази відповідно до конкретної ситуації. Правильне вживання числівників — одна з характеристик вашого мовлення.

Отже, щоб мовлення наше було не лише багатим, а й правильним, сьогодні на уроці повторимо відмінювання числівників, написання складних слів, до складу яких входять числівники та правильне вживання іменників із числівниками.

► Робота з картками.

1

► Створення лінгвістичної оповіді за наданими матеріалами.

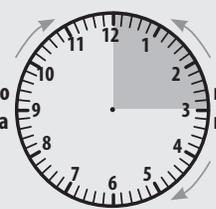
1

Прочитайте, розкажіть про узгодження числівника з іменником.

- 1 + іменник = узгодження в роді, числі, відмінку.
Один день, одна ніч, одне життя, одні родичі.
- 2, 3, 4 = Н. в. мн.
Два тижні, три баскетболісти, чотири вчителі; крім два громадянина, три киянина, чотири селянина та подібних, що мають суфікси -янин.
- 5 ... = Р. в. мн.
П'ять кілограмів, сімнадцять тонн, двадцять тижнів.
- 122 та інші складені числівники на цифри 2, 3, 4.
(Див. пункт № 2.)
125 та інші складені числівники на цифри 5...
(Див. пункт № 3.)
- 1/3 (дробові) = іменники в Р. в. однини.
АЛЕ: три з половиною кілограми, вісім з третьою яблуком (іменники половина, третина та подібні мають числове значення).
(Див. на перше слово, користуємось правилом № 2 або № 3.)

2 НАОЧНІСТЬ

15 ХВ = ЧВЕРТЬ

чверть до десятої п'ятнадцять хвилин до десятої		чверть по восьмій п'ятнадцять хвилин по восьмій
09:45	до за	по на
за чверть десята за п'ятна- дцять хви- лин десята дев'ята година сорок п'ять хвилин		чверть на дев'яту п'ятнадцять хвилин на дев'яту восьма година п'ятнадцять хвилин

ПІСЛЯ 30 ХВ десять (хвилин) до сьомої		ДО 30 ХВ п'ять (хвилин) по другій (чотирнадцятій)
06:50	до за	по на
за десять (хвилин) сьома		п'ять (хвилин) на третю
шоста година п'ятдесят хвилин		чотирнадцята година п'ять хвилин друга година п'ять хвилин

пів на дев'ятнадцяту
опів на сьому

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

В українській мові часто вживаються збірні числівники *обоє, двоє, троє, четверо, дванадцятєро* тощо. Числівник *обоє* можна вживати тільки тоді, коли йдеться про чоловіка й жінку: *А ідіть лишень сюди; та йдіть обоє.* (Т. Шевченко) *Обоє рябоє.* (Приповідка) До числівників *двоє, троє, десятеро* звертаються, коли кажуть про людей, коли вони поєднуються з особовими займенниками та з іменниками, що мають тільки множину: *У салоні їх дожидало троє людей.* (Леся Українка) *Нас було четверо: білявий та чорнявий чоловіки, парубок рябий та я.* (Марко Вовчок) *Нащо тобі аж троє ножиць?* (Із живих уст) (За Б. Антоненко-Давидовичем)

6. **Півтора** узгоджується з іменниками та числівниками в чол. р., с. р.
Півтора кілограма.
7. **Півтори** узгоджується з іменниками та числівниками в ж. р.
Півтори тисячі.
8. **Збірні (двоє, троє та інші) не вживаються** з іменниками ж. р. та ч. р. (неістотами).

► Робота з картками. 3

► Тренувальні вправи. 3

1. Запишіть числівники словами, визначте їх відмінки, поясніть правопис.

Навесні у Військовій Скарбниці кипіла робота. Козаки рубали високі верби й липи, стругали дошки, будували човни. Готовий човен був близько 20 метрів завдовжки, чотири метри завширшки й стільки ж заввишки. Це була знаменита запорозька чайка. Чайка не мала корми. Її заміняли два стерна — по одному з кожного кінця, що забезпечували судну швидкість під час повороту. До бортів човна кріпили кочети на 10–16 весел, і, нарешті, прив'язували ликом із липи або черешні снопи очерету. Озброювали чайку 4–6 дрібнокаліберними гарматами-фальконетами. Вміщала вона від 50 до 70 чоловік. Кожному з них належало мати 2 рушниці, шаблю, 5–7 фунтів пороху, свинець. Перед походом чайку навантажували ядрами, порохом, сухарями, бочками з пшоном, борошном, водою. (За В. Голобуцьким)

2. Запишіть словами кількісні числівники, узгоджуючи їх з іменниками.

1 000 000 (гривня), 150 (рік), 3 (кошеня), 2 (татарин), 4 (громадянин), 163 (виборець), 2,5 (гектар), 2 (киянин), 5 (болгарин), 3 (харків'янин), 33 т, 38 т, 14 мг, 555 г, 541 га, 1265 км, 19 см, 5 год, 50 г, 2 г, 100 м, 1000 л.

Купив 2 (плоскогубці). Виготовили 5 (двері) і 2 (ворота). Купили 2 (ножиці) і 8 (ложка).

Завдання 3 розміщено в електронному додатку.

4. Складіть розповідь про процес приготування страви української національної кухні з використанням власне кількісних, збірних і дробових числівників.

Зразок розповіді

ДЕРУНИ КЛАСИЧНІ

Для приготування двох порцій дерунів візьміть одну цибулину, три картоплини, очистіть їх, натріть на дрібній тертці. Додайте одне яйце й три-чотири столових ложки борошна й добре перемішайте масу. Посоліть тісто на смак і додайте п'ять грамів білого меленого перцю. Розігрійте в сковороді дві-три столових ложки рослинної олії. Викладайте деруни на сковорідку в формі оладок. Подавайте деруни теплими зі сметаною або овочевим асорті.

УРОК № 16

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Складання лінгвістичної розповіді за схемою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Робота з картками.
  4. Слово вчителя.
  5. Опрацювання таблиці.
  6. Слово вчителя (продовження).
  7. Тренувальні вправи.
  8. Опрацювання таблиці.
  9. Редагування.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Дієслово, дієслівні форми. Складні випадки словозміни дієслів *дати, їсти, відповісти, бути* та ін. Паралельні форми вираження наказового способу дієслів 1 та 2 особи множини. Активні й пасивні дієприкметники

Мета: повторити відомості про дієслово та його форми, активні й пасивні дієприкметники; опрацювати складні випадки словозміни дієслів і паралельні форми вираження наказового способу дієслів 1 та 2 особи множини; удосконалювати правописні навички; розвивати вміння утворювати активні й пасивні дієприкметники, правильно писати дієприкметникові суфікси; розвивати логічне мислення, пам'ять, виховувати кращі людські риси.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: дієслівні форми, словозміна, паралельні форми наказового способу дієслів.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань; прагнення дотримуватись етичних норм у спілкуванні); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); соціальна та громадянська компетентності (прагнення уникати дискримінації інших під час спілкування; утвердження права кожного на власну думку); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Завдання учням.**

1

Прочитайте діалог. Які норми порушено одним з учасників діалогу? Відповідь аргументуйте.

ПІДГОТОВКА ДО СВЯТ

— Олено, незабаром новорічні та різдвяні свята! Думаю, треба заздалегідь подбати про подарунки!

— Так, звісно, Маріє! Мені здається, що треба щось таке своїми руками зробити! Але що саме?

— Давай сфотографуємось і подаруємо бабусі та дідусяві наше фото, а рамку оздобимо власноруч!

— Добре! А мамі й татові що подаруємо? Братові? — спитала Олена.

— Та з братом все просто, давай запитаємо, про що він мріє! — відповідає Марія.

- А раптом здогадається, не цікаво ж буде!
- Ой, до свят ще далеко. Не здогадається! Пішли запитавмо!
- Ходімо! А батькам що?
- Давай про це завтра поговоримо! Пішли до брата!

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя.

Забрело *давайте* в українську мову з російської, адже саме в російській нормативними є такі аналітичні форми наказового способу: *давайте поговорим, давайте сфотографуємся, давайте скажем, давайте напишем*.

І це не єдине, на жаль, помилкове вживання наказового способу *першої особи множини*. Досить часто можна почути наказ у такій формі: *Пішли!* Але це знову ж українською, тобто неправильно. Це калька з російського *пошли*.

► Складання лінгвістичної розповіді за схемами.

Розгляньте схеми 2, складіть лінгвістичну розповідь про дієслово та його форми, доберіть власні приклади.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Окрему архаїчну дієвідміну мають дієслова *дати, їсти, відповісти, розповісти* (у сучасній мові тільки з префіксами) і *бути*.

► Робота з таблицею.

1 2

► Робота з картками.

1

► Слово вчителя.

Наказовий спосіб виражає волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної комунікативної ситуації набуває модальних відтінків наказу, команди, заклику, побажання, прохання, поради, застереження тощо. Наказовий спосіб твориться від основи теперішнього часу. Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини.

► Опрацювання таблиці.

2

► Слово вчителя (продовження).

Деякі дієслова наказового способу мають дві паралельні форми другої особи однини, які стилістично не диференціюються: *визначити* — *визнач* і *визначи*, *застругати* — *застругай* і *заструги*, *креслити* — *кресль* і *кресли*, *плескати* — *плещи* і *плескай*, *провітрити* — *провітр* і *провітри*, *хникати* — *хникай* і *хнич* тощо.

У варіантних формах виступають дієслова в другій особі множини: *бережіть* — *бережіте*, *скажіть* — *скажіте*,

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Предметні: уміння використовувати паралельні форми наказового способу дієслів, активні й пасивні дієприкметники в мовленні.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 НАОЧНІСТЬ

Закінчення дієслів у формі наказового способу

Число	Особа	Під наголосом та після збігу приголосних	В інших випадках
Однина	2-а (ти)	-и	∅ (нульове закінчення)
	Множина	1-а (ми)	-імо, -ім
	2-а (ви)	-іть	-те, -ьте

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ВІДПОВІДЬ

Перевір, візьміть, насмаж, ляж, помнож, їж, подивіться, порадьте, почисть, вибач, поклич, стань, подивись, відріж, насипте, робіть, виходьте, залиш, вибачте, зважте, замажь, не лізь.

5 НАОЧНІСТЬ

несіть — *несіте*. Давні форми на *-іте*, уживані в художній літературі, надають висловленню урочистості.

Дієслова у формі другої особи однини наказового способу пишуть зі знаком м'якшення: *сядь, стань, посунься, їдьмо, будьмо*.

Не пишуть м'який знак у дієсловах, основа яких закінчується на літеру, що позначає губний або шиплячий приголосний (*насип, ріжте*) або на *-р* (*повір, удар*).

▶ Тренувальні вправи.

1. Перепишіть речення. Дієслова в дужках поставте в потрібній особі наказового способу.

1. Правді в очі (дивитися) прямо, не (одводити) погляду вниз. (*В. Симоненко*) 2. Ви ж (йти) все далі й далі та (глядіти) пряму дорогу, сміло хрест (брати) на плечі, душу й серце (дати) Богу. (*Я. Щоголів*) 3. Не (вірити) мені, бо я брехать не вмію, не (жди) мене, бо я і так прийду. (*В. Симоненко*) 4. За правду, браття, (єднатись) щиро... (*Леся Українка*) 5. Хліб (їсти), а правду (різати). (*Нар. творч.*) 5. (Бути), людино, людиною! (Бути), люди, людьми. (*М. Успенік*) 6. (Не покидати) мене, пекучий болю, (не покидати), важкая думо-муко. Над людським горем, людською журбою! (*І. Франко*) 7. Гей, (ударити) в струни, браття, золотії, (розпалити) знов багаття з іскр надії. (*М. Рильський*) 8. Як рука натрапить на ту струну, що ствердла від мовчання, (шарпнути) струну безжалісно, потужно і (брязнути) в неї, наче на пожежу... (*Леся Українка*) 9. Всім серцем (любити) Україну свою, — і вічні ми будемо з нею. (*В. Сосюра*) 10. Твоєму кожному почину розкрито двері: (йти, творити, прославити) Батьківщину. (*П. Тичина*)

2. Запишіть подані дієслова в усіх можливих формах наказового способу. Складіть три речення з дієсловами 2-ї особи множини наказового способу.

Пекти, любити, сісти, розказати, розказувати, їсти, лягти, читати, розгортати, перевірити.

3. Дієслова поставте в наказовому способі 2-ї особи однини й запишіть у дві колонки: 1) з *ь* у кінці; 2) без *ь* у кінці.

Завантажити, збільшити, насипати, плавити, звукити, перевірити, відрізати, зважити, входити, поглянути, стати, озвукити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, відмітити, переглянути.

Завдання 4 розміщено в електронному додатку.

5. Перекладіть українською мовою й запишіть. Підкресліть орфограму «М'який знак у дієсловах наказового способу» і поясніть написання.

Проверь, возьмите, нажарь, ляг, умножь, ешь, посмотрите, посоветуйте, почисть, извини, позови, стань, посмотри, отрежь, насыпьте, делайте, выходите, оставь, извините, взвесьте, замажь, не лезь.

▶ Опрацювання таблиці.

УРОК № 17

Написання есе на тему: «Мандрівка до одного із семи чудес України — острова Хортиці»

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Завдання учням.
  3. Опрацювання пам'ятки.
  4. Слово вчителя.
  5. Добирання робочих матеріалів для написання есе «Мандрівка до одного із семи чудес України — острова Хортиці».
  6. Слово вчителя (продовження).
  7. Написання есе на чернетці і його редагування.
  8. Написання есе в зошиті.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: удосконалити вміння учнів будувати есе, самостійно добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми та основної думки висловлення, будувати логічно правильне і композиційно завершене висловлення; формувати вміння й навички вільного використання засобів мови в будь-яких життєвих ситуаціях; розвивати критичне мислення; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати творчі здібності; виховувати почуття патріотизму.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе, головна думка, ідея, твір-роздум.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної й другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності).

Предметні: уміння створювати власний текст (есе) на задану тему; усвідомлення ролі державної та рідної мов як засобу спілкування, особистісного розвитку та самовираження.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Спробуйте описати кількома прикметниками, дієсловами, прислівниками ваш настрій на початку уроку. Чого очікуєте від уроку?

- ▶ **Бесіда.**

— Назвіть стилі мовлення?

— Які основні ознаки публіцистичного стилю? Сфера його застосування?

— Назвіть основні ознаки художнього стилю, сферу застосування.

— Чим відрізняються тексти публіцистичного та художнього стилів?

— Чим твір-розповідь відрізняється від твору-роздуму?

- Які типи мовлення ви знаєте?
- Що вам відомо про есе? Що є визначальним для есе? Які існують види есе?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Слово вчителя.

Існує два види есе: вільне і формальне.

Вільне есе має невеликий обсяг (7–10 речень), вільну форму і стиль викладу, довільну структуру. Обов'язкова вимога: наявність позиції автора. Написання вільного есе обмежене в часі (5–10 хвилин).

Формальне есе дотримує структуру тексту твору-роздуму, у ньому наявні відповідні компоненти (тези, аргументи, приклади, оцінювальні судження, висновки). Обов'язкове обґрунтування (аргументування) тези. Для написання формального есе виділяють більше часу (20–45 хвилин).

Визначальними рисами есе є незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція. Зазвичай есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось. Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію й лексику. Для есе характерне використання численних засобів художньої виразності: метафор, алегоричних образів, символів, порівнянь.

На першому плані есе — особа автора, його думки, відчуття, ставлення до світу. Це головна установка твору.

► Завдання учням.

Складіть асоціативний куц до слова чудо. Що вам відомо про сім чудес України?

► Опрацювання пам'ятки.

1

ПРАВИЛА НАПИСАННЯ КРЕАТИВНОГО ЕСЕ

1. Позитивна мова (описувати краще те, що є, а не те, чого немає).
2. Слова-зв'язки (допомагають плавно переходити з однієї частини до іншої).
3. Різна структура речень. (Читати речення однакової структури нудно. Додайте кілька інверсій. Складіть речення різні завдовжки).
4. Зрозумілі слова. (Ви пишете для того, щоб вразити змістом, а не словниковим запасом. Вишуканість гарна, але в міру.)
5. Різні слова (використовуйте синоніми).
6. Лаконізм.
7. Кожне слово важливе (унікайте повторів; кожне речення має нести унікальний зміст).
8. Виражайте активну життєву позицію.
9. Аргументація обов'язкова.

ЦЕ ЦІКАВО!

«Сім чудес України» — сім історико-культурних пам'яток України. Перелік складено за версією оргкомітету всеукраїнської акції «Сім чудес України» 21 серпня 2007. Цей масштабний і успішний проект став важливою подією в житті українців, які змогли визначити «Сім історико-архітектурних чудес України»: Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», Києво-Печерська лавра, Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця», Національний дендрологічний парк «Софіївка», Херсонес Таврійський, Софія Київська та Національний заповідник-острів «Хортиця».

1 НАОЧНІСТЬ

ЦЕ ЦІКАВО!

- «Руси досягають острова, названого Георгієм, і на цьому місці здійснюють свої жертвоприношення, оскільки там росте величезний дуб...» — пише у X столітті візантійський імператор Костянтин Багрянородний. То була перша задокументована згадка про найбільший річковий острів Європи. Тоді Дніпром проходив шлях «із варяг у греки», пропливаючи яким іноземці могли бачити легендарну Хортицю.
- 700-літній козацький дуб зараз росте в селищі Верхня Хортиця (правобережна частина Запоріжжя). Він справді жив в один час із козаками. Легенди розповідають, що повз цей дуб Богдан Хмельницький вів своє військо до переможних Жовтих Вод. І, зупинившись, побажав хлопцям бути такими ж нерозривними з Батьківщиною, як коріння дерева із землею.

ЗРАЗОК ЕСЕ

Коріння роду пророста в мені,
У таїну земля козацька кличе!
Біжу скоріш! Торкаюся обличчям
До рідних пагорбів...

Олеся Сінчук

Я вважаю, що найкращим відпочинком для людини є подорожі! Саме подорожі рідною країною! «Чому?» — питає мене. Адже за межами України скільки чарівних, дивовижних куточків! Ви маєте рацію! Але чому ми, на жаль, не завжди бачимо прекрасне тут, на рідній землі?! Ви чули про сім чудес України? А я чув! І не лише чув, а й відвідав одне з таких чудес — острів Хортицю!

Велетенський острів на Дніпрі, що поєднує в собі красу природи та історичне минуле українських козаків, вразив мене одразу своєю красою і загадковістю! Зауважу, що Національний заповідник «Хортиця» — це сама Хортиця, а також прилеглі до неї острови, до яких навіть корінному запорожцеві було дістатись важкувато. Територія заповідника ніби відірвана від міста, у якому вирує життя — людське й промислове.

Історія острова мене також вразила! Ось хоч би козацький дуб! Він був свідком багатьох подій: ще у X столітті візантійський імператор Костянтин Багрянородний писав: «Руси досягають острова, названого Георгієм, і на цьому місці здійснюють свої жертвоприношення, оскільки там росте величезний дуб...». А ще кажуть, саме під цим дубом у 1675 році козаки писали славнозвісного листа турецькому султану та так реготали, що з дуба жолуді опадали.

Крокувати ще ніким не протоптануою стежкою стало цікавіше, коли перед очима з'явилась табличка «Стежина Тараса». Як з'ясувалося, Хортицею ще влітку 1843 року прогулювався сам Тарас Григорович Шевченко! А ось тепер я йду цією стежкою!

Відвідайте Хортицю! Здійсніть подорож у минуле українського козацтва, відчуйте дух часів Гетьманщини, поповніть багаж знань з історії України, побудьте на самоті з природою, поговоріть із Дніпром, зробіть гарні світлини... Щиро вам раджу здійснити подорож до цього дивовижного куточка України! Оповитий могутнім Дніпром, огорожений кам'яними скелями, покритий віковим лісом, овіяний легендами, оспіваний поетами, відтворений митцями, він став одним із семи чудес України!

► Слово вчителя.

На безкраїх просторах України багато дивовижних місць, які своєю тисячолітньою історією, красою та неповторністю викликають зацікавленість, хвилювання та захоплення. Одне з таких місць, зустріч з яким примушує серце заходитись від хвилювання, — мальовничий острів Хортиця. Вам пощастило, якщо хоч раз мандрували стежками цього дивовишного острова. Якщо не було можливості відвідати острів, то пропоную переглянути відеофайл «Хортиця» (режим доступу: 7chudes.in.ua/nominaciyi/khortytsya/).

► Добирання робочих матеріалів для написання есе на тему: «Мандрівка до одного із семи чудес України — острова Хортиці».

► Слово вчителя (продовження).

Як тільки тема стає ясною і сформульована проблема есе, необхідно витратити час на збір матеріалу (книги, статті, інтернет-ресурси) і його аналіз. Корисно у вільній формі виписати все, що може знадобитися: поняття, протиріччя, асоціації, цитати, афоризми, приклади, тези, думки, аргументи, імена, події, тобто записати все, що здається потрібним, цікавим, що стосується теми.

У роботі важливими є докази. Вони бувають двох типів — якісні й кількісні. У першому випадку тезу необхідно підтвердити двома або трьома значущими і вагомими аргументами. А в другому випадку — теза аргументується майсою різноманітних прикладів, у такому випадку написаний доказ буде всебічним.

Правильно написане есе потребує різноманітних засобів риторичної техніки. Рекомендуються використовувати антитези, повторення, риторичні запитання, вигуки. У будь-якому випадку, використовуючи такі засоби, ви значно підсилите вплив на читача, проте використовувати їх потрібно доцільно і правильно.

► Написання есе на чернетці і його редагування.

► Написання есе в зошиті.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Отже, чи виправдались ваші очікування від уроку?
- Що нового дізналися?
- Чи досягли ви поставленої мети?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Вступне слово вчителя.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Робота в групах.
  2. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: навчити учнів додержання морфологічних норм; розвивати вміння удосконалювати власне й чуже мовлення щодо правильного використання форм частин мови, помічати й коректно виправляти морфологічні помилки у власних і чужих усних та письмових текстах; виховувати культуру мовлення, потребу в удосконаленні власного мовлення, шанобливе ставлення до рідної мови.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: морфологічна норма.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Бесіда.**
  - Назвіть основні критерії культури мовлення.
  - Що називаємо морфологічною нормою?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Вступне слово вчителя.**

Чи правильні конструкції *три щасливих роки, два німецьких солдати*?

Числівники *два, три і чотири* поєднуються з називним відмінком множини. Якщо до іменника належить ще означення, то воно теж повинно стояти в називному відмінку, тобто узгоджуватись: *три щасливі роки, два німецькі солдати*.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Робота в групах.** 1

Прочитайте текст, знайдіть порушення морфологічної норми. Відредагуйте текст і виразно прочитайте.

Група 1

МІСТО ЛЕВА

Сучасний Львів, центр Львівської області, абсолютно справедливо вважається індустріальною, духовною та культурною столицею Західної України. Місто

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (уміння чітко формулювати визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (прагнення використовувати українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички редагувати тексти відповідно до морфологічних норм.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Данило Романович Галицький, також Данило Галицький (1201–1264) — правитель Галицько-Волинського князівства, король Русі, якого вважають національним героєм України.

3 СЛОВНИЧОК

Галичина — історична область у західній Україні та південно-східній Польщі. Займає території сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (крім північної частини) областей України і Підкарпатського і Малопольського воєводств Польщі.

Назва *Галичина* походить від міста Галич — столиці Галицького князівства. Із другої половини XIII століття політичним та культурним центром краю стало місто Львів. Серед інших найбільших міст Галичини є Івано-Франківськ (раніше Станіслав), Тернопіль, Ряшів та ін.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

з населенням понад дев'яриста тисяч жителів одночасно є величезнішим музеєм під відкритим небом: тут збереглося більше двох тисяч пам'ятників історії та культури. Старий центр Львова внесено до списку Всесвітньої Спадщини людства, а відтак визнано найбільшою цінністю планетарного масштабу.

Заснований у середині XIII століття князем Данилом Романовичем Галицьким 2, Львів отримав своє ім'я на честь його сина та спадкоємця Лева. За кілька десятиліть він став більш успішнішим торгово-ремісничим містом, релігійним і культурним центром Галичини 3. Упродовж століть Львів зберігав не змінююче роками попереднє планування. (За А. Клімовим)

Тексти для груп 2–4 розміщено в електронному додатку.

► Тренувальні вправи. 4

1. Відредагуйте речення.

1. — Яка година? — П'ятнадцять по п'ятій. 2. У залі зібралися початкуючі поети. 3. Дмитро виявився найхворішим. 4. Давайте поговоримо про наболіле. 5. Посірівше небо було загадковим. 6. П'ятидесяти книг ще не вистачало для учнів. 6. Ці хвилюючі миті запам'ятаються надовго. 7. Виступаючий проголосив палку промову. 8. Родина пишалася дев'ястистами метрами вишитих рушників. 9. До складу збірної увійшли двадцять два футболіста. 10. Купив два з половиною кілограма яблук. 11. Його очі стали порожнішими, а душа самотнішою. 12. До його зверталось багато селян. 13. Хлопець розповів про свою вірну собаку. 14. Відповідьте мені на запитання. 15. На перерві я зупинив біжучого школяра. 16. Треба більш відповідальніше ставитись до своїх обов'язків. 17. Батько знову виписав «Літературну газету». 18. Багато людей захворіло грипом. 19. Ти їсиш гарбузову кашу? 20. Троє учениць весело сміялись.

2. Складіть діалог на тему: «Як готувати улюблену страву українців». Використайте дієслова наказового способу та числівники. Запишіть текст на чернетці, відредагуйте написане. Розіграйте діалог із сусідом (сусідкою) по парті.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Знайти порушення морфологічної норми в пресі. Відредагувати й записати правильний варіант. Обґрунтуйте написання.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Сьогодні на уроці цікавим було...

Я відчув(ла) труднощі під час виконання...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень одинадцятикласників із практичної риторики та морфології; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовною теорією; формувати вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати логічне мислення, тренувати пам'ять; виховувати працелюбність і наполегливість.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Основні терміни: риторика, морфологія, морфологічна норма.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

(Проведення інструктажу щодо оцінювання контрольної роботи (завдання 1–6 — по 1 балу; завдання 7, 8 — по 1,5 бала; завдання 9 — 3 бали.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Виконання тестових завдань.**

1

ВАРІАНТ I

1. Укажіть словосполучення з помилкою у відмінюванні числівників.
А двохсот шістдесятьох учнів
Б три з половиною кілограми
В сімдесяти восьми гривень
Г перекладений стома мовами
2. Укажіть, у якому рядку всі числівники записано правильно.
А восьмастами дев'ятьома, шістдесятьом сімом
Б п'ятьдесятьома сімома, тисяча семисотий
В вісьмастами шістдесятьма чотирма, ста сорока сімома
Г чотиристами тридцятьма, тисяча сорока шістьма
3. Укажіть граматично правильну відповідь на запитання *Котра година?*
А дванадцять тридцять
Б без двадцяти десять
В десять хвилин першої
Г за п'ять хвилин одинадцята
4. Укажіть рядок, у якому ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників.
А могутній, важливий, холодний, дорожній

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); вміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне й правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1Г, 2В, 3Г, 4В, 5Г, 6В; 7: 1Д, 2Г, 3Б, 4В; 8: 1Г, 2А, 3Б, 4Д.

Варіант II: 1Г, 2Б, 3Б, 4А, 5Г, 6В; 7: 1Д, 2Г, 3Б, 4В; 8: 1Д, 2В, 3А, 4Б.

Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка. Складні випадки синтаксичного узгодження

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
  3. Робота з таблицею.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Створення опорної схеми за поданим текстом.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Робота з таблицею.
  5. Слово вчителя (продовження).
  6. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: повторити поняття *мовна норма* та пояснити основні синтаксичні норми, удосконалювати вміння виправляти синтаксичні помилки; розвивати мовну культуру; виховувати в школярів інтерес до вивчення рідної мови; зацікавленість у підвищенні рівня мовної грамотності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: синтаксична норма, узгодження.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте висловлення. Як ви розумієте слова, що стали крилатими?

Розумного одразу видно, дурного одразу чутно. (*О. Перлюк*)

Граматиці підкоряються навіть імператори. (*Латинське прислів'я*)

- ▶ **Бесіда.**

— Ви вже знаєте, що таке стилістична норма. Які стилістичні помилки ви іноді помічаєте в мовленні ваших ровесників?

— Спробуйте дати визначення поняття «синтаксична норма».

— Яких синтаксичних норм нам слід дотримуватися?

- ▶ **Робота з таблицею.**

Користуючись таблицею 1, розкажіть про вивчені норми української літературної мови.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів читання: ознайомлювального, вибіркового, навчального тощо; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: формування навички знаходити та виправляти синтаксичні помилки, уміння складати схему за текстом; доречно й правильно використовувати мовні засоби відповідно до комунікативних завдань.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Визначення роду в багатьох випадках пов'язане з труднощами. При визначенні роду треба брати до уваги закінчення не тільки називного відмінка, а й інших, особливо родового та орудного. У пісні співається *За Сибіром сонце сходить* (закінчення, як у словах **лісом, столом**, отже, *Сибір* — ч. р.). Або говоримо *десятьковим дробом* (закінчення, як у іменників **столом, лісом**). Отже, мало підставляти слова *цей, ця, це* чи *він, вона, воно*, як це пишуть у багатьох шкільних підручниках, а в сумнівних випадках треба-таки заглянути у словники. (За О. Сербенською)

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ДОВІДКА

Станція технічного обслуговування, автотранспортна станція, Національна академія наук України, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

абревіатур із кінцевим приголосним (*неп, СЮТ*), хоч поряд з абревіатурами вживаються і їх повні відповідники: *нова економічна політика проголошена, але неп запроваджений; станція юних техніків повідомила, але СЮТ виконав*. На граматичний рід багатьох абревіатур впливає їхня форма. Ті з них, що закінчуються на приголосний, уживаються як іменники ч. р., хоча їхнє стрижневе слово ж. р. (*районний ЖЕК*, хоча житлово-експлуатаційна контора; *сформований ВАК*, хоча Вища атестаційна комісія; *комерційний виш*, хоча вища школа та ін.) або с. р. (*Мінфін узгодив*, хоча Міністерство фінансів; *МОЗ ухвалив*, хоча Міністерство охорони здоров'я; *Мін'юст зацікавлений*, хоча Міністерство юстиції; *ліквідований ВАТ*, хоча відкрите акціонерне товариство і т. п.).

► Тренувальні вправи. 4

1. Утворіть із поданими словами словосполучення «прикметник + іменник», визначте рід. З утвореними словосполученнями складіть речення.

Тюль, собака, МЗС, АТО, техогляд, ЗВО, ярмарок, МОЗ, Мінфін, Мін'юст, ТЮГ, УПА, виш, ТЕС, живопис, дріб, Сибір, авеню, кір, Чилі, ЗНО, Кіліманджаро, ЖЕК.

2. Утворіть складноскорочені слова від повнозначних слів, дотримуючись правил творення абревіатур, 4–5 з них уведіть у речення.

Професійно-технічне училище, синдром набутого імунодефіциту, Європейський Союз, санітарно-епідеміологічне відділення, Спілка письменників України, міський електричний транспорт, Міністерство транспорту України, норми будівельного проектування, окружний комітет, Організація українських націоналістів, Українська республіканська партія, управління побутового обслуговування населення, навчально-виробниче підприємство, начальник господарського управління, автоматизована інформаційна система, інститут науково-технічної інформації, Іноземна юридична колегія, автоматична телефонна станція.

3. Відредагуйте подані словосполучення. За потреби скористайтеся довідкою. 5

Ця шампунь, сучасний НАН України, гостра біль, найближчий СТО, відоме ФК «Металіст», домашній адрес, сильна нежить, рожеве фламінго, далека Делі, прибутковий АЗС, престижна НТУ «ХПІ».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з періодичних видань речення, що містять абревіатури (4–5).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Цей урок був для мене корисним, тому що...

Складні випадки й варіанти синтаксичного керування. Уживання прийменників *в* і *на* з географічними назвами і просторовими іменниками

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Робота з текстом.
  4. Робота з таблицею.
  5. Тренувальні вправи.
  6. Робота за картками.
  7. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
  3. Інтерактивна вправа
«Незакінчене речення».

Мета: пояснити складні випадки й варіанти синтаксичного керування, уживання прийменників *в*, *на* з географічними назвами і просторовими іменниками; удосконалити вміння виправляти синтаксичні помилки; розвивати мовну культуру; виховувати в школярів інтерес до вивчення рідної мови; зацікавленість до підвищення мовної грамотності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: синтаксичні помилки, керування.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Бесіда.**
  - Як правильно сказати: *навчатися мови* чи *навчатися мові*, *подорожувати по європейських країнах* чи *європейськими країнами*, *скупий словами* чи *скупий на слова*?
  - Чи відчували ви труднощі у виборі правильної відповіді?
  - Що називаємо керуванням? Наведіть складні випадки синтаксичного керування, що вам траплялись.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Синтаксичні норми часто пов'язані зі способом підрядного зв'язку слів у словосполученні — керуванням. **Керування** — синтаксичний зв'язок слів, при якому залежне слово

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виділення головної і другорядної інформації); вміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організації власної навчальної діяльності; вміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо).

Предметні: ознайомлення зі складними випадками синтаксичного керування.

стоїть у тому відмінку, якого вимагає головне слово. Моделі поєднання слів таким підрядним зв'язком відображають специфіку мови, закономірності сполучуваності слів. Керування може бути **пряме** (Зн. в. без прийменника і Р. в. при запереченні) — *одержати реклаमाції, обирати депутата, не сій гречки* — і **опосередковане** (прийменникове), тобто залежне слово приєднується до головного за допомогою прийменника — *одержати від заводу, чекати на подругу*. Воно також буває *сильне* і *слабке*. При сильному керуванні наявність залежного слова зумовлюється семантикою керуючого слова (*читати книжку, виконати доручення, скаржитися на втому*), слабкому — виступає між словами, де зв'язок, хоч і можливий, але зовсім не обов'язковий (*подарунок від брата, подарунок для брата*).

Типові порушення в побудові словосполучень, пов'язаних зв'язком керування, є результатом низького мовно-культурного рівня, недостатнього знання української мови. Перевірте, чи правильні відмінки вживаєте: *завідувач кафедри, командувач армії, згідно з наказом, відповідно до розкладу, усупереч проханню, ужити заходів*.

Складними випадками керування, що можуть призвести до помилок, є:

— близькозначні слова-синоніми можуть вимагати різних відмінків: *оволодіти (чим?) англійською мовою* — *опанувати (що?) англійську мову, навчатися (чого?) мови* — *вчити (що?) мову*;

— слова-пароніми мають не тільки різне значення, а й різне керування (чи можливості керування): *оснований (на чому?) на правилах* — *заснований (ким?) науковцем*;

— нерозрізнення керування в українській і російській мовах: однакове за значенням дієслово в різних мовах може вимагати від додатків неоднакових відмінкових форм: *вибачте (кому?) мені* — *извините (кого?) меня*;

— неправильне використання прийменників: *скупий словами* — треба *скупий на слова*;

— помилки в прийменниковому керуванні дуже часто стосуються вживання прийменника *по* і пов'язані із впливом російських конструкцій, у яких є цей прийменник.

► Робота з таблицею.

Опрацюйте таблиці 1. Наведіть власні приклади.

Таблиця 1

Використовуйте правильно!

Структура словосполучення	Приклади
Прикметник у вищому ступені + <i>за, від, ніж</i> + порівняння	<i>дорожчий за золото</i>
Прикметник типу <i>багатий, хворий, щедрий</i> + <i>на</i> + іменник	<i>хворий на малярію, скупий на слова</i>
Числівники <i>обидва, два, три, чотири</i> + іменник у Н. в. множини; <i>півтора</i> + ім. у Р. в. однини (кого? чого?)	<i>три ясени, півтора відсотка</i>
Після прийменника <i>по</i> іменник вживається в М. в., а не в Д. в.	<i>поїхали по областях, ходили по стежках</i>

1 НАОЧНІСТЬ

Використання прийменників

Структура словосполучення	Приклади
Прийменник <i>за</i> + ім. у Р. в., що визначає час	<i>за Хмельницького, а не при Хмельницькому, за Козаччини, за царя Гороха, за кілька років</i>
Значення «рід діяльності, місце її поширення» передається конструкціями з прийменниками <i>з, у, в, по</i> або без прийменника	<i>інструктор з плавання, агент у справах, різьбяр по дереву, комітет цін</i>
Причинове значення — <i>через, з, за</i>	<i>через неухажність, з вини, за підозрою</i>
Значення мети — <i>для, до, щодо, у справах</i>	<i>комісія для..., комітет у справах, рекомендація щодо лікування, майстерня для ремонту, інструкція для (до) складання кошторису</i>
Часові значення — <i>над, перед, на, при, проти</i>	<i>над ранок, перед світанком, в ніч проти Нового року, на старість, при старості</i>

▶ **Робота з текстом.**

2

Завдання розміщено в електронному додатку.

▶ **Робота з таблицею.**

1

Розгляньте таблицю 3, запам'ятайте будову словосполучень. Користуючись додатковою літературою, доповніть таблицю власними прикладами.

▶ **Тренувальні вправи.**

2

1. Утворіть словосполучення, залежні слова поставте в потрібному відмінку і, якщо потрібно, додайте до них прийменники. Складіть із п'ятьма словосполученнями речення.

Звернутися (адреса), сподіватися (успіх), стикатися (труднощі), спіткнутися (поріг); знемагати (спрага), чинити (кривда), ухилитися (робота), ризикнути (життя), стосуватися (ми), дошкуляти (він), тішитися (успіх), сміятися (себе), докоряти (брат), завдати (шкода), не дотримати (слово), повідомляти (друг), тяжчий (сталь), засоби (грип), пігулки (головний біль), поквитатися (насмішник), покладатися (хлопці), пробачте (я), надіятися (друг), дошкуляти (він), зрадити (товариш), захворів (грип), згідно (наказ), пишатися (перемога).

2. Виберіть потрібне, обґрунтуйте думку.

Відповідно (до закону, закону), відправити (по пошті, поштою), додержувати (чистоти, тиші — чистоту, тишу), докоряти (учня, учневі), дякувати (Оксану, Оксані), зазнати (невдачу, невдачі), завдати (шкоду, шкоди), звернутися (по адресі, на адресу), зрадити (ідеалам, ідеали), іти (по гриби, за грибами), навчання (математиці, математики), називати (на ім'я, по імені), оволодіння (знаннями, знання), пам'ятник (Тараса Шевченка, Тарасові Шевченку), повертатися (на тролейбусі, тролейбусом), пробачте (мене, мені), пропуски (по хворобі, через хворобу, із-за хвороби), радіти (успіхам, з успіхів), розійтися (квартирам, по квартирах), сміятися (із себе, над собою), турбуватися (за товариша, про товариша).

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 СКЛАДНІ ВИПАДКИ КЕРУВАННЯ

Правильно	Помилково
Братися до роботи	(а не «за роботу»)
Знущатися з менших	(а не «над меншими»)
Іти по хліб, по воду	(а не «за хлібом»)
Послати по лікаря	(а не «за лікарем»)
Насміхатися з кого	(а не «над ким»)
Вважати за необхідне	(а не «вважати необхідним»)
Доглядати хворого	(а не «за хворим»)
Запобігати помилкам	(а не «помилко»)
Одружитися з дівчиною	(а не «на дівчині»)
Подякую вам	(а не «вас»)
Пробачте мені	(а не «мене»)
Учитися ремесла	(а не «ремеслу»)
Називати на ім'я	(а не «по імені»)
Звернутися на адресу	(а не «по адресі»)
Відправити поштою	(а не «по пошті»)
Сталося через необережність	(а не «із-за необережності»)
Засіб від хвороби	(а не «для хвороби»)
Говорити українською мовою	(а не «на українській мові»)
Хворий на грип	(а не «хворий грипом»)
Важчий за олово	(а не «важчий олова»)
Ходити по дорогах	(а не «по дорогам»)

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ВІДПОВІДЬ

Г.

3. Вставте, де треба, відповідний прийменник, запишіть.

Робота ... (тема), лікар ... (фах), називати ... (ім'я), відпустка ... (хвороба), йти ... (вулиця), заняття ... (анатомія), заходи ... (використання), ліки ... (рецепт), багата ... (вітаміни).

4. Утворіть словосполучення, додавши необхідні за змістом слова. Із вказаними словосполученнями складіть речення.

Скористатися (*чим? з чого?*), сподіватися (*кого? чого? на кого?*), сповнений (*чого?*), наповнений (*чим?*).

► **Робота з картками.**

► **Творча робота.**

Складіть розповідь про ваш улюблений україномовний сайт. Чим він вам імпонує? Чи дотримано на ньому норм української літературної мови? Наскільки необхідно це для Інтернету? Як ви до цього ставитесь?

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти текст в художньому стилі, використовуючи матеріали таблиці «Складні випадки керування».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

— Що вам відомо про пряме й опосередковане керування?

— Які складні випадки керування ви знаєте?

► **Завдання учням.**

Виконайте тестове завдання.

Укажіть рядок, у якому правильно побудовано всі словосполучення.

А по власному бажанню, залежно від обставин

Б іншим разом, дякувати матері

В здобути освіту, дякувати Оксану

Г готель для туристів, на минулому тижні

Д автобус на замовлення, повідомити телефоном

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Цей урок був для мене корисним, тому що...

Раніше я не вмів(ла), а тепер...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Запитання учням.
  3. Робота зі схемою.
- II. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Робота з таблицею.
  2. Слово вчителя.
  3. Переклад.
  4. Редагування.
  5. Опрацювання таблиці.
  6. Тренувальна вправа.
  7. Опрацювання таблиці.
  8. Тренувальна вправа.
  9. Робота з таблицею.
  10. Слово вчителя.
  11. Тренувальна вправа.
  12. Творча робота.
- III. Домашнє завдання
- IV. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: пояснити особливості вживання прийменників *по, в(у), при, за, із-за* в словосполученнях та похідних сполучників; удосконалювати вміння правильно вживати прийменники та похідні сполучники, виправляти синтаксичні помилки в чужому й власному мовленні; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення; виховувати повагу до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

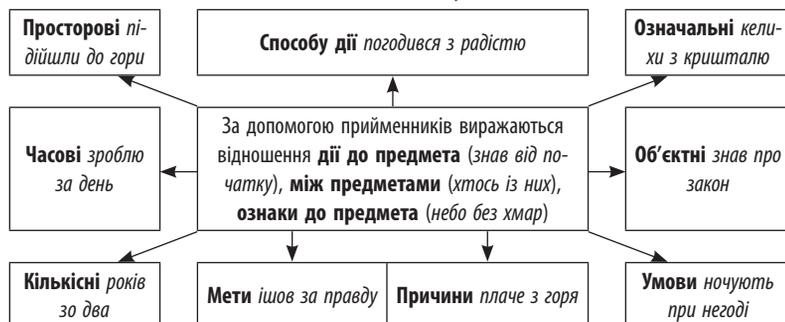
Основні терміни: прийменник, похідний сполучник.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Запитання учням.**
  - Що ви знаєте про керування та його види?
  - Що вам відомо про вживання прийменників *в і на* з географічними назвами та просторовими іменниками?
- ▶ **Робота зі схемою.** 1
Користуючись схемою, розкажіть про прийменник та особливості його вживання в словосполученнях.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (виокремлення головної і другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: уміння вживати прийменники й похідні сполучники.

1 НАОЧНІСТЬ

2 НАОЧНІСТЬ

II. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

▶ Робота з таблицею.

2

Розгляньте подану таблицю. У якій колонці правопис відповідає синтаксичним нормам? Відповідь обґрунтуйте.

Неправильно	Правильно
ражує по пальцям	ражує по пальцях
читає по складам	читає по складах
мандрує по горам і долинам	мандрує по горах і долинах
б'є по великим барабанам	б'є по великих барабанах

▶ Слово вчителя.

Прийменник *по* в українській мові маловживаний. Слід пам'ятати, що вживається він в таких значеннях:

- місце дії: *по полю гуляє, ходити по крамницях;*
- сфера діяльності: *поратися по господарству;*
- міра чи кількість: *виплатили по сто гривень, роздали по яблуку;*
- час дії: *десять хвилин по першій, відпочити по обіді;*
- мета дії: *пішли по морозиво, ходили по гриби;*
- спосіб дії: *читати по складах.*

Заміна прийменника *по* безприйменниковими конструкціями або іншими прийменниками властива українській мові.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

▶ Переклад.

3

Перекладіть українською мовою російські словосполучення з прийменником *по*. Складіть із ними сім речень.

Зашел по делу, посещаю по выходным дням, уволен по собственному желанию, считает по пальцам, смотря по погоде, движется по направлению к городу, сдал экзамен по математике, приказ по школе; комиссия по составлению акта, тоска по родине, читает по слогам, приходит по субботам, ходит по комнатам, продан по себестоимости, по доброй воле, консультации по пятницам, по обыкновению, по нашим подсчетам, утеплили по причине заморозков, сообщать по телефону радостную весть, ездить по селам, по просьбе, первый по счету, пособие по безработице, передать по наследству, по моему мнению, мероприятие по повышению трудовой дисциплины, по поводу чего, плыть по течению, написал по ошибке, товарищ по школе, поступил по отношению ко мне, идти на мероприятия по спасению рек, идти по берегу реки.

▶ Редагування.

3

Відредагуйте словосполучення, у складі яких прийменник *по* вжито недоречно або помилково.

По відношенню до роботи, комітет по освіті й культурі, документи по розслідуванню справи, завдання по мові, мешкати по вулиці, автобус по замовленню, школа по підготов-

6 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

У словосполученнях, де можливі кілька варіантів поєднання, треба надавати перевагу **безприйменниковим**. До прикладу: *вулицею* та *по вулиці*, доцільніше *вулицею*; *сходами* та *по сходах*, краще *сходами*; *їхати у трамваї*, *їхати трамваєм*, краще *трамваєм*. (За М. Гнатюк)

7 ВІДПОВІДЬ

1Б, 2Г, 3В, 4В, 5Г, 6Б.

зате, начебто, отож, ніж, аніж, якщо, якби, мовбито, немовби, наче, начеб, начебто, ніби, нібито, тобто, притому.

Сполучники *проте, зате, притому, причому, тож, теж, щоб, якби, якщо*, які пишуться разом, слід відрізняти від однозвучного поєднання повнозначного слова із часткою або прийменником.

► Тренувальна вправа. 6

Запишіть речення, знявши ризики. Поясніть правопис похідних сполучників.

1. Як/би не було зими, за кожух не дбали б ми... (І. Франко)
2. А вона на що/б не дивилася, де б не гуляла — всюди ввижаються їй дрімучі волинські праліси. (М. Олійник)
3. Не знаю, як/би склалася моя доля, коли/б біля неї не стояла, мов благання, моя зажурена мати. (М. Стельмах)
4. Що/б рибу їсти, треба в воду лізти. (Нар. творч.)
5. Як/би не крутила хуртовина, а блисне промінь — і крига розтане. (З. Гончарук)
6. За/те весну всім серцем я люблю, що осені сестра вона прекрасна. (В. Сосюра)
7. Вікна блідли, за/те димарі золотило вже сонце. (М. Коцюбинський)
8. Ніч колихала так яскраво, про/те не спалося ніяк. (М. Рильський)
9. Як/би там не було, а література — моя професія. (Леся Українка)
10. Дівча стояло і співало про/те, що радості замало. (А. Малишко)
11. За/те весну всім серцем я люблю, що осені сестра вона прекрасна. (В. Сосюра)
12. Як/би оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила арфу золоту. (Леся Українка)

► Творча робота.

Усно складіть власне висловлення на тему: «Чи ожило українське кіно? Що варто переглянути?». Поясніть вживання прийменників.

III. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Відредагувати подані словосполучення, увести їх у речення.
Ходити по хатам, знання по фізиці, діяти по правилах, по квітені включно, говорити за нашого улюбленого футболіста.

IV. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням. 6

Виконайте тестові завдання. 7

1. Позначте рядок, у якому всі прийменники вжито правильно.
А повідомити по радіо, завдання мені не під силу, перекласти на українську мову
Б за світовими стандартами, згідно зі звичаєм, ходити по цукерки
В колега по роботі, працювати за програмою, художник по костюмам

УРОК № 23

Контрольне есе на тему: «Міцні сімейні стосунки як родинна цінність»

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Робота із цитатою.
  3. Робота зі схемою.
  4. Написання й редагування есе на чернетці.
  5. Написання есе в зошитах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Запитання учням.

Мета: перевірити вміння учнів писати есе, добирати мовні засоби відповідно до задуму, комунікативного завдання та стилю мовлення; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, мислення, творчі здібності; виховувати в школярів морально-етичні якості.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе, мовні засоби виразності.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (виокремлення головної і другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо морально-етичних проблем).

Предметні: уміння перевіряти рівень власних знань, умінь і навичок із вивченої теми; зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови, створення тексту, висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

1 ВІДПОВІДЬ

Мораль — це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства.

Етика — наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки, сукупність моральних правил певної соціальної групи.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Бесіда.**

- Які особливості публіцистичного стилю?
- Що є основною метою публіцистики?
- Які жанри публіцистики вам відомі?
- Які газетні та журнальні публікації, прочитані останнім часом, вас найбільше вразили? Які проблеми порушувалися в них?

- Як ви розумієте поняття *мораль* та *етика*? **1**
- Що ви розумієте під морально-етичною темою?
- Чи завжди можна чітко розмежувати морально-етичну й суспільну теми?
- Які морально-етичні проблеми хвилюють сучасних старшокласників?
- Чи є для вас актуальним питання сімейних стосунків?
- Назвіть родинні цінності.

► **Завдання учням.** **1**

Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте їх зміст? Про які сімейні стосунки йде мова?

1. До свого роду — хоч через воду. 2. Де одинець — хазяйству кінець, де сім — щастя всім. 3. У дружній родині

ні і в холод тепло. 4. Дім зігріває не піч, а любов і згода. 5. Шануй батька й няньку, то буде тобі скрізь гладенько. 6. Людина без сім'ї, що дерево без плодів. 7. Сім'я міцна — горе плаче! (Нар. творч.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Слово вчителя.

Сім'я, родина, рід є основною опорою, «стовпами» для становлення людини як особистості. Міцні сімейні стосунки — це родина цінність. Взаєморозуміння, взаємоповага, любов, терпимість, толерантність у сімейних стосунках — запорука сімейного щастя.

► Робота із цитатою. 1

Порівняйте цитати відомих людей про стосунки в родині. Що ви думаєте з приводу прочитаного?

1. Сім'я — ось що найважливіше, ось що змушує битися моє серце. (Ф. Грегори) 2. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвилин, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті. (І. Франко) 3. Знаєте, що зробити, щоб у світі був мир? Йдіть додому та любіть свою сім'ю. (Мати Тереза) 4. Сімейне життя, може бути, і ніколи не буває суцільним святом. 5. Умій ділити не тільки радості, а й горе, біду, нещастя. (В. Сухомлинський) 6. Всі щасливі сім'ї схожі між собою, кожна нещасна сім'я нещасна по-своєму. (Л. Толстой)

► Робота зі схемою. 2

Розгляньте схему. Поясніть, як ви розумієте кожен чинник. Чи сприяєте ви зміцненню власної родини? Що для цього робите? Які традиції існують у вашій родині? Розкажіть про це.

► Написання й редагування есе на чернетці.

► Написання есе в зошитах.

Зразок есе розміщено в електронному додатку. 3

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал.
2. Скласти есе на тему: «Дітям більше потрібний приклад для наслідування, ніж критика». (Ж. Жубер)

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Запитання учням.

— Який висновок ми можемо зробити із цього уроку?

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

УРОК № 24

Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка

СТРУКТУРА УРОКУ

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Спостереження над мовним матеріалом.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Складання опорної схеми за поданим текстом.
  3. Робота з картками.
  4. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: повторити та узагальнити знання учнів про граматичну основу речення, ознайомити школярів з варіантами граматичного зв'язку підмета й присудка; удосконалити вміння визначати граматичну основу в реченні й правильно вживати форми присудка, навички вживання тире між підметом і присудком; підвищувати культуру мовлення учнів; виховувати старанність, наполегливість у навчанні.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: граматичний зв'язок, координація, підмет, присудок, граматична основа речення.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної і другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності); соціальна та громадянська компетентності (поцінування людської гідності; утвердження права кожного на власну думку).

Предметні: формування навички координувати форми підмета та присудка.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

- Із чого складається граматична основа речення?
- Як правильно узгодити підмет із присудком?
- Коли між підметом і присудком ставиться тире?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Спостереження над мовним матеріалом.**

1

Визначте граматичні форми підмета й присудка. Чи можливі такі варіанти граматичного зв'язку між головними членами речення? Відповідь аргументуйте.

1. Більшість погодилося з редактором. 2. Більшість авторів погодилося із зауваженнями редактора. 3. Більшість авторів рішуче відкинули виправлення редактора. 4. Більшість авторів, які уклали договори з видавництвом, надали рукописи. 5. Більшість авторів, уклавши договір, працюють над рукописами. 6. Більшість редакторів, коректорів, авторів, рецензентів вивчили ці матеріали. 7. Більшість редакторів отримали наказ, ознайомилися з його змістом і зробили необхідні висновки.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Підмет і присудок перебувають у двобічному предикативному зв'язку, специфіку якого становить взаємозв'язок, взаємозалежність головних членів, який не отожднюється ні із сурядним, ні з підрядним. При підметі, вираженому словосполученням, що складається з іменників *більшість*, *меншість*, *частина* + іменник у родовому відмінку множини, постпозитивний присудок має переважно форму однини (у минулому часі та умовному способі — жіночого роду): *Більшість студентів працювала (працює) над науковими темами*. Можлива й форма множини: *Більшість студентів працювали (працюють) над науковими темами*.

Препозитивний присудок при такому підметі має форму однини: *Зареєструвалась більшість учасників наради*.

Завжди в однині вживається постпозитивний присудок, коли слова *більшість*, *меншість*, *частина* мають при собі означення: *Абсолютна більшість учнів навчається успішно*. Якщо підмет виражений словосполученнями, куди входять слова *багато*, *мало*, *чимало*, *кілька*, *декілька* + іменник у родовому відмінку множини, присудок переважно буває в однині, у минулому часі та умовному способі — у формі середнього роду: *Людей немало в тій війні лягло*. (М. Рильський) ❷

Якщо при підметах наявні слова з обмежувальним значенням *тільки*, *лише*, *всього*, то препозитивний присудок має форму однини: *Роботу виконало всього п'ять учнів*. Без таких обмежувальних слів препозитивний присудок може мати форму як однини, так і множини: *У залі зібралось до кількох осіб*. А також: *Вже стояли декілька возів з зерном, сіллю, рибою, декілька стільців перекупок*. (Панас Мирний) ❷

При підметах, що виражені словосполученнями зі значенням сумісності (їхні складові компоненти: іменник (займенник) у називному відмінку + прийменник *з* + іменник (займенник) в орудному відмінку), присудок уживається в множині: *Батько із сином виходять із затінку на сонце*. (О. Донченко) ❷ Якщо такий підмет розривається присудком, то останній координується в числі з першим компонентом підмета: *Учитель зайшов з учнями в кабінет*. Хоч присудок і вживається в однині, проте підметом варто вважати сполучення *учитель з учнями*, бо дія, виражена присудком, однаковою мірою стосується обох компонентів (пор.: *Учитель та учні зайшли в кабінет*). У реченні *Учитель з учнями проводить консультацію* присудок пов'язується лише з особою *вчителя* й уживається в однині, а іменник в орудному відмінку (*з учнями*) виконує функцію додатка.

► Складання опорної схеми за поданим текстом. ❶

► Робота з картками. ❶

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

Якщо до складу підмета входить прикладка, виражена іменником іншого, ніж підмет, роду, присудок у цих випадках узгоджується в роді з підметом, а не прикладкою (означенням, яке дає предметові іншу назву). Прикладкою є поняття *вужче*, *видове*, а підметом — *ширше*, *родове*: *Музей-садиба письменника відкрився торік*. *Виставка-продаж була влаштована в Будинку архітектора*.

❷ ПЕРСОНАЛІ

Максим Тадейович Рильський (1895–1964) — український радянський поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець. Академік АН УРСР.

Панас Мирний (Панас Якович Рудченко) (1849–1920) — український прозаїк та драматург.

Олесь (Олександр) Васильович Донченко (1902–1954) — український поет, прозаїк, казкар.

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК У СКЛАДЕНОМУ ПРИСУДКУ

Великий знавець слов'янських мов, український учений О. Потебня вважав, що фраза, яку він прочитав у галицькому виданні (*Історія є вчителькою життя*), належить до полонізмів і її треба було виправити на вимоги української мови (*Історія є вчителька життя*). На основі цього слід зробити висновок, що правильно буде казати: *Петро був перший учень у класі. Вона була досвідчена лаборантка. Усе життя вони були наївні, як діти.*

Іменники й пов'язані з ними прикметники означають постійну властивість. Але треба казати: *Попервах Петро був першим учнем, а потім став мало не останнім. Хоч вона була й досвідченою лаборанткою, але перейшла на іншу роботу. Вони були наївними, як діти, поки їх не спіткало лихо.* Тут в іменниках і прикметниках мовиться вже про тимчасову, а не постійну властивість. (За Б. Антоненком-Давидовичем)

▶ Тренувальні вправи.

1. Складіть речення з поданими підметами. Поясніть узгодження підмета з присудком. Укажіть варіативність.

Ряд керівників, багато спортсменів, більшість студентів, більшість творчих людей, брат із сестрою, гурт «Лебеді», переважна більшість школярів, частина батьків, семеро курчат, двадцять один працівник, чимало співвітчизників.

2. Прочитайте текст. Поставте пропущені розділові знаки. Випишіть речення, у яких є тире між підметом і присудком. Підкресліть в них граматичні основи, поясніть уживання тире.

Кожна нація, кожен народ навіть кожна соціальна група має свої звичаї що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Але звичаї це не відокремлене явище в житті народу це втілені в рух і дію світовідчуття світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу що в свою чергу впливає на процес постановня народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана зі звичаями народу. Звичайі народу це ті прикмети за якими розпізнається народ не тільки в сучасному а і в його історичному минулому. Народні звичайі охоплюють усі ділянки громадського родинного і суспільного життя. Звичайі це ті неписані закони якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенаціональних справах. Звичайі а також мова це ті найміцніші елементи що об'єднують окремих людей в один народ в одну націю. Звичайі як і мова виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу. (За О. Воропаєм)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготувати матеріал до проекту на тему: «Синтаксичні непорозуміння» (координація головних членів речення).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

▶ Бесіда.

- Які є основні правила координації підмета й присудка?
- Що ви дізнались про варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка? Наведіть власні приклади.
- Що ви можете розказати про вживання тире між підметом і присудком?

▶ Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Сьогодні я дізнався(лась)...

Було цікаво...

Було складно...

Тепер я зможу...

Я зрозумів(ла)...

У мене вийшло...

Я відчув(ла), що...

Мене здивувало...

Урок дав мені для життя...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з картками.
  3. Тренувальні вправи.
  4. Переклад.
  5. Творча робота.
  6. Робота в парах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа
«Незакінчене речення».

Мета: ознайомити учнів з особливостями вживання пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся*, синтаксичних конструкцій з формою на *-но, -то*; удосконалювати вміння доречно вживати дієслівні конструкції в усному та писемному мовленні; розвивати культуру мовлення, збагачувати словниковий запас; виховувати любов і повагу до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: пасивні конструкції, форми на *-но, -то*.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**

— Як правильно: *Випускниками пишуться твори чи випускники пишуть твори? Учнями розв'язується задача чи учнями розв'язано задачу?*

— Що вам відомо про дієслова на *-ся*, форми дієслова на *-но, -то*?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Дієслова з постфіксом *-ся(-сь)*, які виражають зворотну дію, називаються **зворотними**: *сміятися, пишатися, закохатися, кидатися, зустрічатися*.

Суфікс *-ся(-сь)* може вживатися з більшістю дієслів у всіх формах, крім дієприкметників. Стоїть він після інфінітивного суфікса — *-ти(-ть)* або закінчення в особових формах дієслова: *вмивати — вмиватися, вмиваються, вмиваюся*. Сучасний дієслівний суфікс *-ся(-сь)* — це давня коротка форма зворотного займенника *себе* у знахідному відмінку однини.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (використання інтернет-ресурсів для отримання нових знань); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: ознайомлення з особливостями використання пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся* та синтаксичних конструкцій з формами на *-но, -то*.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Порушенням мовної норми є пасивні речення, у яких назва особи, що виконує дію, має форму орудного відмінка, а назва предмета, на який ця дія спрямована, називного: *студентами пишуться твори, депутатами приймаються закони, дані обробляються комп'ютером*. Ці речення будуть логічними, якщо їх активізувати, акцентуючи на ролі діяча: *студенти пишуть твори, депутати приймають закони, дані обробляє комп'ютер*.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Зворотні дієслова слід уживати в таких реченнях, коли:

— дія спрямована на суб'єкта дії: *голитися, митися, одягатися*;

— дія є взаємозворотною: *листуватися, змагатися, обніматися, миритися*;

— дію особа виконує у своїх інтересах: *будуватися, пакуватися*;

— дія називає типові ознаки самого суб'єкта: *собака кусається, папір рветься, скло б'ється*.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

В українській літературній мові переважають активні конструкції, проте, коли виникає потреба акцентувати увагу на дії, а не на суб'єктові дії, українська мова використовує конструкції з предикативними формами на *-но, -то*, засвідчені досить тривалою традицією вживання (їх зафіксовано в пам'ятках ділового стилю XIV–XV ст.). Саме вони й становлять специфічну рису українського синтаксису. **Форми дієслова на *-но, -то*** — це незмінювані дієслівні форми, близькі до дієприкметників минулого часу (*залитий — залито, забутий — забуто*), що позначають дію, безпосередньо не пов'язану з діячем. Виступають у ролі головного члена речення (присудка) в односкладному безособовому реченні: *Пісню проспівано*.

Слід пам'ятати, що основне призначення конструкцій із предикативними формами на *-но, -то* — акцентувати на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві дії, що спостерігаємо в російській мові. Найхарактернішою особливістю українських форм на *-но, -то* є вживання при них знахідного відмінка: *схарактеризовано причину цього явища*.

Треба пам'ятати, що в центрі української літературної мови завжди стоїть особистість, а не процес. Українець висловиться так: *розглядають справу, обговорюють питання, машину використовують*.

Дієслова із *-ся* в українській мові мають активне значення: *дівчина усміхається, дитина втішається, малина червоніється*.

Крім зворотних дієслів на *-ся*, є ще група безособових дієслів: *не спиться, не лежиться, не хочеться, не віриться*. Такі дієслова мають лише форму третьої особи однини.

► Робота з картками. 1

► Тренувальні вправи. 1

1. Запишіть правильно речення з формами на *-но, -то*. Поясніть неправомірність уживання із цими формами орудного відмінка зі значенням виконавця дії.

1. Кращі статті надруковано нами у журналі «Дивослово». 2. Приватними підприємцями відкрито нові інтернет-магазини. 3. Вченими досліджено місця залягання корисних копалин на території України. 4. Будівельниками відреставровано метрополітен. 5. Дослідниками добуто проби води з морського дна. 6. Випускниками здобуто нові знання з ораторського мистецтва. 7. Нами розроблено нові родовища нафти і газу у Прикарпатті. 8. На основі проаналізованого матеріалу нами було визначено вживання складних речень у текстах художнього стилю.

2. Прочитайте речення. Поміркуйте, що означають в реченнях дієслівні форми на *-но, -то*: дію, що її виконала конкретна особа, чи результат дії без вказівки на особу її виконавця?

1. Від кожного, кому багато дано, багато чекатимуть. (З Біблії) 2. Любов'ю народу сповито безсмертні пісні Кобзаря. (Т. Масенко) 3. Прощайте, то й вам буде прощено. (З Біблії) 4. Вже заволочено серпанком сіреньке небо. (Лесья Українка) 5. Не судіть своїх ближніх, щоб і вас не було суджено, бо яким судом судити будете, таким і вас судитимуть. Якою мірою будете міряти, такою вам буде відміряно. (З Біб-

- лії) 6. Небо незміряне всипано зорями. (М. Старицький)
 7. Вечірню сизу даль узором срібним кутю. (Є. Маланюк)
 8. Усе повито голубим і пересновано сріблястим. (М. Луків)
 9. А єдиних слів, на жаль, було не сказано... (Б. Олійник)
 10. Багато зірочок блискучих розсипано по небесах. (Л. Глібов)
 11. Дух не закуто. Хочеться жити! (М. Вороний)
 12. Чу-жинця виженем. Судьбою так дано. (А. Малишко)

► **Переклад.** 1
 Перекладіть українською мовою подані речення, зважаючи на особливості використання в українській мові пасивних конструкцій.

1. В кабінете установлен порядок проведення занять. 2. Новый прибор изобретен украинскими инженерами и конструкторами. 3. Рукопись летописи найдена в XX веке. 4. Нужный ответ получен на основании исследований. 5. На сайте школы размещен график консультаций по украинскому языку. 6. Расписание учебных занятий составлено на первый и второй семестры включительно. 7. Сообщения распространяются средствами массовой информации. 8. График дежурства на некоторое время изменен. 9. Словообразование сложных слов образуется по определенным моделям. 10. В исследовании нами рассматривается проблема соотношения сложных слов и словосочетаний. 11. Модель экономического развития страны разработана и апробирована ведущими специалистами академии наук. 12. Эта проблема рассматривалась многими учеными. 13. В конце предложения ставится точка. 14. Большая буква пишется в следующих случаях.

► **Творча робота.** 1
 Складіть і запишіть текст, використовуючи подані конструкції.

Запропоновано прочитати (вивчити), подобається розмірковувати (спостерігати), однозначно вирішено, переконуватися в почуті, прочитано багато творів, пишатися успіхами, досягнуто результатів.

► **Робота в парах.** 1
 Завдання розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури речення, у яких є зворотний порядок слів.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- **Завдання учням.**
1. Розкажіть про особливості вживання пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся*.
  2. Наведіть приклади вживання синтаксичних конструкцій з формами на *-но*, *-то*.
- **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**
 Сьогодні я дізнався(лась)...
 Було складно..., але...
 Тепер я зможу...
 Було цікаво...

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Якщо *-ся(-сь)* приєднуються до кінцевого голосного, то перед наступним приголосним уживається *-ся*, а перед голосним — *-сь*: *почуватися втомленим; почуватись утомленим; зустрічаємся влітку; зустрічаємось улітку*. Але в поезії бувають винятки: *Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...* (М. Петренко) тощо.

Після приголосних завжди вживається *-ся*: *морочиться, умиваєшся, користуються, підносься, ґрунтується, створювався* (переважно в поетичних текстах: *створювався, піднявся, повернувся*): *Гойднувся з акордів звитий міст...* (М. Бажан)

У дієприслівниках слід писати *-сь*: *повертаючись, залишившись, дивуючись* тощо.

ЦЕ ЦІКАВО!

Чи припустима в українській мові форма слова *вибачаюсь*? Із цього приводу існує дві протилежні думки. Такі мовознавці, як Б. Антоненко-Давидович, Б. Рогоза, М. Волощак, Є. Чак, вважають це слово неприпустимим у літературній мові, аргументуючи це тим, що частка *-ся* виражає зворотність дії, а отже, кажучи *я вибачаюсь*, людина нібито вибачає сама себе. Пропонується говорити *пробачте мені, вибачте, перепрошую, даруйте*. Проте існує думка іншого поважного мовознавця і дослідника, С. Караванського, який зауважує, що частка *-ся* далеко не завжди означає себе (у словах *сміюся, боюся* тощо). До того ж слово *вибачатись* — це скорочена форма від ширшого звороту *вибачатися перед кимось* (який є цілком літературним). У процесі спілкування форму *я вибачаюсь перед вами* мовці стали вживати скорочено: *я вибачаюсь*.

УРОК № 26

Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Робота з текстом.
  4. Робота з таблицею.
  5. Творче конструювання.
  6. Робота з таблицею.
  7. Робота з картками.
  8. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
  3. Інтерактивна вправа
«Незакінчене речення».

Мета: повторити теоретичні відомості про порядок слів у реченні, односкладні й неповні речення; удосконалювати вміння розрізняти прямий і зворотний порядок слів у реченні, пояснювати вживання і невживання тире в неповних реченнях, правильно інтонувати неповні речення; розрізняти односкладні й неповні речення; доречно вживати їх у мовленні; виховувати повагу до образного слова; розвивати увагу, уяву, логічне мислення, пам'ять.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: прямий порядок слів, інверсія, односкладні й неповні речення.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо); соціальна та громадянська компетентності (поцінування людської гідності; утвердження права кожного на власну думку).

Предметні: ознайомлення з поняттями *прямий і зворотний порядок слів*, формування навички використовувати інверсію з метою увиразнити мовлення.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Які речення бувають за метою висловлювання та емоційним забарвленням?

— Які бувають речення за будовою?

— Які речення називаються простими, а які — складними?

— Із чого складається граматична основа речення?

— Які речення є двоскладними, а які — односкладними?

— Чим відрізняються поширені речення від непоширених? Наведіть приклади.

— Що ви знаєте про неповні речення?

— Що таке інверсія?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Поясніть вживання тире в реченнях.

1. «Повість минулих літ» — першооснова вивчення історії нашого народу. (Д. Степовик) 2. Умілий майстер го-

лодним буває лише до обіду, а невмілий — до вечора. (*Нар. творч.*) З. «Мабуть, причудилось», — подумав юнак, але вже не чіпав ромашки. (*В. Гжицький*)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Порядок слів — це розташування слів у реченні, взаємне розміщення членів речення, яке має синтаксичне, семантичне і стилістичне значення. Синтаксичне значення порядку слів виявляється в тому, що від місця, яке посідає член речення, залежить його синтаксична функція.

В українській мові, як і в інших слов'янських, особливістю будови простого речення є *вільний порядок* слів, тобто за певним членом речення не закріплюється постійне місце. Проте не слід думати, що вільний порядок слів, властивий нашій мові, є цілком, абсолютно довільним. Розрізняють два типи порядку слів — *прямий* і *зворотний*. Під **прямим порядком слів** розуміють звичайне для певного типу речень розташування відповідних членів. Під **зворотним порядком слів (інверсією)** розуміють розміщення членів речення в особливому порядку, який порушує звичайний, прямий, порядок слів з метою підсилення виразності мовлення. Зворотний порядок слів властивий і для розмовної мови, і для мови художньої літератури, де він відіграє стилістичну функцію — слугує засобом підсилення виразності мовлення.

► Опрацювання таблиці. 2

► Робота з текстом. 1

Прочитайте текст, укажіть зворотний порядок слів у реченнях.

І більше нічого не розпитувала дівчинка, хоч не все їй було ясне, бо покликала її до себе та біла стежка, що кривулясто виляса, гублячись і виринаючи в травах. Трава захитала до неї торочкастими голівками, а вгорі вже дивувався жайворон: що то за синя квітка виросла біля критої очеретом хати? Дівчинка всміхнулася, від чого її зелені очі зблиснули, наче посипали з себе іскри, і забула раптом про свого нового господаря, а пішла собі по стежці й пішла. Поманив її Білий Світ, і їй так захотілося побалакати з жучками й почитати тих письмен, що їх пише на небі трава. Зрештою хотіла побачити й те тюльпанове поле, що розповів про нього дід, — сподівалася велику красу там уздріти. (*В. Шевчук*)

► Робота з таблицею. 1

Розгляньте таблицю 2, розкажіть про види односкладних речень. Проілюструйте кожен тип речення прикладами з довідки. Визначте, чим виражені головні члени односкладних речень.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ЦЕ ЦІКАВО!

Зміна порядку слів в українській мові, як і в інших слов'янських, зумовлює певні зміни в семантиці й емоційному значенні окремих слів і речення в цілому. Зворотний порядок слів здебільшого вживається в розмовному мовленні та в мові художньої літератури. У науковому й офіційно-діловому стилях використовується переважно прямий порядок слів.

2 НАОЧНІСТЬ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Відрізняйте односкладні називні речення від двоскладних неповних (в них є обставини): *Пороги, вежі, мури, брами...* (В. Сосюра) — односкладне; *Всюди пороги, вежі, мури, брами...* — двоскладне неповне.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 НАОЧНІСТЬ

Односкладні речення

з головним членом, що співвідноситься	
з підметом	з присудком
називні: ...	означено-особові: ... неозначено-особові: ... узагальнено-особові: ... безособові: ...

Довідка. 1. Хати хитало течією. (О. Довженко) 2. Прийди весняною грозою, сипни на серце яблунь цвіт. (Р. Братунь) 3. Продають фіалки, сині, наче очі. (В. Сосюра) 4. Холодний день. Опустіться, тихі зорі, синові під вії. (В. Симоненко) 5. Обвітрена блакить. (М. Луків) 6. Село. Обійстя. Мальва край воріт. (Є. Гуцало) 7. Семена викликали до князя в палац і наказали зачекати. (П. Панч) 8. П'ю життя мое спрагнено-радо. (Є. Маланюк) 9. Тиша. Озеро. Туман. Зілля приклади до ран. (А. Ковальчук) 10. Пахне терпкою ожиною в лісі. (Д. Луценко) 11. Землі кланяйся низько — до хліба будеш близько. (Нар. творч.) 12. Океан чистоти й сяйва. (О. Гончар) 13. З вогнем не жартуй! 14. Нам наказано йти.

► Творче конструювання.

Запишіть текст, замінюючи двоскладні речення односкладними, де це можливо. З'ясуйте, що змінилось у структурі й семантиці новоутворених речень. Визначте, як трансформації речень позначилися на емоційно-образному наповненні їх. Зробіть висновок про роль односкладних речень у мовленні (з якою метою вони вживаються).

Все ще тримаючи на долоні камінчик, я підвів угору голову — і знову побачив над собою лелек. Летіли вони невисоко, летіли плавно, і стільки легкості було в їхньому льоті, що зненацька в мені прокинулася певність, що і я так зможу, якби тільки захотів. У грудях, у всьому моєму тілі з'явилося збудливе тремтіння, якийсь холодок пронизав мене і задрижав у горлі, наче там застряв ковток студеної води, це все від хвилювання, від тієї раптової певності, що я можу летіти.

Звідки набралось стільки лелек? Ніби з усіх навколишніх лугов напливли вони в оцю синю безодню над нашою хатою, ніби і з ближчих сіл прилетіли, — як я міг досі не дивитись на них, як міг не дивуватись і не вражатись?

Зір мій стомився, опустив я голову — в жмені моїй лежав довгастий невеличкий камінчик, наче витканий з різних барв... (Є. Гуцало)

► Робота з таблицею.

Опрацюйте таблицю 4, сформулюйте визначення повних та неповних речень.

► Робота з картками.

► Творча робота.

Складіть діалог на тему: «Корисне дозвілля», використавши неповні речення.

УРОК № 27

Прості ускладнені речення

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Робота з таблицею.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота в групах.
  3. Тренувальні вправи.
  4. Творче конструювання.
  5. Пунктуаційний практикум.
  6. Робота з картками.
  7. Творче завдання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Мета: узагальнити й закріпити теоретичні відомості з теми «Просте ускладнене речення», удосконалити навички правильно будувати речення з однорідними членами речення, відокремленими членами речення, звертаннями, вставними словами та ставити розділові знаки в них; розвивати логічне й творче мислення учнів; виховувати найкращі риси особистості.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: просте ускладнене речення.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння всіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел, зокрема електронних; основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу (текст — таблиця, схема)).

Предметні: формування навички розрізняти синтаксичні конструкції, що ускладнюють просте речення, ставити розділові знаки при них.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Розгляньте речення у двох колонках. Чим відрізняються синтаксичні конструкції? Про яке мовне явище йде мова? Сформулюйте тему уроку.

Птахи, рослини, тварини — усі вітали весну.
(*О. Донченко*)

Орфей, до речі, також був фракієць.
(*Л. Костенко*)

Згори, з міста, текли до води запахи вечірніх лип.
(*Ю. Яновський*)

Старий зараз ніякої роботи не визнає, окрім пасіки.
(*М. Стельмах*)

Рука, засмагла від роботи, нам сіє благодатний мир.
(*М. Рильський*)

Спасибі тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забуваєш...
(*Т. Шевченко*)

Усі вітали весну.
(*За О. Донченко*)

Орфей також був фракієць.
(*За Л. Костенко*)

Згори текли до води запахи вечірніх лип.
(*За Ю. Яновським*)

Старий зараз ніякої роботи не визнає.
(*За М. Стельмахом*)

Рука нам сіє благодатний мир.
(*За М. Рильським*)

Спасибі тобі, що хоч ти мене не забуваєш...
(*За Т. Шевченко*)

► **Робота з таблицею.**

Опрацюйте таблицю 2, сформулюйте визначення простого ускладненого речення.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Ускладненими вважають такі речення, до складу яких входять однорідні члени речення, відокремлені члени речення, уточнюючі члени речення, звертання, вставні й вставлені компоненти. Ці речення в структурному відношенні не однотипні.

Спільна їх ознака — вони мають одну граматичну (предикативну) основу, у них виникають додаткові смислові й синтаксичні відношення.

► **Робота в групах.**

1

Підготуйте, працюючи в групі, лінгвістичну оповідь із наданого теоретичного матеріалу. Представте результати у вигляді таблиці, схеми тощо.

Група 1: ускладнення простих речень однорідними членами речення.

Група 2: ускладнення простих речень відокремленими членами речення.

Група 3: ускладнення простих речень уточнюючими членами речення.

Група 4: ускладнення простих речень звертаннями.

Група 5: ускладнення простих речень вставленими та вставними компонентами.

Орієнтовні результати роботи, представлені групами розміщено в електронному додатку.

3

► **Тренувальні вправи.**

1

1. Запишіть під диктовку вчителя, поясніть розділові знаки.

1. Солов'ї, ці невтомні співці весни і кохання, заливисто перетьохкуються у вербах. (О. Гончар) 2. Мій сусід, Григорій Шиян, вирішив узагалі не покидати старої хати на високім пагорбі. (О. Довженко) 3. Мій син, грибок на тоненьких двох ніжках, у перший раз пішов сьогодні в школу... (М. Рильський) 4. Як досвідчений драматург, Кочерга будує свій твір на контрастному поєднанні драматичних і підкреслено комічних сцен. (З підручника) 5. Я тільки тепер побачив село — нужденну купку солом'яних стріх. (М. Коцюбинський) 6. Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні. (Л. Костенко) 7. Оптимістка за характером, Соломія знала лише один спосіб перемогти — зробити краще. (В. Врублевська) 8. Лінгвістика, або мовознавство, допомагає пізнавати закони мислення. (З газети)

2. Запишіть, поставте пропущені розділові знаки в реченнях з відокремленими обставинами. Визначте синтаксичну функцію цих обставин.

1. Він наближався й кинувши гострий погляд з-під навислих рудих брів підносив над землею кийок... (В. Підмогильний)

2 НАОЧНІСТЬ

Просте ускладнене речення

Вид ускладнення	Приклади
Однорідні члени речення	<i>Золотились, засиніли, заграли в семибарвній грі гранітних сходів мокрі схили.</i> (М. Бажан)
Відокремлені члени речення	<i>Процався з літом я, блукаючи лугами.</i> (М. Нагнибіда) — відокремлена обставина, що виражена дієприслівниковим зворотом
Уточнюючі члени речення	<i>Вони жили далеко, за Розкатом.</i> (Л. Костенко) — уточнююча обставина місця
Звертання	<i>Ти мене, кохана, приведеш до поля.</i> (М. Рильський)
Вставлені компоненти	<i>Годинник бив — що з ним? — зовсім не ту годину.</i> (І. Жиленко)
Вставні компоненти	<i>Мабуть, ніщо так не радує людський зір, як зримий результат роботи.</i> (Ю. Мушкетик)

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО!

Не відокремлюються прикладки зі сполучником *як*, коли вони не мають відтинку причини (такі прикладки відповідають на питання *у ролі кого? у ролі чого?*): *Тут ідеться про Шевченка як художника.*

2. А Чіпка наперекір світові й людям якийсь веселий, радий. (П. Мирний) 3. Марійка піднялась на ганок рвучко і кумедно по-смішному. (Я. Гоян) 4. Такий я був у Корсуні над Россю Коли тебе я вперше на ти назвав. (М. Рильський) 5. Сиве волосся падало кружком по-козацьки. (М. Коцюбинський) 6. Схиляйте голови перед великим не схиляючи коліна. (А. Коваль) 7. Там на майдані танці у розпалі. (М. Коцюбинський) 8. Не перескочивши річки не кажи гоп. (Нар. творч.) 9. На околиці села біля самого байраку живе Йосип Вихор. (Г. Тютюнник) 10. Приїхав Остап в неділю години о сьомій вечора. (В. Підмогильний) 11. Вдалині, між телеграфними стовпами, мріли рожеві крейдяні гори. (Гр. Тютюнник)

3. Складіть речення, які б ілюстрували вживання розділових знаків при однорідних членах речення відповідно до поданих схем. Зазначте, яку синтаксичну функцію виконують ці члени речення.

1. То О, то О.	4. О та О, О та О.
2. Не лише О, а й О, О.	5. І О, і О, і О.
3. Чи О, чи О.	6. О, та (але) О, О.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ПЕРСОНАЛІЯ

Євген Пилипович Гуцало (1937–1995) — український письменник, журналіст, поет і кіносценарист.

► Творче конструювання.

Переробіть подані речення в ускладнені, використовуючи прийменники *крім* (окрім), *на відміну від*, *замість*, *за винятком*. Укажіть тип ускладнення.

1. Сварячись, злостячись, мати брала те лихе добро, нанесене в хату, й викидала в бур'яни або ж заривала в землю... (Є. Гуцало) 2. Все було застелено зеленим килимом природи. (І. Нечуй-Левицький) 3. Зерно вже починало осипатися. (Ю. Винничук) 4. Життя було до мене невблаганним. (Л. Костенко) 5. Я любив зустрічати вечірні перелюти на цьому озері. (М. Хвильовий) 6. Біла симфонія снігу пливла над щоглами лісу. (Л. Костенко) 7. Восьмий рік мої підвладні й мідяка не платять! (Ю. Винничук) 8. Після заходу сонця раптом похолоднішало. (З. Тулуб) 9. Ми з тобою йдемо стежкою в саду. (М. Рильський) 10. Увечері череда вертає з поля в село. (Є. Гуцало)

► Пунктуаційний практикум.

Поставте розділові знаки. Визначте, у яких реченнях є відокремлені додатки, поясніть умови їхнього відокремлення. Виконайте повний синтаксичний аналіз двох таких речень.

1. Крім цих прапорів на довгому держалні маяв ще білий прапор. (С. Склярєнко) 2. Ви здійснюєте волю Батьківщини все відкиньте все забудьте крім неї крім обов'язку. (О. Гончар) 3. Йшов вечір і вів за собою сліпу матір свою ніч. (В. Гжицький) 4. Учися чистоти і простоти і стоптуючи килим золотий забудь про вежі темної гордині. (М. Рильський) 5. У нашому лісі ніяких звірів крім вовків немає. (З газети) 6. Ягід навколо особливо дикої малини була сила-силенна. (О. Донченко) 7. Всі за винятком Бойчука здивовано дивилися на шкіпера. (М. Трублаїні) 8. Лірична пісня це душа народу це безмежне поле засіяне зернами історії і завітча-

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Написання контрольного диктанту.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: з'ясувати рівень засвоєння знань, набуття умінь і навичок з вивчених тем; удосконалити навички використовувати здобуті теоретичні знання при виконанні практичних завдань; розвивати орфографічну та пунктуаційну грамотність; удосконалювати логічне мислення; відпрацювати навички самостійної роботи.

Обладнання: текст диктанту.

Основні терміни: диктант, види ускладнень у простому реченні.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

(Учитель ознайомлює учнів с критеріями оцінювання тренувального диктанту. Проведення інструктажу щодо написання диктанту.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Написання тренувального диктанту.**

(Текст диктанту вибирає вчитель.)

ТЕКСТ 1

Думки Шевченка завжди були на батьківщині. Варто було йому заплющити очі або й просто замислитись, як поставала перед ним його рідна Кирилівка, або безмежно дорогий стародавній Київ, що пишно розкинувся по зелених берегах Дніпра, або яка-небудь з гостинних садиб, де подовгу жив поет, малював портрети хазяїв і одночасно працював над своїми віршами. Завжди, завжди був він душею там, де страждав його рідний народ, його кривні сестри й брати, і, як Антей, припадаючи хоча б у думках до рідної землі, зміцнювався від цього духом і писав. Він кликав до себе ці солодкі й одночасно гіркі думки, як кличуть улюблених голубів, благав їх не відлітати, не покидати його на чужині і малював у своїх віршах картини українського села, потопаючого в кучерявій зелені садів, з його білосніжними хатками серед струнких тополь, з дзеркально чистим ставком, з левадами і веселим кипінням води на млиновому колесі.

Так, це був рай земний, але поруч, на горі, височів панський палац, де для вічних бенкетів були завжди потрібні гроші,— от і відбирали в селян останню теличку, останню

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання й ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

2 ПЕРСОНАЛІЇ

Зінаїда Павлівна Тулуб (1890–1964) — українська письменниця. Дочка Павла Тулуба.

Юрій Павлович Винничук (1952) — український письменник, журналіст, редактор.

виснажену шкапину, без якої не зорати злиденної смуги, і продавали крамарям урожай, рокуючи село на голод.
(190 сл.) (З. Тулуб) 2

ТЕКСТ 2

ЯК ЖІНКИ ЛЬВІВ РЯТУВАЛИ

Коли татари в 1283 році пробували захопити Львів, то хан Телебуга захотів дізнатися, як довго зможуть оточені протриматися. А простояв він під містом два тижні і вже собі думав, що львів'яни мусять від голоду вимирати.

Виряджено було татарських послів, і вони стали гукати під брамою, щоби пустили їх. І вже, було, хотіли львів'яни відчинити браму, як про теє дізналося жіноцтво й почали вони просити, щоби ще зачекали.

Хутенько розбіглися львівські жінки по хатах і повикочували на вулиці порожні діжки, поставивши їх горі дном. Тоді повимітали з комірок усю крупу й муку, яка там була, й засипали дно хто крупкою, хто мукою, а хто зерном так, аби ще й вершок стримів.

— От тепер ми вже готові, — сказали жінки, — пускайте бузувірив.

Рушили татарські послы через місто, а тут, куди не глянь, стоять діжки, повні харчів незліченних. Та ще мало того. Повипускали жінки усю пташину й худобину з хлівців на вулиці, що послам довелося палки в руки взяти, бо свині їм проходу не давали, а гусаки розлючено сичали.

Побачили послы таку силу-силенну різної живності і дуже смутними назад вернулися. А хан Телебуга, як вислухав їх, то зараз велів усьому військові збиратися й рушати додому.

(191 сл.)

(Ю. Винничук) 2

Тексти 3–4 розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

(Відповіді вчителя на запитання учнів.)

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Опрацювання таблиці.
  4. Редагування.
  5. Робота з текстом.
  6. Лінгвістичний експеримент.
  7. Пунктуаційний практикум.
  8. Лінгвістичне конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про синтаксис складного речення; зосередити увагу на особливостях і побудові складного речення; розвивати творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати складні речення зі смисловими відношеннями відповідно до комунікативного завдання, розвивати вміння робити синтаксичний аналіз складного речення; розвивати комунікативну, соціальну (робота в групах) та інформаційну (добір та аналіз матеріалу) компетенції; виховувати повагу до загальнолюдських моральних цінностей, логічне й творче мислення учнів; виховувати найкращі риси особистості.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: складне речення, логічна помилка.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

1

Прочитайте текст. Які помилки ви виявили? Схарактеризуйте їх. Відредагуйте прочитане.

Кожна людина в світі прагне до того, аби до неї ставилися справедливо аби щоб наші здібності цінували і наші дії та старання було винагороджено. І також ми усвідомлюємо, що за погані вчинки нас хвалити не будуть. Десь глибоко у свідомості кожної людини лежить розуміння того, що за добро варто платити добром і зло має бути покараним. Отак в загальних рисах ми розуміємо поняття справедливості. Якби все так і було в житті, то людині в житті було б легко вибирати правильний шлях до своєї мети.

- **Бесіда.**

- Який розділ мовознавчої науки вивчає речення?
- Що називаємо простим і складним реченням?
- Що вам відомо про складне речення? Наведіть приклади складних речень.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: формування навичок конструювання складного речення, уникаючи логічних помилок.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

При побудові складних речень слід дотримуватись відповідних правил та уникати логічних помилок. Частина складного речення повинні бути однопланові за змістом і граматичним оформленням, логічно пов'язані між собою. У складному реченні в наступній частині ті самі слова пропускають або замість них вживають співвідносні займенники (*він, такий, який, що* тощо), прислівники (*тут, там, тоді* тощо). При цьому потрібно стежити, щоб зокрема займенники правильно співвідносилися з іменниками попередньої частини.

ЦЕ ЦІКАВО! ■

У сучасній логіці статус логічної помилки до сьогодні достатньо ясно і чітко не з'ясований, але більш прийнятною є позиція традиційної логіки, за якою до логічних помилок зараховують непорозуміння. До цієї категорії належать не правильне слововживання, неправильне використання родовидових відношень, неправильну побудову речень тощо. На думку науковців, терміни *логічна помилка* і *смысловая помилка* слід уживати як синоніми.

2 НАОЧНІСТЬ ■

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ ■

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Складнопідрядні речення характерні для наукового викладу, що потребує аргументації авторської думки. Це пояснюється тим, що підрядні конструкції виражають складні причинові, часові, умовні, наслідкові, допустові й інші відношення. З усіх видів складнопідрядних речень у науковому мовленні найчастіше використовуються підрядні причинові й наслідкові, а в художньому — часу й місця. Підрядні означальні широко вживаються в різних стилях. Офіційно-ділове мовлення менше, ніж наукове, вдається до складнопідрядних речень, оскільки йому меншою мірою властиві розмірковування.

Особливістю складносурядних речень є ритмічність і плавність, тому вони широко застосовуються в художньому стилі й публіцистиці, надаючи описові легкості та витонченості.

Безсполучникові складні речення стислі, компактні, динамічні, дуже виразно інтоновані, часто з експресивним відтінком у значенні, вони є досконалим засобом формування, вираження і повідомлення думок. Ці речення більше поширені в розмовному мовленні, а також у тих фрагментах художніх і публіцистичних творів, де йдеться про зовнішні риси зображуваного, — в описах природи й місцевості, у дорожніх нотатках, у спогадах тощо. Нанизування безсполучникових речень у поетичних творах надає відтінку розмовності, який контрастує з витонченим змістовим наповненням. Це сприяє посиленню емоційно-експресивного впливу на читача.

Логічне мовлення — це мовлення продумане, виважене, семантично й структурно впорядковане. Його сутність найбільшою мірою визначається повною відповідністю сказаного чи написаного певним реаліям життя. Логічність мовлення обов'язково передбачає його правильність, розумність, які втілюються в літературно-нормативних формах слів, у структурах речень, словосполучень тощо. Усе висловлене має відповідати життєвій правді, її логіці, реальному станові речей.

- Опрацювання схеми. 2
- Опрацювання таблиці. 2
- Редагування. 3

Відредагуйте й запишіть подані нижче речення.

1. Директором школи було призначено Григоренка С. А., у котрого знаннях і досвіді ніхто не сумнівається. 2. Секретарка надрукувала звіт директора, що був готовий для публікації, що так довго очікували. 3. Ви повинні визначити вузькі місця у виробництві і чи поінформовані працівники про основну мету підприємства. 4. Власникам дозволено перепланування приміщення, якщо це не шкодить іншим мешканцям і при відповідному погодженні архітектора.

5. Головою правління може бути особа, обрана загальними зборами правління або яку призначив власник підприємства. 6. У своєму виступі Кашуба Н. О. висловив обурення діями голови профкому, що як же ви можете порушувати чергу на отримання квартир і що тепер у мене немає сумнівів у вашій непорядності. 7. Ми знайшли зошит Петренка, що лежав під столом, що вчора загубився. 8. Головне, на що потрібно звернути увагу, це на якість продукції. 9. Микола — сирота, його батько помер, коли йому було 30 років. 10. Богдан фактично залишився без засобів до існування і мене дивує: є ж така організація, як Спілка журналістів України.

► **Робота з текстом.**

3

Прочитайте. Визначте стиль. Запишіть текст. Поясніть будову складних речень, роль нестягнених форм прикметників у тексті.

На Чорному морі є острів суворий, німий: червона скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білі хати по ній, і лист кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної прорила червону глину і вся обросла оксамитом-травою, а далі все мертво, все глухо... Та ніби не все: отамо, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий бурун, на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник, удень же чайки сіренькі в'ються, кигичуть над морем. Що то за скеля, і що то за вогник, і за що так люблять чайки ту суворую скелю? (*Дніпрова Чайка*) 4

► **Лінгвістичний експеримент.**

3

Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи, складіть схеми речень. Усно замініть простий сполучник бо складними *тому що; через те що; у зв'язку з тим що*. Поясніть авторський вибір.

1. Мали спати по черзі, бо хтось один повинен був підтримувати вогонь. (*В. Гжицький*) 4 2. Твоє життя і щастя між людьми, бо правда і любов на їхнім боці. (*В. Симоненко*) 3. Все, створене людськими руками, повинно жити, бо в нього вкладена людська праця... (*Г. Тютюнник*) 4. Нешвидко бігла тягарівка, бо вибоїни на дорозі з вигурком підкидали щохвилини. (*В. Барка*) 4 5. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку. (*М. Хвильовий*) 6. Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там. (*Л. Костенко*) 7. Ще вересень мало думав про осінь, бо під старими придорожніми липами гаряче пашать золоті корони дев'ятисилу. (*М. Стельмах*) 8. Поважайте його, діти, бо то батько сивий. (*Т. Шевченко*) 9. Мені не видно було кінця житнього лану, бо хліб виріс вище мого зросту. (*О. Копиленко*) 4

► **Пунктуаційний практикум.**

Запишіть під диктовку поданий текст. Знайдіть складні речення, розкажіть про їхню структуру. Схарактеризуйте роль складних речень у тексті. Виконайте синтаксичний аналіз складно-підрядного речення.

4 ПЕРСОНАЛІЇ

Дніпрова Чайка (Людмила Олексіївна Василевська-Березіна) (1861–1927) — український прозаїк та поетеса.

Володимир Зенонович Гжицький (1895–1973) — український письменник, публіцист, перекладач, мемуарист. Член Спілки селянських письменників «Плуг». Брат Степана Гжицького.

Василь Барка (Василь Костянтинів Очерет) (1908–2003) — український письменник і перекладач.

Олександр Іванович Копиленко (1900–1958) — вояк полку ім. Костя Гордієнка Армії УНР, український письменник, дитячий письменник, педагог, критик.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Порядок розміщення предикативних частин складного речення може бути вільним або сталим.

У разі вільного порядку структурні частини можуть розміщуватися в реченні в будь-якому порядку, вони можуть змінювати свій порядок. Зміст речення від цього змінюватися не буде. Таке можливе за умови одночасності подій в обох частинах речення.

Весна, Дніпро розлився, поняв низькою плавню й буйно розганяє свої брудні хвилі: то в глинясту грядку сердито плеще, то злизує пісок на косах, то репетує на заборах.

А небо ж то таке глибоке — чисте, мов кришталь, хмарки легенькі білі, немов пушинки лебедіні розкидані геть-геть, а сонце сяє-вигріває увесь той божий світ.

Ось на крутій гряді стоїть верба зелена кучерява, уся обсіпана неначе жовтим пухом, колишеться од вітру й кадить на всі боки солодким духом, хазяйливі бджоли поважно так гудуть, впадають коло неї. Пташки несамовито і радісно щечечуть. При корені верби зелена травка підняла собою старе гниле листя і ряхтить проти ясного сонця.

Кругом життя, і праця, й клопіт, і борня, і радість, і кохання.

А чула весняна луна літає понад берегами, і прислухаться до всього, і в лад підспівує всьому. А ось на розі, що гостро врізався в дніпрові хвилі, спинила луна, немов чогось чекає, ще мало їй, не повен, мабуть, концерт той весняний. І ось діждалась.

Вітерець дихнув, і жовта комишина, надломлена на самій середині, так жалібно, так сумно заспівала. (За Дніпровою Чайкою)

5 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Лінгвістичне конструювання.

1. До поданих схем складіть і запишіть речення на тему: «Що таке справедливість».

1. [ ], (яка).	4. [ ] : [, (у якому),] .
2. [ ], (якому), а [ ] .	5. [ ] : [ ] , а [ ] .
3. [ ] , (де), ( ), ( ).	6. [ ] — [ ] .

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

3. Складіть речення з різними видами зв'язку за поданим початком, дотримуйтесь правил побудови складних речень.

1. І так необхідно, щоб ... 2. Потім, коли ... 3. Хоч вже весна, ... 4. Дійшли згоди, що ... 5. Не зміг через те, що ... 6. Коли їхали по шосе, ... 7. Почули, що ... 8. ... роман, який ... 9. ... розстелився, так що ... 10. ... з'явився, щоб ... 11. ..., аж поки нагодилися. 12. ... мовчить ..., ніби...

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти 5 складних речень, частинами яких є односкладні або неповні речення.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що ви знаєте про правила побудови складних речень?
- Як уникнути логічних помилок у складних реченнях?
- Чи сподобався вам сьогоднішній урок? Чим?
- На яких загальнолюдських цінностях була зосереджена увага в реченнях?
- До яких роздумів вони вас спонукають?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень учнів з теми «Синтаксична норма»; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовною теорією; формувати вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати логічне мислення, тренувати пам'ять; виховувати працелюбність і наполегливість.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Основні терміни: синтаксична норма.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

(Проведення інструктажу щодо виконання завдань та оцінювання контрольної роботи: завдання 1–5 — по 1 балу; завдання 6, 7 — по 1,5 бала; завдання 8 — 4 бали.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Виконання тестових завдань.**

1

ВАРІАНТ I

1. Укажіть рядок, у якому всі словосполучення побудовано правильно.
А здобути освіту, дякувати Петра, лекції з історії
Б іншим разом, по службових справах, дякувати матері
В по власному бажанню, залежно від обставин, гаяти час
Г автобус за замовленням, повідомити телефоном, упродовж місяця
2. Укажіть рядок, у якому обидва словосполучення побудовано правильно.
А підручники з біології, поїхали за ягодами
Б відправити поштою, перший за списком
В вибачити учневі, сміялися над молодшими
Г бігали по полю, подякували господарів
3. Позначте рядок, у якому всі прийменники вжито правильно.
А прийнятий у ремонт, вступити в інститут, на захист меншого
Б у знак поваги, піти за водою, хворий грипом

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); вміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1Б, 2Б, 3Г, 4Г, 5А.

Варіант II: 1В, 2А, 3В, 4А, 5Г.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Завдання учням.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з текстом.
  3. Опрацювання таблиці.
  4. Написання листа в чернетці.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Написання сенкана про лист.

Мета: формування та розвиток лінгвістичної та мовленнєвої компетентності учнів щодо написання листа; удосконалення вміння описувати події у їхній логічній послідовності та висловлювати власну думку про почуте та прочитане; розвивати навички аудіювання, мовлення, читання та письма; виховувати почуття патріотизму, прагнення вести здоровий спосіб життя.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: епістолярний підстиль, адреса, адресант, адресат.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Бесіда.**
  - Що вам відомо про епістолярний стиль? Які його ознаки?
  - Чи доводилось вам писати листи родичам або друзям?
  - Які існують вимоги до написання листа?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Вступне слово вчителя.**

У століття сучасних технологій написання та відправлення листів має дещо інший сенс. Тепер уже рідко можна зустріти людину, що несе лист у конверті на пошту для відправлення адресату. Але норми етики листування зберігаються і зараз у діловому електронному листуванні. Із друзями ми спілкуємося простіше, намагаючись витратити меншу кількість слів для донесення більшого сенсу. Але часом так хочеться згадати минуле й сісти за чистий аркуш паперу, на якому можна викласти безліч думок і подій, і у якому не варто озиратися на кількість слів і пропозицій. А отримати такий лист так приємно! Отже, як написати листа другу чи подрузі? У якій формі його подати та із чого розпочати? Сьогодні на уроці будемо це з'ясовувати.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); ініціативність і підприємливість (розуміння ролі комунікативних умінь для успішної професійної кар'єри).

Предметні: формування вміння писати текст в епістолярному підстилі.

ЦЕ ЦІКАВО!

Епістолярій — листування приватного характеру, що має історико-культурне значення. Епістолярний рід у літературі має свою давню історію і бере свій початок ще з античності. Зразками ранньої епістолярної літератури багаті грецька та римська літератури (листи Цицерона, Горация, Сенеки, Плінія Молодшого та ін.).

Давні риторики навіть увели правила листування та створювали зразки листів. Вони наголошували на відмінності епістолярної та літературно-художньої творчості. Листи могли бути різними за змістом, тому що обслуговували багато сфер людського життя. Тому, із часом, з'явилися так звані «письмовники», котрі подавали зразки листів майже для кожного окремого випадку життя.

Впродовж довгих років формувалася канонічна структура листа. У класичному варіанті вона мала містити: привітання (воно включало і звертання); домагання прихильності; розповідь; прохання; закінчення-прощання. Кожний лист мав містити хоча б два із цих компонентів, зокрема з обов'язковими змістовими формулами: вияв радості з приводу отримання, що прив'язувало цей лист до попереднього; запитання про стан здоров'я і стан справ; перед закінченням листа — твердження про те, що «більш нема про що писати» і т. ін. Із часом з'явилося спеціальне позначення **P. S.** (post scriptum — «після написаного»), що означало необхідність суттєвої дописки, важливої інформації.

► Завдання учням.

1. Ознайомтеся з листом Лесі Українки до Л. М. Драгоманової. До якого стилю можна віднести цей лист? 1
23 грудня 1898 р. (4 січня 1899 р.) Київ 23.XII
Люба дядино!

Оце насилу Зоря зібрався написати Вам,— їх же «розпустили»! Ну от і бігають вони тепер так, мов тренують себе до якогось спортсменського матчу. Надворі зовсім весна, так, як було в Софії на Різдво при мені, оце тепер дощ іде, аж плющить, а Микось і Зоря в гості одпросились і потягли. Трудно не пустить...

Зоря, як бачите, учиться нічого собі, двійки ні одної, значить, *all right*. В гімназії він вже привик і взагалі йому, видно, під шкільним режимом легше вчитись, ніж під домашнім.

Спасибі Вам і всім за добрі бажання для мене. Я рада, що Ви не в опозиції проти моїх хірургічних замірів, а то дехто з родичів і приятелів ніяк не хоче миритись з тим, що мене треба різати. Миша, напр[иклад], страшенно сього боїться, я вже навіть не знаю, чого він так. Сама я зовсім не боюсь, та й, думаю, всякий після 16 літ «паліативів» уже б нічого в світі не боявся.

Роботу свою я трохи спинила, бо вона почала втомляти мене і така щось, було, лінь напала, тільки святами знов візьмусь, бо таки треба.

Сім'я наша, як завжди, врозбрід. Ліля в Дерпті, а мама і Дора завтра тільки прийдуть сюди, тато, може, теж завтра приїде, а може, і пізніше, бо пише, що якісь діла задержують. Коло Нового року і Ліля буде вже тут, хоче приїхати мене виряджати.

Святками ще напишу, а тепер бажаю вам усім доброго здоров'я і щасливих свят. Міцно цілую всіх. Святий вечір!

Ваша Лєся

2. Спробуйте описати кількома прикметниками, дієсловами, прислівниками ваш настрій на початку уроку. Чого очікуєте від уроку?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Слово вчителя.

Епістолярний стиль — це стильовий різновид мови, який утілюється в таких проявах як листи та епістолярна творчість. Текст, написаний в епістолярному стилі, може належати до різних сфер суспільної та індивідуальної свідомості людини та може бути стилістично неоднорідним. Не всі науковці вважають його самостійним, а приписують його до підстилю розмовного.

За тематикою й змістом листи можуть бути найрізноманітнішими в залежності від сфери їх використання та інтересів адресатів. Листування поділяється на два типи: офіційне (службове) та неофіційне (приватне).

Основні мовні засоби:

— адресація, межі мовного етикету, стандартність висловів у ділових листах;

— різноманітна конкретним змістом лексика, вільний виклад змісту в приватних листах;

— емоційно-експресивні засоби, варіантність норм і особливості порушення їх в інтимному листуванні;

— поєднання компонентів художнього, публіцистичного й розмовного стилів та вироблення індивідуального авторського образу в листах-сповідях, листах-творах, листах-інформаціях.

► **Робота з текстом.**

1

1. Прочитайте статтю, складіть основні правила написання листа.

ЯК НАПИСАТИ ЛИСТ?

Для початку потрібно визначити мету послання. Можливо, це буде прохання чи, навпаки, пропозиція своєї допомоги. А можливо, ви хочете привітати друга з якоюсь радісною подією, розповісти про цікаву подію. Визначення мети допоможе виокремити тематику викладу думок, зрозуміти, у якій формі буде написаний текст. Навіть якщо суть листа полягає у вирішенні важливих питань, не варто починати із чогось дуже серйозного. Дружній мотив повинен відчуватися від початку листа до його завершення.

Текст варто почати з дружнього вітання. Після цього варто дізнатися, як ідуть справи у друга, що нового в нього сталося та у якому він настрої. Можна також запитати про долю рідних і близьких друзів. Більше акцентуйте питання на позитивних аспектах життя. Після цього варто згадати й про власні успіхи. Можна так само розповісти про ключові моменти, які відбулися з вами напередодні. Варто зачіпати ті теми, які будуть цікаві, у першу чергу, вашому другу.

Після привітання можна переходити до основного питання. Мета написання розкривається поступово. Не перебільшуйте значущість питання, яке цікавить вас, щоб не збентежити співрозмовника, але й не применшуйте важливості щодо себе. Рекомендується дотримуватися баланс у всьому.

Важливою буде також кінцева частина листа. На завершення розповіді варто подякувати другові за те, що він витратив свій час на прочитання вашого послання. Крім того, якщо питання було дійсно значущим, варто відзначити, що рішення людини не вплине на ваші з ним взаємини. Після чого слід попрощатися і висловити бажання про отримання відповіді. (*З Інтернету*)

2. Прочитайте замітку з газети. Про яку подію в ній говориться?

Чи відбуваються у вашому місті (селі) важливі спортивні події?

З ким ви обговорюєте ці цікаві події? Чи любите ви спорт?

ХАРКІВ ПРИЙМАВ БОРЦІВ ІЗ СЕМИ КРАЇН СВІТУ

З 22 по 24 січня в Палаці спорту «Локомотив» відбувся відкритий Всеукраїнський турнір з вільної боротьби серед кадетів пам'яті Заслуженого тренера України Леоніда Дуная.

Участь у змаганнях взяли 470 юнаків і дівчат 2002–2004 років народження з Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови та України.

Під час урочистої церемонії відкриття всіх присутніх від Харківської облдержадміністрації привітав начальник Управління у справах молоді та спорту Віталій Кириленко.

ЦИТАТА

«Всі види спорту прекрасні, але боротьба — це один з тих видів спорту, який виховує, в інколи кволому хлопчику силу волі, духу, цілеспрямованість, мужність — саме ті якості, які допомагають у подальшому йти по життю з піднятою головою, при цьому поважати тих, хто в чомусь слабший за тебе». (*Леонід Олександрович Дунай, заслужений тренер України з вільної боротьби*)

ЗРАЗОК ЛИСТА

Дорогий мій друже Жаку!

Нещодавно отримав твій лист. Дуже вдячний, що ти поділився зі мною враженнями від відвідування Лувру.

Хочу розповісти тобі про футбольне життя мого рідного міста Харкова. Ти добре знаєш: я обожнюю ігри з м'ячем, а найбільше люблю футбол. Граю в цю гру з весни до пізньої осені на спортмайданчику та шкільному стадіоні. А взимку я займаюся футболом у критому залі спортивного комплексу. Мене туди запросив наш шкільний учитель фізичного виховання, який там теж веде заняття. Я намагаюсь не пропустити жодної зустрічі з футболом, що відбувається в Харкові.

І ось важлива подія: харківський «Металіст 1925» у черговому турі Чемпіонату України з футболу серед команд Першої ліги переміг «Миколаїв» з рахунком 1-0. Єдиний м'яч у грі на 8 хвилині матчу забив Сергій Давидов. Це була чудова гра! Динамічна! Азартна!

Пам'ятаєш, як ми з тобою брали фанатську дудку та український флаг і щиро вболівали за нашу команду під час проведення в Україні чемпіонату «Євро-2012»? Це незабутні враження, море емоцій, радість перемог і сум поразки!

Футболісти — дуже загартовані люди, бо ганяють м'яча на свіжому повітрі з ранньої весни до пізньої осені. Також футбол є командною грою, він розвиває згуртованість та командний дух. А найбільше в цій грі мене вабить її неперевершений азарт!

А що цікавого у тебе? Як проводиш вільний час? Де ще встиг побувати? Чи продовжуєш грати у футбол?

Передавай вітання своїй родині.

Прошу тебе відповісти на лист, бо дуже сумую за тобою! Але для справжньої дружби не існує кордонів і кілометрів! До побачення. Твій друг Олексій.
25 січня 2019 року

Упродовж двох днів турніру борці сперечалися за медалі в індивідуальних змаганнях, а в заключний поборолися за командні нагороди. У командних змаганнях перемогла збірна Грузії, а збірна України посіла друге місце.

За підсумками особистих змагань господарі килимів — харківські борці — завоювали 4 срібні нагороди.

Володимир Качанов став срібним призером у вазі до 80 кг. На шляху до фіналу він поборов суперників з Одеси, Сум, Львова й Донецької області, а у двобої за «золото» поступився Давиду Когуашвілі з Грузії.

Рустам Пелін у ваговій категорії до 110 кг здолав трьох суперників з Донецької області і також вийшов у фінал, де поступився грузину Ніколозу Барабадзе.

Ще дві нагороди вибороли дівчата. Альбіна Рилля у ваговій категорії до 53 кг здолала трьох суперниць з Житомира та одну — з Херсона, але у фіналі поступилася іншій представниці Херсонської області — Наталі Клівчуцькій.

У ваговій категорії до 65 кг срібною призеркою стала Дарина Рутенко. На шляху до фіналу вона перемогла харків'янку Анастасію Анісімову та суперницю з Дніпра, але у вирішальному поєдинку поступилася Євгенії Седих з Донецької області.

Турнір пам'яті Леоніда Дуная за традицією відкрив новий сезон в українській боротьбі та став для спортсменів одним з етапів підготовки до чемпіонату України серед кадетів, який з 16 по 19 квітня відбудеться в місті Бахмут Донецької області. (З Інтернету)

► Опрацювання таблиці.

2

► Написання листа в чернетці.

Робота над складанням листа другові (подрузі) та підписуванням (адресуванням) конверта.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Закінчити роботу над написанням листа.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Чи потрібні паперові листи сьогодні? Яка їхня роль у житті людини?

— Чи любите ви спорт? Які спортивні заходи ви відвідали цього року?

► Написання сенкана про лист.

Зразок сенкана

Лист

Радісний, душевний.

Розповідає, повідомляє, тішить.

Я хочу писати листи.

Послання.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Запитання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Загальний аналіз результатів написання контрольних робіт.
  2. Виконання роботи над помилками.
  3. Розподільчий диктант.
  4. Орфографічний практикум.
  5. Диктант-взаємоперевірка.
  6. Словниковий диктант.
  7. Пунктуаційний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: проаналізувати типові й індивідуальні помилки, які учні допустили в контрольних роботах, спрямувати школярів на подальше самостійне вдосконалення навичок пізнавальної діяльності; розвивати навички самоаналізу, уміння знаходити, виправляти та пояснювати орфографічні та пунктуаційні помилки, навички самооцінки своєї діяльності; виховувати самостійність, культуру мовлення, готовність безперервно працювати над собою.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: синтаксична норма.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Бесіда.**
  - Що ми називаємо орфограмою та пунктограмою?
  - Що таке синтаксична норма?
  - Як уникнути помилок під час виконання тестових завдань?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Запитання учням.**
  - «На помилках завжди вчаться»,— говорять у народі. А яка ваша думка з цього приводу?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Загальний аналіз результатів написання контрольних робіт.**
- ▶ **Виконання роботи над помилками.**

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння зв'язно й аргументовано висловлювати свою думку на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ВІДПОВІДЬ

Не пам'ятати, не говорячи, нехтувати, не хотіти, неволити, непокоїтись, нездужати, не доїдати і недоїдати, не дочекавшись, хлопчик не має друзів, у неї немає друзів, не зберегти, не розібравшись, недооцінити, не пишеться, не вивчити, не дописати.

► Розподільчий диктант.

Запишіть прислівники, знімаючи ризик, у три колонки: 1) ті, що пишуться разом; 2) ті, що пишуться через дефіс; 3) ті, що пишуться окремо. Поясніть правопис прислівників.

До/вподоби, до/речі, по/березневному, по/близу, по/богатырському, по/бойовому, аби/як, по/братерськи, по/буденному, по/вашому, по/віки, у/двох, по/волі, по/восьме, по/всюду, по/вчорашньому, по/давньому, по/далі, по/дитячи, по/заду, по/зміїному, по/латині, по/латинському, по/людськи, по/маленьку, с/покон/віку, в/нічию, по/малесеньку, по/малу, по/восьмеро, в/основному, по/мисливськи, сам/на/сам, рік/у/рік, по/міському, по/моєму, по/належному, по/неволі, по/низу, по/нині, по/новому, по/ночі, по/одиноці, по/парно, по/первах, по/перше, по/півночі, по/турецьки, по/рівну, по/різному, по/своєму, по/сотенно, по/тайці, що/доби, по/тихеньку, хтозна/як, на/бік, будь/хто, в/третє, коли/небудь, на/певно, по/дружньому, горі/лиць, мало/помалу, право/руч, по/твоєму, з/середини, зроду/віку, від/нині, від/тепер, без/відома, як/найперше, у/затишку, на/диво, що/разу, будь/що/будь, по/молодецьки, по/братньому, на/щастя, на/зло, на/жаль, хтозна/куди, день/у/день, на/довго, без/ліку, до/ладу, будь/коли, на/мить, десь/інде, ліво/руч, тим/часом, далеко/далеко, хіба/що, з/дня/на/день, пліч/о/пліч, без/кінця/краю, по/іншому, до/вподоби.

► Орфографічний практикум.

1. Спишіть, знімаючи ризик. У яких словах можливі варіанти написання? Чому?

Не/пам'ятати, не/говорячи, не/хтувати, не/хотіти, не/волити, не/покоїтись, не/здужати, не/доїдати, не/навидіти, не/зчутися, не/дочекавшись, хлопчик не/має друзів, у неї не/має друзів, не/зберегти, не/розібравшись, не/дооцінити, не/пишеться, не/вивчити, не/дописати.

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

3. Поясніть правопис великої літери.

Надія, Олександр Петрович Довженко, Олег Ольжич, Пречиста Діва Марія, опера «Князь Ігор», Ісус Христос, Березина, Перун, Зевс, Вовк та Ягня, Червона Шапочка, котик Мурчик, Вольфганг Амадей Моцарт, часопис «Березіль», отаман Запорізької Січі Іван Сірко, газета «Українське слово», Людвіг ван Бетховен, Фонвізін, українська вишивка, дон Педро, Дон Кіхот, Юпітер, сузір'я Чумацький Шлях, Полярна зоря, Чорне море, пік Шевченка, Чернеча гора, мис Доброї Надії, газета «Літературна Україна», набережна Лейтенанта Шмідта, зупинка метро «Студентська», бог Перун, Різдво, Новий рік, Водохреще, Лос-Анджелес, Західна Україна, Президент України, Полісся, Голова Верховної Ради, засновник Товариства Червоного Хреста, Шацькі озера, Міністр освіти і науки України, епоха Відродження, Міжнародний жіночий день, День Перемоги, Конституція України, Данило Галицький, Маріїна порада, Укрінформ, Кобзареве свято, комета Галлея, НАТО, США, Золоті ворота, Червона книга України.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Переважна більшість дієслів як в російській, так і в українській мові, керують іменниками у якомусь певному відмінку та вимагають певних прийменників, але відмінки керованих іменників та прийменники при аналогічних російських й українських дієсловах не завжди збігаються: *благодарить кого* — дякувати *кому*, *болеть чем* — хворіти *на що*, *думать о чем* — думати *про що*, *заботиться о чем* — піклуватися *про що*, *изменить кому* — зрадити *кого*, *наносит что* — завдавати *чого*, *нуждаться в чем* — потребувати *чого*, *обучать чему* — навчати *кого*, *обучаться чему* — навчатися *чого*, *подготовиться к чему* — підготуватися *до чого*, *подражать кому* — наслідувати *кого*, *предупреждать что* — запобігати *чому*, *предупреждать о чем* — попереджувати *про що*, *приобретать что* — набувати *чого*, *причинить что* — завдати *чого*, *снабжать чем* — постачати *що*, *стремиться к чему* — прагнути *до чого*, *употреблять что* — уживати і вживати *чого*, *учить что* — учити і вчити *чого*, *учиться чему* — учитися і вчитися *чого*.

важкохворий, загальноісторичний, лівобережний, діаметрально протилежний, біологічно активний, різко окреслений, правильно розташований.

► Пунктуаційний практикум.

1. Запишіть речення, поясніть розділові знаки.

1. Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його огорнув жаль. (*М. Коцюбинський*) 2. Він продовжував із Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. (*О. Довженко*) 3. На жаль, світ побудований так, що щастя людства здобувається ціною чийось страждань. (*О. Довженко*) 4. За відомостями тієї ж Репніної, Глафіра Псьол була родичкою Гоголя. (*П. Жура*) 5. Втомлений боротьбою зі скелями, Дніпро розправляв та гладив тут свої збиті у водоскрутні води й розстилав їх широкою рівною блакитною пеленою. (*А. Коптілов*) 6. Не можна, кажуть, людині помолодшати, а подобрішати завжди можна. (*О. Гончар*) 7. Юра проходить крізь зарослі, лице попечене кропивою, руки подряпані в кров, штанці і панчохи пошматовані. Але, задиханий і знесилений, Юра спиняється тільки під самим муром. (*Ю. Смолич*) 8. Цвіте земля, задивлена в свободу. (*Л. Костенко*) 9. І ми з подякою згадуємо тих, хто взяв у землі ці блага природи: садоводів, городників, бригадирів, ланкових. (*За В. Минком*) 10. Малий не ждав напасті, не готувався до опору, але й не розгубився, знаючи, що порятуватися може тільки завдяки самому собі. (*П. Загребельний*) 11. Жнива щороку мали свою пору, освячену святами, овіяну піснями. (*У. Самчук*)

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Підготувати прислів'я та приказки, вислови відомих людей про дружбу.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Які орфограми та пунктограми ми повторили на уроці?

— Розкажіть про просте ускладнене речення.

— Що вам відомо про правила чергування *y–в, i–й*? Чи завжди поети дотримуються цих правил? Чому?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Я задоволений(а)/незадоволений(а) результатом виконання контрольних робіт, тому що...

Я не розумів(ла), а тепер розумію...

Мій настрій після уроку...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Складання асоціативного куща.
  3. Робота зі словником.
  4. Синтаксичний практикум.
  5. Творча робота.
  6. Читання й обговорення творчих робіт.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Складання сенкана.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: удосконалювати вміння учнів будувати есе, самостійно добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми та основної думки висловлення, будувати логічно правильне й композиційно завершене висловлення; формувати вміння й навички вільного використання засобів мови в будь-яких життєвих ситуаціях; розвивати критичне мислення; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати творчі здібності; сприяти осмисленню цінності дружби для людини; виховувати доброзичливе ставлення, повагу один до одного.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе, твір-роздум.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

1

Прочитайте притчу. Про що вона? Кого можна назвати справжнім другом? Як відрізнити справжню дружбу від несправжньої?

По довгій, кам'янистій, виснажливій дорозі йшла людина із собакою. Йшла вона собі, втомилася, собака теж утомився. Раптом перед ними — оазис! Прекрасні ворота, за огорожею — музика, квіти, дзюркіт струмка, словом, відпочинок.

- Що це таке? — запитав мандрівник у вартового.
- Це рай, ти вже вмер, і тепер можеш ввійти й відпочити по-справжньому.
- А є там вода?
- Скільки завгодно: чисті фонтани, прохолодні басейни...
- А поїсти дадуть?
- Усе, що захочеш.
- Але зі мною собака.
- Шкодує, але із собаками не можна. Його доведеться залишити тут.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання й ситуації спілкування; сприйняття, розуміння та аналіз інформації державною мовою.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ВІДПОВІДЬ

Дружба: взаєморозуміння, допомога, розрада, відданість, довіра, щирість, гармонія, радість, інтереси, вірність, взаємовиручка.

3 СЛОВНИК

Дружба -и, жін.— стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін. *Ми все в Латиніві уста Внесем,.. докажем, Що з Турном дружба єсть пуста.* (Іван Котляревський, I, 1952, 271) (*Словник української мови*)

Дружба — безкорисливі взаємовідносини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях. Найголовніше в дружбі — це і взаємодопомога. *Друг завжди без користі прийде на допомогу та ніколи не підведе.* (З Вікіпедії)

Дружба — особистісні відносини між людьми, зумовлені духовною близькістю, спільністю інтересів. Дружба — відношення між добре відомими один одному людьми, передбачає прихильність і любов, а також, можливо, взаємні зобов'язання, наприклад вірність. (*Психологічний словник*)

ЗРАЗОК ЕСЕ

ДРУЖБА СПРАВЖНЯ Й НЕСПРАВЖНЯ

А ви колись замислювалися над питанням, що таке справжня дружба? Як зрозуміти, хто тобі є другом справжнім, а хто — удаваним? Буває ж, спілкуєтесь, гуляєте, смієтесь разом і називаєте це дружбою. Та насправді це не так. Дружба — це перш за все розуміння та підтримка одне одного в тяжку хвилину. Справжні друзі ніколи не відмовлять у допомозі чи просто спілкуванні, коли тобі погано чи коли в тебе проблеми. Вони завжди вислухають, підтримають, дадуть пораду, якщо треба, і заспокоять.

Мандрівник засмутився, бо спрага його змучила, та оскільки був не сам, вирішив йти далі. Через якийсь час до рога привела його на ферму. Біля воріт теж сидів вартовий.

— Я хочу пити, — попросив мандрівник.

— Заходь, у дворі є колодязь.

— А мій собака?

— Біля колодязя побачиш поїлку.

— А поїсти?

— Можу почастувати тебе вечерею.

— А собаці?

— Знайдеться кісточка.

— А що це за місце?

— Це рай.

— Як так? Сторож біля палацу неподалік сказав мені, що рай — там.

— Бреше він. Там пекло.

— Як же ви, у раю, це терпите?

— Це нам дуже корисно. Насправді, вони надають нам велику послугу. У них залишаються всі ті, хто здатен зрадити найкращих друзів. До раю доходять тільки ті, хто не кидає своїх друзів.

► Бесіда.

— Що ми називаємо есе? Назвіть види есе.

— Які вимоги до написання есе?

— Що спільного між твором-роздумом та есе?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Слово вчителя.

Есе — невеликий за обсягом прозовий твір, що має вільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання, не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми.

Визначальними рисами есе є незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція. Зазвичай есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось. Стель есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію й лексику. Для есе характерне використання численних засобів художньої виразності: метафор, алегоричних образів, символів, порівнянь.

На першому плані есе — особа автора, його думки, відчуття, ставлення до світу. Це головна установка твору. Мета есе — спонукання читачів до роздумів.

► Складання асоціативного куца. 2

Складіть асоціативний куц до слова *дружба*.

► Робота зі словником. 3

Знайдіть визначення «дружба» у словниках. Порівняйте їх. Яку людину ви можете назвати справжнім другом? На вашу думку, ви особисто вважаєте себе справжнім другом? Чому?

► **Синтаксичний практикум.**

4

Прочитайте народні прислів'я й вислови видатних людей про дружбу. Які з них говорять про несправжню дружбу? Дайте характеристику поданих речень за будовою.

1. Схильність до дружби ні куплею, ні проханням, ні насиллям не досягається. (*Г. Сковорода*) 2. Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — візок, що полегшує мандрівникові дорогу. (*Г. Сковорода*) 3. Немає нічого небезпечнішого, ніж підступний ворог, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга. (*Г. Сковорода*) 4. Друг — це найкраще, що в тебе може бути, і найкраще, чим можеш бути ти. (*Д. Пейджест*) 5. Дружба — найнеобхідніше для життя, так як ніхто не побажає собі життя без друзів, навіть якщо б він мав усі інші блага. (*Арістотель*) 6. Дружба робить час процвітання прекраснішим і полегшує горе тим, що дає можливість розділити його з другом. (*Цицерон*) 7. Основою дружньої прихильності є ті вигоди, які друзі розраховують отримати один від одного. Позбавте їх цих вигод — і дружба перестане існувати. (*П. А. Гольбах*) 8. Хороші друзі дістаються тому, хто сам уміє бути хорошим другом. (*Н. Макіавеллі*) 9. Люди зазвичай називають дружбою спільне проведення часу, взаємну допомогу в справах, обмін послугами — одним словом, такі відносини, де себелюбство сподівається що-небудь вигадати. (*Ф. де Ларошфуко*) 10. Друг — це перш за все той, хто не береться судити. (*А. де Сент-Екзюпері*) 11. Людина з друзями — степ із квітами, а людина без друзів — жменя попелу. (*Нар. творч.*) 12. Добрий друг підніме людину, а поганий погубить. (*Нар. творч.*) 13. Не лякайся розумного ворога, а бійся дурного товариша. (*Нар. творч.*) 14. Друг не той, хто медом маже, а хто правду каже. (*Нар. творч.*)

► **Творча робота.**

Напишіть есе, відредагуйте текст.

► **Читання й обговорення творчих робіт.**

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати відредаговане есе в зошит.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Складання сенкани.**

Зразок сенкани

Дружба

Міцна, щира.

Єдне, долає, виручає.

Справжній друг — велике багатство.

Братство.

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Мій емоційний стан змінився (не змінився), бо...

Я зрозумів(ла), що...

ЗРАЗОК ЕСЕ (продовження)

Про яку дружбу може йтися, якщо немає взаємозв'язку між людьми, такого собі контакту?.. От іноді спілкуєтесь ви, у вас спільні інтереси, добре вам разом. І раптом... різко все змінюється, ви перестаєте бути потрібними одне одному. Минають роки, а ви й досі не знаєте, чому так сталося? Мабуть, те, що ви вважали дружбою, було прости приятелюванням!

А буває, той, кого ви і не вважали справжнім другом, дасть слушну пораду! Порадіє, коли ви досягли успіху, не буде вам заздрити! Ви думаете, що дружба перевіряється лише в скрутних ситуаціях?! Ні! Друг — це той, хто і горе з вами розділить, і радість!

Іноді веселою компанію, з якою так приємно проводити вечори, гуляти, іноді бешкетувати, ви називаете друзями... А трапиться щось, а поруч... нікого нема. Це удавані друзі! Їм не цікаві ваші проблеми! А просте СМС-повідомлення з текстом: «Привіт, як ти?» може розрадити душу. Приємно, що комусь не байдуже до ваших справ. Хтось думає про вас, турбується, чи все гаразд.

З віком усе змінюється. І наші захоплення змінюються, і думки, і взагалі майже все. Колись ви були найкращими друзями, а тепер ніщо не підштовхне вас написати чи зателефонувати. Чому? Може, дружба була несправжньою? Ось так ми втрачаємо зв'язок з колись найкращими для нас людьми. Але ж є і такі випадки, коли навіть через кілька років вам є про що поговорити й про що помовчати поряд. Ось це і є справжня дружба, що витримала випробування часом! Хай скільки ви сварилися, хай скільки ображалися одне на одного, все одно ви тримаєтесь разом, бо найкраще одне одного розумієте та знаєте.

У моєму житті є такі люди, і я дякую, що вони поруч зі мною, коли це потрібно. Недарма кажуть: «Вірному другові немає ціни!»

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

УРОК № 34

Пунктуаційна помилка

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Лінгвістична задача.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Робота з текстом.
  4. Робота з картками.
  5. Пунктуаційний практикум.
  6. Редагування.
  7. Робота з текстом.
  8. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: повторити та узагальнити знання учнів про пунктуаційну норму та пунктуаційну помилку, систему розділових знаків української мови, основні типи розділових знаків, їхні функції; удосконалювати пунктуаційні вміння; розвивати навички роботи з текстами, збагачувати словниковий запас; виховувати дбайливе та уважне ставлення до рідної мови, гордість за її багатство. Підвищувати орфографічну та пунктуаційну грамотність, мовну культуру, що є основою комунікативної компетенції школярів, застосування знань, умінь і навичок.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: пунктуація, пунктуаційна помилка.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); ініціативність і підприємливість (уміння проявляти ініціативність і підприємливість, лідерські якості під час роботи в групі); обізнаність і самовираження у сфері культури (дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички виявляти пунктуаційні помилки та класифікувати їх.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Пунктуація вивчає...

Мені відомі такі розділові знаки...

Пунктуаційна помилка — це...

Кома в простому реченні ставиться, коли...

Крапка з комою ставиться, коли...

Між частинами складносурядного вживаються такі розділові знаки...

У складнопідрядному реченні ставиться...

Між частинами безсполучникового складного речення ставляться такі розділові знаки...

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ.

МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Лінгвістична задача.**

Поясніть, які розділові знаки ставляться на місці цифр.

1

2

Книги (1) морська глибина (2) хто в них пірне (3) аж до дна (4) той (5) хоч і труду (6) мав досить (7) дивнії перли виносить (8) (9) І. Франко (9).

► **Бесіда.**

- Що ви очікуєте від сьогоднішнього уроку?
- Які завдання ставите перед собою?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Розділові знаки, або знаки пунктуації — це знаки, що використовуються для відображення синтаксичної структури української мови на письмі. Розділові знаки вживаються для позначення такого розчленування писемної мови, яке не може бути передане ні морфологічними засобами, ні порядком розташування слів у реченні.

В українській пунктуації вживаються такі розділові знаки:

крапка (.)	крапка з комою (;)
знак питання (?)	двокрапка (:)
знак оклику (!)	тире (—)
три крапки (...)	дужки ( ), [ ]
кома (,)	лапки « »

Розділові знаки виконують різні функції: *завершення* — кінець речення; *розділення* — однорідні члени речення, частини складного речення, пряма мова і слова автора; *виокремлення* — дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти, звертання, вставні конструкції, пряма мова тощо.

Знаки пунктуаційної системи називаються **пунктографами**. **Пунктуаційні норми** — це встановлені правила вживання розділових знаків на письмі, порушення цих правил є **пунктуаційною помилкою**.

Пунктуаційні помилки:

- пропуск потрібного розділового знака;
- постановка зайвого розділового знака;
- невиправдана правилами заміна одного знака на інший;
- неправильна послідовність постановки розділових знаків у разі їх сполучення.

► **Робота з таблицею.**

3

Згадайте правила постановки розділових знаків. Наведіть приклади до кожного правила.

Правила постановки розділових знаків

Розділовий знак	Коли ставиться
Крапка	У кінці розповідного та спонукального речення
Знак питання	У кінці питального речення
Знак оклику	У кінці окличного речення, після звертань, вигуків
Три крапки	У кінці речення, усередині при скороченні цитат

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ВІДПОВІДЬ

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить.
Дивнії перли виносить.

(І. Франко)

Коментар. 1 — тире, 2 — двокрапка, 3 — немає знака, 4 — кома, 5 — кома, 6 — немає знака, 7 — кома, 8 — крапка, 9 — дужки.

3 НАОЧНІСТЬ

ЦЕ ЦІКАВО!

Вперше прототипи розділових знаків з'явилися II столітті до н. е. Аристофан Візантійський, очільник Александрійської бібліотеки, створив систему нотацій для драматичних творів. Він позначав крапками місця, де акторові або оратору потрібно зробити паузу. В залежності від тривалості паузи крапки ставилися внизу, посередині або зверху рядка. Його система пунктуації використовувалася до IX століття. Також він розробив знаки наголосу.

У XV столітті засновник Венеціанської друкарні Альдо Мануціо розробив систему розділових знаків, яку було б зручно використовувати в типографії. Зокрема в його системі з'явилася кома замість крапки посередині рядка або косої риски та крапка з комою замість крапки зверху рядка.

Двокрапка вперше згадується у книзі «Граматика словенська» Лаврентія Зизанія (1596) у значенні, близькому до сучасної крапки з комою, а Мелетій Смотрицький у своїй «Граматичі» (1619) називає його «двоєточієм».

Дужки трапляються в джерелах XVI століття. Раніше їх називали «містками». Тире почали використовувати у кінці XVII століття, а лапки ввійшли в ужиток у XVIII столітті.

Знаки оклику та питання вперше з'явилися в німецькій граматиці в першій половині XIX століття. У кінці питального речення використовували літерацію **Qo** (від лат. *Quaestio* — «питання»), а в кінці вигуку ставили латинський вигук **Io**, що означав вигук захоплення, радості. Згодом **Qo** трансформувався в **?**, а **Io** в **!**.

Розділовий знак	Коли ставиться
Кома	У складному реченні, при однорідних і відокремлених членах речення, звертаннях, вставних словах, вигуках
Крапка з комою	У складному реченні, між поширеними однорідними членами речення
Двокрапка	У складному безсполучниковому реченні, при однорідних членах речення, прямій мові, цитуванні
Тире	Між підметом і присудком, при однорідних членах речення з узагальнювальним словом, у складному реченні, при вставних словах, при відокремлених означеннях (іноді), прикладках, прямій мові й діалозі
Дужки	У реченнях зі вставними конструкціями, указують на джерело висловлювання
Лапки	При прямій мові, цитатах, назвах книг, слів, ужитих в алегоричному смислі

▶ Робота з текстом.

Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Графічно виділіть пунктограми, поясніть правила, які ви використали для постановки розділових знаків.

Заглибившись у свої думи тихо крокував лісом старійшина Ант.

Це був чудовий віковий ліс що починався далеко звідси в верхніх землях і широкою пасмугою звиваючись як полоз тягнувся понад лівим берегом Дніпра ніби прикриваючи його від поля аж до пониззя.

Вищі від усіх дерев стояли тут сосни, часом густо часом поодинці, з голими, жовтими як віск стовбурами і зеленими, рясними вершинами височіли вони над лісом ніби дозорці що збивши назад ковпаки й приклавши руки до чіл пильнують дивляться у вічність.

Під ними ж як вої що тільки ждуть загаду і одразу, коли пролунає клич, рушають уперед,— стояли переплітаючись гіллям вростали в землю корінням дуби й берези ясені й осоки а де болота вільшина.

Були дні коли по вершинах сосон угорі пробігав легіт, все дужче й дужче починали дзвеніти їхні стовбури і тьма дерев озивалась шумом-скрипом розгойдувалась рипіла рвалася із землі. (С. Склярєнко)

▶ Робота з картками.

▶ Пунктуаційний практикум.

Проаналізуйте розстановку розділових знаків у реченнях. Поясніть, коли відбувається сполучення знаків. Сполучення яких знаків можливі?

1. Зі скреготом і брязкотом у двір,— якщо те, що залишилося, можна назвати двором,— в'їжджають два бульдозери. (О. Довженко) 2. Знову ж,— вели далі купці,— коли вже продамо ми за безцінок свій товар, то хіба можемо купити, що бажано? (С. Склярєнко) 3. В щирім серці, в чесних грудях — вірю, знаю! — квіти є! (В. Симоненко) 4. Коли б хтось з осіб, які супроводжували княгиню Ольгу і її почет, помилився і повів їх не цим шляхом, а че-

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Опрацювання таблиці.
  2. Робота з картками.
  3. Тренувальна вправа.
  4. Робота з текстом.
  5. Диктант з коментуванням.
  6. Творча робота.
  7. Творче конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: поглибити знання учнів про вживання тире між підметом і присудком, розвивати вміння й навички правильно ставити розділові знаки, обґрунтувати їх уживання за допомогою вивчених правил, шляхом тренувальних вправ удосконалювати культуру власного мовлення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в школярів повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: підмет, присудок, тире.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

1

Прочитайте рядки з віршів відомих українських поетів, визначте граматичну основу. Поясніть вживання або невживання тире між підметом і присудком.

1. Краса душі, краса любові — найвища на землі краса.
(В. Сосюра) 2. Промені як вії сонячних очей. (П. Тичина)

- **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Простим реченням називаємо...

Граматичну основу речення складають...

Підмет — це...

Присудок...

У простому реченні вживаємо тире...

Тире між підметом і присудком ставимо, якщо...

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів слухання; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички ставити тире між підметом і присудком, розвивати вміння й навички правильно ставити інші розділові знаки.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 НАОЧНІСТЬ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Якщо є необхідність стилістично виділити присудок, то перед ним ставиться тире: *Хмари в небі — мов сива шаль.* (В. Симоненко) *Я — українець.*

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Опрацювання таблиці.

2

Тире між підметом і присудком

Тире ставиться	Тире не ставиться
Якщо підмет і присудок виражені іменниками у формі Н. в.: <i>Наша ціль — людське щастя і воля.</i> (І. Франко)	Якщо підмет виражений особовим займенником: <i>Ти друг, ти вірність.</i> (М. Рильський)
Якщо підмет і присудок виражені інфінітивами: <i>Працювати — не бідувати.</i> (Нар. творч.)	Якщо присудок має порівняльне значення і вживається зі сполучниками <i>як, ніби, наче, немов, начебто</i> та ін.: <i>Ніч наче озеро в берегах неба.</i> (М. Коцюбинський)
Якщо перед присудком, вираженим іменником у формі називного відмінка, стоять слова <i>це, то, ось, значить: Доросла пам'ять — то уже не слайди.</i> (Л. Костенко)	Якщо перед присудком, вираженим іменником, уживається заперечна частка <i>не: Час не наша власність.</i> (Л. Костенко)
	Якщо присудок виражений прикметником чи дієприкметником: <i>Вона [весна] ще молода, ніжна.</i> (Є. Гуцало)

► Робота з картками.

1

► Тренувальна вправа.

1

Перепишіть речення, поставте, де треба, тире. Поясніть правила вживання тире між підметом і присудком.

1. Люди браття, а природа мати. (*Б. Лепкий*) 2. Забути себе дурити. (*Нар. творч.*) 3. Ця дівчина не просто так Маруся. Це голос наш. Це пісня. Це душа. (*Л. Костенко*) 4. Червоне то любов, а чорне то журба. (*Д. Павличко*) 5. Життя без книги хата без вікна. (*Нар. творч.*) 6. Я вільна! Я вільна, як вода! (*Леся Українка*) 7. Ненависть і любов неначе крила. (*Д. Павличко*) 8. Ці квіти споглади про світлі дні. (*Б. Олійник*) 9. Вік прожити не ниву пройти гомінливу. (*А. Малишко*) 10. Яке то щастя свій народ у світлі бачити. (*Д. Павличко*) 11. І кожен фініш це, по суті, старт. (*Л. Костенко*) 12. Була ти наче золота царівна у зорянім вінку на темних косах. (*Леся Українка*) 13. Ти половець, ти правнук печеніга. (*Л. Костенко*) 14. Найвище уміння почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе. (*Л. Костенко*) 15. Кохати нові землі відкривати нюанси нові і відтінки нові. (*І. Драч*) 16. Бо пісня то не забавка пуста. (*А. Малишко*)

► Робота з текстом.

1

► Диктант з коментуванням.

Запишіть речення під диктовку вчителя. Поясніть розділові знаки.

1. Поезія — то сплави цвіту й болю вразливої і чуйної душі. (*Д. Луценко*) 2. І хатніх вогників летючих рій тобі рідніш рекламних веремій. (*А. Малишко*) 3. Земля батьків — твоя опора. (*П. Перебийніс*) 4. Не чіпляйтеся з розмовою, от співати — інша річ. (*М. Рильський*) 5. Ліс — не місто, тут свої проблеми. (*М. Гурець*) 6. А мелодія рідної мови — найміцніша опора в житті. (*В. Раєвський*) 7. Квітни, мово,

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиць.
  3. Робота з таблицею.
  4. Робота з картками.
  5. Пояснювальний диктант.
  7. Тренувальні вправи.
  8. Робота з картками.
  9. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Мета: повторити основні відомості про розділові знаки в простому реченні, ускладненому звертаннями та однорідними членами; удосконалювати вміння аналізувати мовний матеріал; розвивати пунктуаційну грамотність, комунікативну компетентність, навичку конструювати речення; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: ускладнене речення, звертання, однорідні члени речення.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

1

Прочитайте речення. Чим воно ускладнено? Відповідь обґрунтуйте.

Світе мій! Моя ти доленько святая! Моя ти сило молодая! Світи на мене і огрій, і оживи мое побите убоге серце, неукрите, голоднее... (Т. Шевченко)

- **Бесіда.**

— Що називається звертанням? Чим виражаються звертання? Наведіть приклади.

— Які є види звертань за будовою? Наведіть приклади поширених і непоширених звертань.

— Як виділяються звертання в усному мовленні? на письмі?

— Яку роль відіграють звертання в мовленні?

— Які звертання називаються риторичними?

— У яких стилях мовлення найчастіше використовуються звертання?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (вміння швидко й ефективно шукати інформацію); математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); вміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички розставляти розділові знаки в простому ускладненому реченні зі звертаннями та однорідними членами.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО!

Розрізняйте звертання (не член речення) і підмет (член речення). Майте на увазі наступне:

— іменник у кличному відмінку — це завжди звертання: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою.* (Т. Шевченко);

— іменник, якого стосується дієслово в другій особі, — це звертання (підметом при такому дієслові можуть бути лише займенники другої особи *ти, ви*): *О, спинися, прекрасна ранкова ця мить, — дай напитись твого життєдайного трунку.* (Г. Донець);

— звертання не замінюється займенниками *він, вона, воно, вони*; при ньому стоїть або можна поставити займенники другої особи *ти, ви, твій, ваш* у будь-якому відмінку (ці займенники до звертання не входять): *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку.* (В. Стус)

Якщо однорідними членами, що стоять після узагальнювального слова, речення не закінчується, то перед ними ставиться двокрапка, а після них — тире: *Усі квіти: маки, ромашки, волошки — тягнуться до сонця.* (М. Коцюбинський)

2 НАОЧНІСТЬ

3 ВІДПОВІДЬ

A2, Б: 1, 4, 9, B10, Г6, Д3, Е7, И8, К5.

- Чи є звертання членами речення? Чому?
- Що ви знаєте про однорідні члени речення?
- Які розділові знаки ставлять при однорідних членах речення? Назвіть типи зв'язку між однорідними членами речення.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Звертання — це слово або словосполучення в реченні, що називає особу, іноді — предмет, до яких звернена мова. У функції звертання виступає іменник у кличному відмінку (вживання в цій функції називного відмінка не відповідає нормам української мови). Звертання може виражатися як одним словом (непоширене), так і групою слів (поширене). Розрізняють власне звертання й риторичне звертання.

Власне звертання називає конкретну особу чи осіб, увагу яких привертає мовець до свого висловлювання. Таке звертання вимагає певної реакції названої ним особи на сказане.

Риторичне звертання не розраховане на безпосередню реакцію тих, кому воно адресоване. Воно стосується відсутніх осіб, тварин або неживих предметів. Таке звертання виконує не комунікативну, а стилістичну роль.

Однорідними називаються такі члени речення, які є рівноправними між собою, залежать від одного й того самого слова в реченні, відповідають на одне і те саме питання, виконують однакову синтаксичну функцію. Узагальнювальне слово — назва, що охоплює всі перелічувані в реченні предмети, ознаки, дії чи обставини (вони є однорідними членами). Значення узагальнювального слова розкривається через однорідні члени речення: *Дівоче вбрання і козацька люлька, топирець гуцула і спинка саней, бабусина скриня і мисник на стіні, вишитий рушник і звичайний віконний наличник — будь-яка ужиткова річ під рукою невідомого художника чи художниці ставала витвором мистецтва.* (О. Гончар) Узагальнювальними словами зазвичай бувають займенники (*все, всі, ніхто, ніщо*) й прислівники (*всюди, скрізь, ніде* та ін.), рідше — словосполучення. Узагальнювальні слова виступають тим самим членом речення, що й однорідні члени.

► Опрацювання таблиць.

2

► Робота з таблицею.

1 3

► Робота з картками.

1

► Пояснювальний диктант.

Запишіть речення під диктовку вчителя. Поясніть розділові знаки, визначте синтаксичну роль однорідних членів речення.

1. Кругом по полю блищать, мов квіточки, усякі іскорки: і жовті, і сині, і зелені. (*Панас Мирний*) 2. Наближення зими в усьому серце чує: і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках. (*В. Сосюра*) 3. Щастя — це трикутник, а в нім три боки: віра, надія, любов. (*С. Алексєєв*) 4. Тут усе скрегоче: птахи

і комахи, всю ніч, не замовкаючи й на мить. (*Л. Дмитерко*) 5. Ось такий і є вересень: удень надійний, уночі тривожний. (*М. Стельмах*) 6. Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві. (*О. Довженко*) 7. Замолоду нас вабить і збуджує нашу уяву все грандіозне: великі ріки, великі дерева, пишні суцвіття, а потім ми починаємо помічати маленькі квіточки, травинки й листочки. (*Ю. Мушкетик*) 8. Рідні місця, знайомі хатки, садки, доріжки — все те миготить у очах, у голові думки будить, у серці одраду. (*Панас Мирний*) 9. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне. (*М. Рильський*) 10. Давне не призабуто: волі духмяна рута, лугоберега Каяла, крутоберегий Слаута. (*М. Самійленко*) 11. У нашому саду була розкішна флора: кропива й ревен, жоржини й любисток. (*За Л. Костенко*) 12. Запаслива Настя усього на-несла: і коржиків на меду, і горішків на смальці, і ковбасу. (*Панас Мирний*) 13. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло. (*І. Нечуй-Левицький*) 14. Вона зранку назбирувала повний кіш усякого добра: сметани, сиру, молока, цибулі, петрушки, кропу та квітів — і все те тягла на горбі до автобуса, а вже автобусом добиралась до районного базару. (*Є. Гуцало*)

► **Тренувальні вправи.**

1

1. Використовуючи кличну форму, утворіть звертання з кожним із таких іменників — власних назв людей: *Юлія Борисівна, Юрій Павлович, Петрик, Тамара Пилипівна, Петренко, Калинович, Ніна, Максим, Наталочка*, поєднавши їх з одним зі слів: *пан, пани, друг, шановний, шановна, вельмишановний, вельмишановна, дорогий, дорога, любий, любя, милий, мила*.

4

2. Складіть 5 речень зі звертаннями, поясніть уживання розділових знаків.

3. Запишіть речення під диктовку вчителя. Визначте кількість рядів однорідних членів речення. Поясніть вживання розділових знаків.

1. У маминих вузликах лежало все те, що далі зійде, зацвіте, закрасується, перевіється по всьому городі: огірки, квасоля біла, ряба і фіалкова, безлуский горох, турецький біб, чорне просо на розвід, кукурудза жовта й червона, капуста, буряки, мак, морква, петрушка, цибуля, часник, соняшник, кручені паничі, нагідки, чорнобривці, гвоздика і ще всяка всячина. (*М. Стельмах*) 2. Вітер без гуку пролітав над селом, ні шуму лісового, ні співів пташиних він не розносив, тихо і ясно, спокійно, та не радісно. (*Леся Українка*) 3. Письмовий стіл під зеленим сукном накритий грубим склом, а на тім склі віддзеркалене письмове приладдя: чорнильниці на бронзових підставках, мармурове прес-пап'є, бронзова пірамідка з олівцями й ручками, стосик книг, телефонний апарат. (*За І. Багряним*) 4. Ношу дрова до куреня, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю. (*О. Довженко*) 5. Довго вона плакала, слухала співи солов'їні та дівоцькі пісні; серед ночі встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукавчатами на перелазі, втонула у вишневому садку, виринула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. (*П. Куліш*) 6. Дерев

4 **ВІДПОВІДЬ**

пані Юліє Борисівно, шановний Юрію Павловичу, друже Петрику, шановна Тамаро Пилипівно, дорогий Петренко, любий Калинович, мила Ніно, любий Максиме, мила Наталочко.

УРОК № 37

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею (в групах).
  3. Тренувальна вправа.
  4. Робота з картками.
  5. Пунктуаційний практикум.
  6. Робота з картками.
  7. Лінгвістичне конструювання.
  8. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами

Мета: повторити й узагальнити відомості про розділові знаки при відокремлених означеннях, прикладках, обставинах; удосконалювати вміння застосовувати набуті знання на практиці, розставляти й пояснювати розділові знаки при відокремленні, виправляти власні й чужі помилки в мовленні, розвивати вміння зіставляти, протиставляти, узагальнювати й аналізувати мовні явища; виховувати інтерес до рідного слова, до культурного спадку.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: відокремлені означення (зокрема прикладки) і обставини.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виділення головної та другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу; вміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності)).

Предметні: формування навички відокремлювати різні види означень та обставин.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Бесіда.**
  - Що ми називаємо відокремленням?
  - Які члени речення можуть відокремлюватись?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.** 1
Прочитайте речення. Які розділові знаки треба поставити в ньому? Відповідь обґрунтуйте. 2
Але як Роман сільський парубок увійшов у город і про-
ходив вузькою вулицею поглядаючи на невеличкі одноповер-
хові будиночки пооббивані дошками і помазані сірою фар-
бою то не знав у які саме двері має почати стукати. (За
Б. Грінченком)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**
Відокремлення — це смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення для надання їм смислової ваги

УРОК № 38

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Робота зі схемою.
  2. Лінгвістичне конструювання.
  3. Вибірковий диктант.
  4. Лінгвістичне конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами

Мета: узагальнити й систематизувати вивчене про розділові знаки у простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами; закріпити уміння й навички з теми; розвивати культуру усного й писемного мовлення; виховувати любов і повагу до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: розділові знаки, відокремлені члени речення, прикладка, означення, обставина.

Тип уроку: узагальнення та систематизація знань.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (видокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: формування системи знань з вивченої теми (відокремлені члени речення).

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Відокремлення — це...

Відокремлюватись можуть...

Відокремлене означення виражається...

Не відокремлюються поширені означення...

При відокремленій прикладці ставимо такі розділові знаки...

Відокремлюється обставина, яка виражена...

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прочитайте речення, поясніть розділові знаки.

І очі мої, і мій слух — усі почуття заспокоєні біля тебе, оповиті тобою, красо моя, моє свято, щастя моє. (За О. Довженком)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Робота зі схемою.**

Розгляньте схему «Умови відокремлення». Складіть лінгвістичну розповідь.

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ВІДПОВІДЬ

1Б, 2А, 3В; 4: 1Г, 2А, 3В; 5: 1Г, 2А, 3В.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Від означення треба відрізнити виражений дієприкметником або прикметником присудок, який ніколи не відокремлюють: *Вікно відчинене у невеличкий садочок, що при квартирі, Віоріка дивиться на похмурнілі квіти.* (М. Чабанівський) *Вона всміхнена, а він сумний, нахмурений.* (Л. Мартович)

Живучи в просторій міській квартирі серед модерних меблів, серед кришталю й картин у позолочених рамках, він часто сумував за далекою хатою, у якій народився. (За І. Цюпою)

► Лінгвістичне конструювання. 4

1. Складіть і запишіть речення з відокремленими прикладками, поясніть розділові знаки.

Дівчина з посмішкою на обличчі; відомий український режисер; патріот і меценат; зірка світового кіномистецтва; перший історичний роман; дядько по материній лінії; лінгвіст, історик; видатний науковець; призер олімпіади; харківський художник; найкращий друг і порадник.

2. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники. Складіть речення з відокремленими обставинами, використовуючи утворені слова, поясніть розділові знаки.

Приїхати, замилуватись, виходити, намалювати, розфарбувати, усвідомити, причаїтись, стомитись, відвідати, опрацювати, забезпечити, підтримати, пишатись.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Знайти текст художнього стилю, який містить прості ускладнені речення. Написати самодиктант (130–160 сл.), пояснити розділові знаки.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням. 4

Виконайте тестові завдання. 5

1. Укажіть, чим ускладнене просте речення *Захоплений роботою, художник не помічав плину часу.* (І. Цюпа)
А однорідними членами речення
Б відокремленим означенням
В відокремленою прикладкою
Г відокремленою обставиною
2. Укажіть, у яких із поданих речень є поширені відокремлені означення, що стоять перед означуваним словом і мають додатковий відтінок обставинного значення.
А Наляканий громовицею, кінь тихенько заіржав.
Б А він, самотній, уночі ще довго в вогнище дивився.
В Не відомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся.
Г Випав сніг, пухкий і білий.
3. Укажіть відокремлені означення, що стоять після означуваного слова (розділові знаки опущено).
А Ось уже й заметений снігами Псьол лежить у білих берегах.
Б Темна ніч напоєна степовими пахощами пропливала над Асканією.
В А навкруги вся ніч переповнена розміряним шумом хлібів.
Г Срібним маревом повиті коло сіл стоять тополі.

Завдання 4–5 розміщено в електронному додатку.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з картками.
  3. Лінгвістичне конструювання.
  4. Творча робота.
  5. Диктант-взаємоперевірка (робота в парах).
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: поглибити знання учнів про розділові знаки у простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями; удосконалювати вміння правильно розставляти розділові знаки та інтонувати речення зі вставними конструкціями; розвивати творчі вміння складати синтаксичні конструкції зі вставними конструкціями та використовувати їх в усному й писемному мовленні; виховувати почуття поваги й любові до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: просте речення, вставні слова і речення.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Бесіда.**
— Що називаємо вставними словами, словосполученнями та реченнями?
— Які групи вставних слів ви знаєте? Наведіть приклади.

- **Завдання учням.** ❶
Прочитайте речення. Поясніть, у яких із них слово *здається* є вставним. Чому ви так думаєте?
1. Крізь ці кущі, *здається*, ніхто не пробереться. (*Н. Забіла*)
2. Все навколо казкою *здається*. (*Б. Остапенко*)
3. А хлібам колосистим, *здається*, немає кінця. (*Д. Луценко*)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**
Речення можуть ускладнюватися різними словами, словосполученнями й реченнями, які, не входячи до складу

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (чітке формулювання визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування уміння розрізнявати вставні і вставлені конструкції, навичку правильно ставити розділові знаки.

❶ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Не є вставними слова: *навіть, майже, якби, часом, ніби, нібито, між тим, немовби, адже, все-таки, при цьому, якби, принаймні, от, за традицією, буквально, приблизно, до того ж, як-не-як, де-не-де, якраз, тим часом.*

речення як його члени, надають висловлюванню різних додаткових відтінків, зокрема виражають ставлення мовця до повідомлення, указують на його джерело або ж подають різні додаткові зауваження, уточнення, роз'яснюючи речення в цілому або окреме слово в ньому. Вставні слова збагачують наше мовлення. Тому вони вживаються дуже часто як у художній літературі, так і в розмовній мові. Навчимося розпізнавати вставні слова та виокремлювати їх серед інших. Вставні слова на письмі завжди виділяються комами. Вставні слова і речення не несуть нової інформації, вони лише в певний спосіб оцінюють, уточнюють основне повідомлення.

Вставлені ж слова і речення вносять у речення побіжну чи додаткову інформацію. Залежно від того, як вставлені слова і речення вимовляються, їх виділяють парними комами, парними тире або дужками, їхня ж інтонація залежить від змісту і від волі автора. Вставлені конструкції (слова, словосполучення, речення), які передають додаткову інформацію, зауваження, виділяються найчастіше дужками: *Відцвів воронець, облетіли на вітрах маки польові (рано вони зацвітають і швидко гаснуть), зате літо смагляве вже виглядає із-за кучугур.* (О. Гончар).

Вставлені конструкції, які граматично значно тісніше пов'язані з основним реченням, тобто нема потреби їх різко відмежовувати від основного речення, виділяються переважно тире: *Позбавити людину рідної мови — чи то згідно з її волею, чи всупереч їй — аморально: це те ж саме, що підрізати коріння її духовності.* (В. Русанівський)

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Робота з картками. 2

► Лінгвістичне конструювання. 2

Трансформуйте цитати на речення зі вставними конструкціями.

1. «На свій вік це геніальна жінка... в кожному її слові я бачив розум та глибоке розуміння поезії, освіти та людського життя». (М. Павлик) 2. «У важкі часи безправ'я і темряви він [Іван Франко] був для Західної України і університетом, і енциклопедією, і академією наук, і народним, не затвердженим ніякою монаршою ласкою міністром культури та освіти». (П. Тичина) 3. «У Шевченкові я бачу і відчуваю всю красу людської душі, це справжній співець свого народу». (К. Станіславський) 4. Михайло Коцюбинський — «людина культурна, до найменших подробиць, європеець з голови до п'ят... був справжнім аристократом Духа без жодного силування зі свого боку». (С. Єфремов) 5. «Драматична творчість Карпенка-Карого — це найвище досягнення нашого класичного театру, театру корифеїв, що стало школою для українських драматургів нового часу». (Р. Пилпчук) 6. «Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється і нас усіх хвилює, п'янить і непокоїть, дратує, знесилює і полонить. Аскет і фанатик, жорстокий до себе і до інших, хворобливо вразливий і гордий, недоторканий і суворий, а часом — ніжний і сором'язливий, химерник і характерник, залюблений у слово, у форму, мрійник». (В. Коряк) 7. «Ліна Костенко з тих поетів, які здатні кризь вселюдське бачити національ-

не, а крізь національне прозирати вселюдське». (В. Базилевський) ③

► **Творча робота.**

②

Складіть і запишіть речення з поданими вставними словами та словосполученнями. Розділові знаки обґрунтуйте.

Кажуть, на щастя, до речі, певна річ, як водиться, по-перше, по-друге, отже, зверніть увагу, дивна річ, майте на увазі, будь ласка, прошу вас.

► **Диктант-взаємоперевірка** (робота в парах).

Запишіть текст під диктовку вчителя, визначте в реченнях вставні слова, словосполучення.

Мелодія дзвону... Безсумнівно, вона заспокоює, навіть спогади, змушує замислитись... У ній вчувається музика Відродження, а отже, бринить пам'ять про наших предків, традиції, культуру.

Відома річ, дзвони відігравали значну роль у житті міст і сіл. По-перше, вони скликали на віче, по-друге, попереджали, оповіщали. Дзвони, до речі, збирали громаду на оборону рідної землі. Отже, дзвін виконував роль організатора людей. Недарма дзвін — інструмент од Бога.

На початку V століття дзвони зробив Святий Павлин. Якось уві сні цей єпископ почув дивовижну мелодію. Він пішов на звук і опинився в полі, де росли небесного кольору прекрасні дзвіночки. Це їхня пісня бентежила душу. І сказав Бог Святому Павлинові, що такої форми мають бути срібні сурми. Святий Павлин наказав виготовити дзвони. Звичайно, квіти віддали витворові не тільки форму, а й назву.

Є у дзвонах, певно, якась таємниця, розгадати яку, мабуть, неможливо. (За Н. Зубицькою) ③

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати 10 речень із художньої літератури зі вставними конструкціями, пояснити розділові знаки.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Завдання учням.**

②

Завдання розміщено в електронному додатку.

④

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Сьогодні на уроці цікавим було...

Я відчув(ла) труднощі під час виконання...

5 ПЕРСОНАЛІЇ

Володимир Олександрович Базилевський (1937) — український поет, письменник, літературний критик, перекладач.

Наталія Петрівна Зубицька (Наталія Земна) (1942) — фітотерапевт, цілителька, громадська та політична діячка, письменниця, академік Української екологічної академії.

4 ВІДПОВІДЬ

1В, 2В, 3А, 4В; 5: 1Б, 2Г, 3Д, 4А.

УРОК № 40

Усний твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання пам'ятки.
  3. Словникова робота.
  4. Складання плану твору-роздуму.
  5. Слухання творів, обговорення почутого.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Заповнення картки самооцінювання.

Мета: удосконалювати текстотворчі вміння та навички, розвивати мислення, усне мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас, удосконалювати вміння викладати матеріал послідовно, логічно, з дотриманням стильових ознак; виховувати повагу до загальнолюдських моральних цінностей, формувати моральні переконання.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: усний твір, публіцистичний стиль.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; уміння використовувати різні види читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо).

Предметні: формування уміння складати усний твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прослухайте текст, визначте його стиль. Назвіть стильові особливості.

Коли я замислююсь над сенсом життя, то завжди радію тому, що я існую, що поруч є найдорожчі мені люди, що мені дано милуватися красою навколишнього світу і відкривати цей світ для себе.

Водночас приходиться відчувати великої відповідальності за цей світ і гордості від усвідомлення того, що ти людина.

Але в саме поняття «бути людиною» кожний вкладає своє значення. І більшою мірою саме це значення впливає на дії і вчинки, а іноді і на хід самого життя.

У моєму розумінні, бути людиною — це значить виховати в собі високі моральні якості. (З *Інтернету*)

► **Бесіда.**

— Чим відрізняється публіцистичний стиль від інших стилів? Назвіть сферу використання публіцистичних текстів.

— Які проблеми зазвичай порушують у текстах публіцистичного стилю?

— Які особливості має текст публіцистичного стилю на морально-етичну тему?

— Пригадайте вивчений на уроках української мови в попередніх класах матеріал і дайте ґрунтовне визначення понять *етика* і *мораль*.

— Що для вас особисто означають слова *бути людиною*?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Слово вчителя.

Публіцистичний стиль характеризується точністю, послідовністю, логічними доказами, а також образністю, виразністю й емоційним забарвленням. Мета публіцистики — викласти або з'ясувати певні суспільно-політичні питання, переконати читачів та слухачів у правильності висунутих думок, націлити на здійснення певних завдань.

► Опрацювання пам'ятки.

ПОРАДИ ЩОДО СКЛАДАННЯ ТВОРУ-РОЗДУМУ

- Дотримуйтеся будови тексту-роздуму (теза, аргументи, висновок).
- Чітко сформулюйте тезу, яку треба довести.
- В основній частині наведіть два-три переконливі докази, які найкраще аргументуватимуть ваші міркування (приклади з художньої літератури, історичні факти, випадки з життя).
- Наводячи приклади з літератури, не переказуйте зміст художніх творів, не давайте повну характеристику образів.
- Сформулюйте висновок, який впливає з аргументів.
- Правильно, ясно, виразно висловлюйте свої думки.
- Не переобтяжуйте твір цитатами.
- Пам'ятайте, що слухач мусить відчувати ваше ставлення до порушеної проблеми.

► Словникова робота.

1. Прочитайте прислів'я. Яке вони мають відношення до твору на морально-етичну тему?

Чия справа, того й відповідальність.

Людина від людини і для людини.

Людина живе вік, а його справи — два.

Не той чоловік, хто для себе живе, а той, хто для народу щастя кує.

Закони створені для того, щоб сильний не був всемогутнім.

2. Прочитайте крилаті вислови. Як їх можна використати у творі на морально-етичну тему?

Ціна величі — відповідальність. (В. Черчилль)

Більшість людей насправді не хочуть свободи, тому що вона передбачає відповідальність, а відповідальність більшості людей лякає. (З. Фрейд)

В озонову дірку подивився янгол: «Господи, скажи їм, щоб вони схаменулись!» (Л. Костенко)

1 СЛОВНИЧОК

Мораль — система норм, принципів, поглядів і уявлень, що регулюють поведінку людей у ставленні один до одного та до суспільства.

Етика — філософська наука, об'єктом якої є мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки; сукупність моральних правил певного угруповання, суспільної організації. Етика як наука прагне дати відповідь на питання, що таке добро і зло, совість і честь, обов'язок, гідність, гуманність, відповідальність тощо.

2 НАОЧНІСТЬ

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ЗРАЗОК ТВОРУ-РОЗДУМУ

БУТИ ЛЮДИНОЮ — ЦЕ ВІДЧУВАТИ
СВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
(А. ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ)

Я вважаю, що людину називають Людиною, коли вона спроможна відповідати за свої вчинки, поведінку, за результати своєї діяльності, тримати у своїх руках особисту долю. А. де Сент-Екзюпері зауважив, що «бути людиною — це відчувати свою відповідальність». А чи всі розуміють, що таке відповідальність? Перед ким ми відповідальні? Лише перед собою, родиною? Чи це поняття значно ширше?

По-перше, відповідальність — це обов'язок перед кимось чи перед чимось. Наш громадський обов'язок, честь і совість, життєва позиція — це міра відповідальності перед Батьківщиною, суспільством, природою. Інколи ми боїмось

ЗРАЗОК ТВОРУ-РОЗДУМУ

(продовження)

взяти на себе відповідальність, зробити рішучий крок. Ми не хочемо порушувати власний спокій, думаючи, що все якось вирішиться і без нас! Чому часто ми вважаємо себе «царем природи», а не її частиною? Але це не так! Станьте на захист скривдженого, зупиніть руку того, хто приносить шкоду природі, не будьте байдужими до долі свого народу! Того можна назвати справжнім і повноцінним членом нашого суспільства, хто здатен відповідати за те, що робить!

Як тут не згадати Мойсея з однойменної поеми Івана Франка?! Пророк — приклад жертвності й служіння народу, відповідальності за його долю!

По-друге, ми відповідальні перед своєю родиною, друзями. Людина покликана жити так, щоб її життя було не тільки на особисте благо, а й на благо близьких. Ми повинні відповідати за свої вчинки не тільки перед собою, а перед тими, кого любимо і поважаємо, хто нас любить і поважає. А для того, щоб відчувати себе Людиною, треба приносити якомога більше радості, щастя в життя інших людей! Треба враховувати інтереси тих, хто оточує нас, адже не можна відділяти себе від людей, бо тоді життя буде беззмістовним! Учіться відчувати відповідальність за всі свої вчинки, слова і поведінку!

Багато прикладів шанобливого, відповідального ставлення до рідних, а особливо до батьків, можна знайти в реальному житті, адже це дійсно найперший закон природи, який діє й сьогодні. Там, де діти з повагою ставляться до батьків, відчувають свою відповідальність за них, панує спокій і лад. Наприклад, мої сусіди дбають про своїх стареньких батьків, а допомагають їм вже їхні діти. Хоч як це їм не важко, але вони не забувають про відповідальність, про свій святий обов'язок перед батьками. Я впевнено можу сказати, що їхні діти також будуть так само дбайливо ставитися до батьків, коли ті постаріють.

Людино, ти покликана жити і творити заради щастя на Землі, ти відповідаєш за свої вчинки не лише перед собою, а й перед всіма, кого любиш, хто любить тебе. Для того, щоб завжди відчувати себе Людиною, потрібно своїм життям приносити якомога більше радості й світла в життя інших людей!

Вищим моральним законом для людини є любов до людства. (Р. Фергюссон)

Чим сильніше почуття відповідальності, тим слабкіше жага влади. (С. Гарчинський)

- ▶ Складання плану твору-роздуму.
- ▶ Слухання творів, обговорення почутого.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти діалог на тему: «Чому Ліна Костенко назвала страшними слова *дволикість, дворушництво, двозначність, двомовність, двоєдушність?*».

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- ▶ Заповнення картки самооцінювання.

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Тренувальні вправи.
  3. Лінгвістичне конструювання.
  4. Робота з картками.
  5. Вибірковий диктант.
  6. Творче завдання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: поглибити, узагальнити й систематизувати знання учнів про кому в складному реченні; удосконалювати пунктуаційні вміння та навички; розвивати самостійність мислення, усне й писемне мовлення; формувати естетичні смаки; виховувати любов до прекрасного.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: складне речення, розділові знаки в складному реченні.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

1

Прочитайте речення. Визначте граматичні основи, поясніть уживання розділових знаків.

Слово «пролісок» — біле, й чомусь од нього пахне сніжком, який починає танути, й гострою весняною землею, й торішнім перепрілим листям. (Є. Гуцало)

- ▶ **Бесіда.**

- Яке речення називається складним?
- На які групи поділяються складні речення?
- Які види зв'язку між частинами складного речення ви знаєте?
- Які розділові знаки ставляться між частинами складного речення?
- Як інтонуються складні речення?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

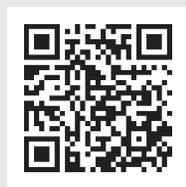
В складносурядному й складнопідрядному реченні кома між частинами ставиться: *Усе іде, але не все минає над*

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: уміння вчитися впродовж життя (володіння усіма типами та видами мовленнєвої діяльності; адекватне сприймання пояснення вчителя, матеріалу підручників, довідників, словників та інших джерел (зокрема електронних)); основні компетентності в природничих науках і технологіях (готовність до опанування новітніх технологій); математична компетентність (перетворення інформації з однієї форми в іншу).

Предметні: формування навички ставити розділові знаки в складному реченні.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

УРОК № 42

Крапка з комою в складному реченні

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Пояснювальний диктант.
  4. Робота з картками.
  5. Лінгвістичне конструювання.
  6. Пояснювальний диктант.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: формування ключових компетентностей; удосконалення вміння правильно вживати крапку з комою в складному реченні, інтонувати складні речення з різними смисловими відношеннями, розвивати творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати складні речення зі смисловими відношеннями відповідно комунікативного завдання; формувати якості особистості школярів: дисциплінованість, акуратність, ініціативність; виховувати любов до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: складне речення, розділові знаки (крапка з комою).

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу).

Предметні: формування навички ставити крапку з комою в складному реченні.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Завдання учням.**

Запишіть текст під диктовку вчителя, поясніть уживання розділових знаків.

І от вони зійшли на тихій станції, де зупинявся тільки один ранковий поїзд і де вимиті дерева пахли гірким, не розкрученим ще листом, а молоді гнізда, отерплі під дощ від стояння за стовбурами, тепер розпросталися і разом з птахами літали поміж гілок. Отець Василь поставив на землю валізи, подав Ольгуньці руку, але вона стрибнула зі східців сама, босоніж пішла по дорозі, легко, мов козуня, не озиралася на нього і не дивлячись на людей.

Вони здолали майже кілометр так само мовчки. Коли траплялась десь калюжа, Ольгуня бродила в ній, розбризкуючи воду і дзвінко сміючись чи то до нього, чи до важкого хвилястого степу, що простягнувся аж до обрію. (Л. Пономаренко)

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прочитайте варіанти народної пісні «Стоїть явір над водою». Поясніть уживання розділових знаків. Який художній прийом використано в пісні?

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

- 1) Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака пригодонька, козак зажурився.
Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький;
Не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький!
- 2) Стоїть явір над водою, на воду схилився;
Сидить козак у неволі, тяжко зажурився.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Крапка з комою функціонально подібна до коми, але розділяє складні (або ускладнені) за будовою граматично рівноправні частини. Ставиться там, де й одинична кома (тобто між однорідними членами речення та між частинами складного речення), якщо частини, які вона розділює, порівняно далекі за змістом або мають у собі розділові знаки. На місці крапки з комою завжди чується подовжена пауза.

► Робота з таблицею.

Опрацюйте подану таблицю 2, складіть лінгвістичну розповідь про вживання крапки з комою в складному реченні.

► Пояснювальний диктант.

Запишіть речення під диктовку вчителя, поясніть вживання крапки з комою між частинами складних речень.

1. На землю вже тихий скрізь вечір лягає; з високого неба вже місяць сіяє. (Б. Грінченко) 2. Люблю кмітить, як на постатях лягає жень кожного женця під серпами, неначе стерня застеляється жовтими хустками; як під косами лягають обважнілі од зерна колоски, як покоси вкривають рядочками жовту стерню. (І. Нечуй-Левицький) 3. Зорі сяють; серед неба горить білолиций; верба слуха соловейка, дивиться в криницю... (Т. Шевченко) 4. Розжарене, червоне сонце низько спустилося; багряним світлом грало на деревах. (Леся Українка) 5. Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання. (Леся Українка) 6. Сонце, піднімаючись угору, привітно сяє-гріє; вітрець легенький дише; жайворонки, в'ючись над дорогою, щебечуть; там, у темному лісочку, кують зозулі... (Панас Мирний) 7. Солов'ї з обох боків ставу по вербах висвистували; озвалася вода стома голосами. (П. Куліш) 8. Шумить Дніпро, сивіє, й чорніє, і плескає в береги; розвивається верба, зеленіють комиші. (Марко Вовчок) 9. На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише... (Марко Вовчок) 10. Сидить на високій могилі кобзар старесенький, в останню свою годину пригортає до грудей кобзу та промовляє до неї, як до вірної дружини, говорить зі степом, з деревами і птахами; кобза багатострунним оркестром гримить запорозьким маршем; голос кобзаря звучить хоралом із широт землі та огрому небес; з ясною думою на чолі виходить перед очі здивованого світу воскресла Мати Україна, простягає руки до своїх дітей і молить за них Бога, просить прощення за блудних синів

2 НАОЧНІСТЬ

Вживання крапки з комою

Правило	Приклади
Між частинами, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки	<i>Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заповудневим сонцем шибки вікон зеленіло... ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на ґрундожолатах хлопчачки.</i> (В. Дрозд)
Між частинами складнорядного речення, зв'язаними сполучниками <i>а, але, проте, однак, все ж таки</i> (рідше — сполучниками <i>і, та</i>), якщо вони мають значний обсяг або в середині їх є коми	<i>Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання.</i> (Леся Українка)
Між поширеними однорідними підрядними частинами, підпорядкованими одному й тому ж головному, особливо коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки	<i>І тепла радість душу обняла, І сам не знаєш у задумі світлій, Що краще — вечір цей чи ночі мла; Що краще — біля тебе сад розквітлий І серць квітучих трепет молодий Чи над тобою зоряні сади.</i> (Борис Тен)
Між групами незалежних частин, коли необхідно вказати межі між ними на відміну від розмежування окремих речень	<i>Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишні-петриківочки, шовковиця сіплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниця, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лаяють поруч з дітьми по садках...</i> (О. Гончар)

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

МІЦЬ, РОДОВИЙ ВІДМІНОК МОЦІ,
А НЕ МІЦІ

Від слова *міць* утворено *міцний, міцність, міцнити, міцніти, зміцнювати* й ін. Під впливом форм із закритим складом з'явилася тенденція вживати *і* й у складі відкритому: *Такі дії призводять до підриву економічної міці молоді держави.* Це груба помилка. Треба писати й вимовляти *міць, міццю, але моці* (як *ніч, ніччю, але ночі*): *Дув, дув, аж потом весь облився, із моці вибився, сердешний.* (Є. Гребінка). (За О. Пономаревим)

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

і пригортає до серця лицарів. (За Я. Гояном) 11. Сонце високо підбилося вгору; надворі стало душно. (І. Нечуй-Левицький) 12. Десь весело дзюрчить струмок, у скісному промінні сонця грає роєм мушва; якесь шамотіння, якісь вечірні лісові звуки долітають до чуткого вуха. (М. Коцюбинський) 13. В долині відразу зашуміло млинове колесо; велике, чорне і неповоротке, воно обкипало шумовинням, в яке вкраплявся рожевий одсвіт зорі. (М. Стельмах) 14. В річці та в озерах повно риби, в'юнів, раків; не тільки за сільською околицею, а й у самому селі можна побачити диких качок; дикі гуси пролітають над селом, прямуючи до лісу... (Є. Гуцало)

▶ Робота з картками. 3

▶ Лінгвістичне конструювання. 3

Утворіть різні варіанти складних речень з поданих конструкцій (зі сполучниками чи без них). Розставте розділові знаки й поясніть їх уживання.

1. Була сумна серпнева ніч. Вона була сумною. Вже пахло осінню. Покритий багряними хмарами, виходив місяць і ледь-ледь освітлював дорогу. Обіруч темніли озимі поля. На поля зверху часто падали зірки. 2. Тихо було на небі і на землі, як у серці людини в хвилини ранньої молитви. Тільки зрідка набігав прохолодний вітер зі сходу, піднімаючи гриви коней, вкритих інеєм, переганяючи через дорогу сніг. 3. Був блідий ранковий час. У величезному лісі стояв тонкий пар, повний дивних видінь. Невідомий мисливець, щойно покинувши багаття, рухався вздовж ріки, роздивляючись свіжий слід ведмеда. Ведмідь прямував у гори. 4. З півночі, закриваючи край небосхилу, швидко наповзала темно-синя хмара. Вітер дув різкими поривами, щоразу стаючи все сильнішим. 5. Буря почалася тільки-но сіло сонце. Гори затихли, сховавшись у сутінках. Сутінки прорізала пряма, як спис, блискавка. Гроза тривала годину. Все стихло. 6. Він розплющив очі, мов здивований нашим мовчанням, подивився на нас, на берег моря, на баркаси, повернув голову, тихо й повільно зітхнув, наче після солодкого сну. Баркаси повільно гойдалися на хвилях. 7. Небо — це завжди досконале небо. Море — це завжди досконале море. Вони завжди мінливі.

▶ Пояснювальний диктант. 4

Завдання розміщено в електронному додатку.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти 7 речень, використати пунктограму «Крапка з комою» в складному реченні.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

▶ Бесіда.

— Що ви знаєте про вживання крапки з комою в складному безсполучниковому реченні?

— У яких складних реченнях також можливе вживання крапки з комою?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Завдання учням.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з таблицею.
  3. Робота з картками.
  4. Пояснювальний диктант.
  5. Пунктуаційний практикум.
  6. Лінгвістичне конструювання.
  7. Синтаксичний розбір речення.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: формування ключових компетентностей; удосконалення вміння правильно вживати двокрапку в складному реченні, розвивати пунктуаційну грамотність, творчі вміння відновлювати, моделювати й конструювати складні речення зі смисловими відношеннями причини, пояснення й доповнення; розвивати пам'ять, увагу школярів; виховувати любов і повагу до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: складне речення, розділові знаки (двокрапка).

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**
- ▶ **Завдання учням.**

1

Запишіть, поясніть уживання крапки з комою.

1. Ледве встала, поклонилась, вийшла мовчки з хати; осталися сиротами старий батько й мати. 2. Пішла селом, плаче Катерина; на голові хустиночка, на руках дитина. 3. Реве, стогне завірюха, котить, верне полем; стоїть Катря серед поля, дала сльозам волю. 4. Кругом мовчки подивилась; бачить — ліс чорніє; а під лісом, край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко)

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

1

Прочитайте речення, поясніть уживання двокрапки в простому й складному реченні.

1. У городі і в саду ясніли свіжі осінні квіти: гайстри, палка красоля, гвоздики. (С. Васильченко) 2. Прислухайся: у небі сходить пісня: озвалися невмирущі жайвори. (М. Братан)

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: інформаційно-цифрова компетентність (уміння діяти за алгоритмом; уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію; прагнення використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію).

Предметні: формувати уміння ставити двокрапку в складному реченні.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Двокрапка відділяє одну частину складного речення від другої, указуючи на те, що в цій другій частині міститься пояснення, розкриття причини того, про що йшлося в першій. Перед двокрапкою зазвичай тон підвищується, після неї робиться вичікувальна пауза, і далі слова промовляються звичайним тоном.

2 НАОЧНІСТЬ

► Робота з таблицею.

Опрацюйте подану таблицю 2, складіть лінгвістичну розповідь про вживання двокрапки в складному реченні.

Двокрапка в складному реченні

Правило	Приклад
Двокрапка ставиться між двома частинами, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друга частина розкриває зміст першої в цілому або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першій частині	<i>Ліс іще дримає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од radoців. (М. Коцюбинський)</i>

► Робота з картками.

3

► Пояснювальний диктант.

Запишіть під диктовку вчителя безсполучникові складні речення, поясніть розділові знаки.

1. Мир у світі таки буде: його хочуть усі люди. (*Нар. творч.*) 2. І пригадалося йому дитинство: над водами хилиться лози, лелека пливе в висоті. (*М. Рильський*) 3. Поглянь у себе: море там вирує, міниться і грає. (*Л. Горлач*) 4. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини. (*В. Сосюра*) 5. Все почалося просто: з-за обрїю тихо виткнувся ріжечок ледве помітної синьої хмари. (*О. Гончар*) 6. І не треба долі дорікати: всіх не може обігрїть вона. (*В. Симоненко*) 7. За Сулою військо розділилося навпїл: Всеволод та чорні клобуки попрямували до Києва, а Ігор з братом Всеволодом повернувся на північ у Сїверську землю. (*В. Малик*) 8. Переконатися пора: зробиш зло — не жди добра. (*Д. Білоус*) 9. Мені відкрилась істина печальна: життя зникає, як ріка Почайна. (*Л. Костенко*) 10. Збагни глибинно і затам: з краплин утворюється море, переростають в прикре горе помилки власного життя. (*Д. Луценко*)

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Пунктуаційний практикум.

3

Спишіть, поставте розділові знаки, поясніть їх уживання. Зніміть ризику.

1. В осінній час сім погод у нас сіє віє туманіє шумить мете гуде і з/верху йде. 2. Хлопці б'ються хтозна/за/що хоч красива та ледащо. 3. Рідної матері слівце як літне сонце бо хоча й єсть на світі хмарненько а все/таки від нього тепленько. 4. Прикмети ясної сухої погоди в/ночі було тихо

в/ранці піднявся вітер в/день він посилювався в над/вечір'я стих. 5. Ні/хто не/знає тільки баба та вся громада тільки сич та сова та людей півсела! 6. Є — слово, як мед, солодке нема — слово, як полин, гірке. 7. Земля наша мати всіх зрівняє і помирить. (*Нар. творч.*)

▶ **Лінгвістичне конструювання.**

3

Утворіть із наведених простих речень складні безсполучникові речення, у яких уживається двокрапка. Визначте смислові відношення між їхніми частинами.

1. Серце забилося радісно... 2. Хочу нагадати... 3. Учора я переконався... 4. Скажу одне... 5. Моє серце радісно забилося... 6. Кожний має усвідомити... 7. На другому кінці села почувалася весела пісня... 8. Давно відома істина... 9. Мати зраділа... 10. Найбільше хвилювалась Марія... 11. Іван Петрович почув оплески... 12. Олена зрозуміла...

▶ **Синтаксичний розбір речення.**

3

Виконайте синтаксичний розбір речення.

Так, вже було пізно: чорний дракон важко, міцно й упевнено насів на свою наївну й безтурботну жертву. (*М. Хвилювий*)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури 7 складних речень, пояснити уживання двокрапки.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

▶ **Бесіда.**

— Які смислові відношення властиві безсполучниковим складним реченням, у яких уживається двокрапка?

— Яка інтонація характерна безсполучниковим складним реченням, що виражають причину, пояснення або доповнення?

▶ **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Мій успіх на уроці — це...

Я не вмів(ла)..., а тепер умію...

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

Бувають речення, у яких залежно від інтонації, змісту, вкладеного автором, розділові знаки можуть мати варіанти:

- 1) *Стукнули дверима в сусідчій хаті, сусідка вийшла з дому.* (Марко Вовчок)
Ставиться кома, це означає послідовність дії, інтонація переліку.
- 2) *Стукнули дверима в сусідчій хаті; сусідка вийшла з дому.* Значення те саме, коли ставиться крапка з комою, але пауза на її місці приблизно вдвічі довша.
- 3) *Стукнули дверима в сусідчій хаті: сусідка вийшла з дому.* У другій частині міститься причина того, про що мова йде в першій: стукнули дверима, тому що вийшла сусідка. Інтонація пояснювальна, характеризується деяким зниженням тону перед двокрапкою, виразною паузою на місці цього знака, а далі речення вимовляється у звичайному або дещо пришвидшеному темпі.
- 4) *Стукнули дверима в сусідчій хаті — сусідка вийшла з дому.* Коли ставиться тире, то в першій частині міститься умова, а в другій — наслідок: оскільки стукнули дверима в сусідчій хаті, то сусідка вийшла з дому. Тон спочатку підвищується, на місці тире — вибічувальна пауза, потім тон спадає поступово до кінця речення.

УРОК № 44

Тире в складному реченні

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Запитання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Робота з картками.
  4. Диктант-взаємоперевірка.
  5. Лінгвістичне конструювання.
  6. Вибірковий диктант.
  7. Тренувальна вправа.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: повторити вживання тире в складному реченні; закріпити теоретичні знання й практичні навички з теми; розвивати пам'ять, увагу, творчі здібності; удосконалити вміння аналізувати мовні явища; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати в школярів повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: складне речення, розділові знаки (тире).

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); вміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: формування навички ставити тире в складному реченні.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Запитання учням.**
  - Що ви знаєте про тире як розділовий знак?
  - У яких випадках воно ставиться?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Тире розділяє головні частини речення (якщо вони виражені подібними лексично-граматичними категоріями), порівнювані мовні одиниці, частини складного безсполучникового речення, які перебувають в умовно-часових, протиставних і причинно-наслідкових зв'язках.

- ▶ **Опрацювання таблиці.**
- ▶ **Робота з картками.**
- ▶ **Диктант-взаємоперевірка.**

Завдання розміщено в електронному додатку.

1
2
3

1 НАОЧНІСТЬ

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Основний зміст уроку
  1. Бесіда.
  2. Слово вчителя.
  3. Читання статті з інтернет-видання.
  4. Написати есе на чернетці, використання дібраних вдома матеріалів.
  5. Редагування.
  6. Написання есе в зошитах.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Складання сенкана до слова *читання*.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: навчити учнів самостійно добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми та основної думки висловлення, будувати логічно правильне та композиційно завершене висловлення; формувати вміння й навички вільного використання засобів мови в будь-яких життєвих ситуаціях; розвивати критичне мислення; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати творчі здібності; виховувати повагу до книги — джерела знань та естетичної насолоди.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе, публіцистичний стиль, основна думка, тема.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

Крапля довбає камінь не силою, а частим падінням, так людина стає вченою не силою, а частим читанням.

Овідій 1

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**
Прочитайте епіграф уроку. Як ви зрозуміли слова Овідія? Чи любите читати? Що дає вам читання?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Бесіда.** 2
  - Що таке есе? Назвіть види есе.
  - Чим есе відрізняється від твору-роздуму?
- ▶ **Слово вчителя.**

Німецька журналістка й блогер Енні Мюллер у своїй «Сповіді книгомана» написала, що «ті люди, які читають книги, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевізор! Мотивує, чи не так?». А відомий письменник Рей

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне і правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Назон Публій Овідій (Овідій) (43 до н. е. — VII або VIII рік н. е.) — останній з поетів «золотої доби» римської літератури, твори якого мали суттєвий вплив на пізнішу європейську середньовічну літературу та по наш час.

2 ВІДПОВІДЬ

Есе — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання, не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми.

Визначальними рисами есе є незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція. Зазвичай есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось. Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію й лексику. Для есе характерне використання численних засобів художньої виразності: метафор, алегоричних образів, символів, порівнянь.

На першому плані есе — особа автора, його думки, відчуття, ставлення до світу. Це головна установка твору.

За змістом і формою есе співвідноситься з твором-роздумом, однак перед його автором стоїть складніше завдання — спонукати читачів до роздумів, завдяки переконливості та яскравості викладу викликати в них емоційний відгук на прочитане. Есе, як і будь-який вид твору, вимагає творчого осмислення теми, але найважливіше в ньому — авторська позиція, особисте бачення проблемної ситуації та способів її вирішення, засноване на знанні матеріалу й власному інтелектуальному досвіді. В есе необхідно чітко визначення проблеми, у трактуванні якої принципово важлива авторська аргументація з елементами самостійного аналізу.

Відмінні ознаки твору-роздуму й есе: в есе відбивається *суб'єктивна авторська позиція* щодо порушеної в темі проблеми, формі есе властиво міркування з елементами аналізу, мета есе — *спонукання читачів до роздумів*; у творі тема піддається *об'єктивному аналізу*, форма твору залежить від його типу: оповідання, опису, міркування, порівняльної характеристики або аналізу художнього тексту, твір розвиває навички усного та писемного мовлення.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Бредбері стверджував: «Є злочини набагато гірші, ніж спалювати книжки. Наприклад, не читати їх». Вчені давно говорять про користь читання, про те, що читання робить нас кращими. А щоразу нові й нові дослідження світових професорів це вкотре доводять.

▶ Читання статті з інтернет-видання.

Опрацюйте статтю з інтернет-видання. Чи згодні ви з автором? Чи була для вас корисною ця публікація? Чому?

Читання може позбавити стресу, зробити щасливішим та навіть допомогти пережити певний життєвий досвід. Сучасні люди часто читають лише стрічку в *Facebook* чи *Twitter*. І дарма, адже читання має просто неймовірну кількість плюсів. Якщо ви не любите читати чи «поглинаєте» одну книгу зі швидкістю черепахи — ось кілька науково обґрунтованих причин, чому потрібно переглянути своє ставлення до книг та впровадити ще одну корисну звичку у своє життя.

— Читання «вмикає» мозок. (Іспанські вчені довели, що читання стимулює наш мозок у такий спосіб, ніби ви переживаєте прочитаний досвід у реальному житті. До прикладу, коли ми читаємо про корицю, то мозок думає, ніби ви дійсно вдихаєте аромат цієї спеції.)

— Література допомагає пізнати один одного. (Читання дає унікальну можливість повністю зануритись у думки та відчуття іншої людини. За даними вчених, це може покращити соціальні навички людини та робить її більш співчутливою до інших. «Якщо ви читаєте про генетику — ви дізнаєтесь щось про гени. Якщо ви читаєте художню літературу, то вивчаєте людей, інших та самого себе», — вважає професор-емерит когнітивної психології університету Торонто Кіт Оатлі.)

— Книги — це каталізатор щастя. (Науковці раніше довели, що пережитий життєвий досвід робить нас набагато щасливішими, ніж матеріальні речі. Нещодавнє дослідження, опубліковане у виданні *Journal of Consumer Psychology* показує, що продукти, які створені для покращення життєвого досвіду, такі як книги, є суцільними «ракетами» щастя.)

— Читання зменшує стрес. (Британські вчені з університету Сассексу довели, що читання заспокоює краще, ніж прослуховування музики, прогулянка чи чашка гарячого чаю. Для того аби зменшити стрес на 68 %, достатньо лише шести хвилин зосередженого читання. За цей час скорочується серцебиття та полегшується м'язова напруга.)

— Книги тренують мозок. (Регулярне читання захищає від погіршення когнітивних здатностей (пам'ять, логіка, увага) у старості. Вчені університету Еморі з'ясували, що читання гостросюжетних книг активує ту частину мозку, яка відповідає за мови та баланс.)

— Книга відкриває нам інший світ. (Читання книг про Гаррі Поттера, зокрема уривки, де йдеться про упередження стосовно ЛГБТ-спільноти та емігрантів, робить лю-

дей більш толерантними до представників цих соціальних груп.)

- ▶ Написати есе на чернетці, використання дібраних удома матеріалів.
- ▶ Редагування.
- ▶ Написання есе в зошитах.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити відомості про пряму мову та розділові знаки при ній.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- ▶ Складання сенкани до слова *читання*.

Зразок сенкани

Читання.

Цікаве, корисне.

Хвилює, навчає, подобається.

Хто читає, той мислить.

Збагачення.

- ▶ Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Я тримаю в руках свою улюблену книгу — збірку поезій Ліни Костенко. Вона, ця невеличка збілочка, — моя утіха, моя розрада, моя насолода... У ній — мудрість, краса й вишуканість слова й думки. Потримайте її в руках. А у вас є улюблена книга? Передайте книгу один одному й скажіть своє слово з приводу нашої сьогоднішньої розмови, яка б розпочиналася словами:

Я думаю...

Я хочу...

Мені здається...

Я зрозумів(ла)...

ЗРАЗОК ЕСЕ

Читання... Чи корисне воно для сучасної людини? Чи робить воно нас кращими? І що читає зараз молодь? Чи читає взагалі?

Думаю, читання актуальним буде завжди! А сьогодні, коли розум людини створює цифрові технології, читання є нагальною потребою, бо книги — джерело знань.

Батьки говорили мені, що раніше люди більше читали! Навіть у транспорті, у громадських місцях можна було побачити людей з газетами, журналами, книгами!

А зараз хіба не так? Коли ви будете їхати в міському транспорті, зазирніть (хоча це й не дуже виховано!) у гаджет людини, що знаходиться біля вас... Не лише ігри ви там побачите! Люди читають! І не лише середнього або старшого віку! «А що ж читають?» — запитаєте ви. Молодь — найчастіше фентезі, навчальну літературу (особливо вранці, перед заняттями!), жінки — романи або статті в журналах, чоловіки — детективи або щось «легше» — анекдоти, наприклад.

Але читають усе ж таки менше! Зокрема класики, сучасної літератури, що змушує замислитись, проаналізувати, просто естетично насолодитись! «Книги — морська глибина...» — писав І. Франко. У них і мудрість, і досвід, і знання, і насолода, і розрада!

Мовлення людини повинно бути багатим, різноманітним, яскравим, правильним. Як же його збагатити? Читати! «Убогість слова — це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної «товстошкірості», — стверджував Василь Сухомлинський. І з цим важко не погодитись. Коли ти переповнений емоціями від нової цікавої прочитаної книги, виникає потреба поділитися цим із друзями, значить з'являються теми для розмови й обговорення! Цікавим співрозмовником є той, хто багато знає, читає, спостерігає, має багату уяву; кому є що сказати, поділитись враженнями, думками. Читання збагачує нас! Не так важливо, що ви тримаєте в руках — сучасний гаджет чи книгу в приємній на дотик папітурці! Важливо, що є інтерес до читання, потреба в ньому!

За вами вибір — читати чи не читати! Але я вам раджу: читайте, насолоджуйтесь, збагачуйте, розвивайтесь!

УРОК № 46

Розділові знаки при прямій мові

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Графічний диктант-вікторина.
  4. Робота з картками.
  5. Вибірковий диктант.
  6. Графічно-аналітичний диктант.
  7. Робота із цитатою.
  8. Лінгвістичне конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: поглибити й закріпити знання учнів про розділові знаки при прямій мові; розвинути пунктуаційну грамотність, аналітичні здібності; виховувати зацікавлення художнім словом, сприяти активізації читацької діяльності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: пряма мова, розділові знаки.

Тип уроку: комбінований.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організації власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу).

Предметні: формувати навичку ставити розділові знаки при прямій мові.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте речення. У якому з речень ужито пряму мову? Відповідь умотивуйте.

1. «Мої друзі — убогі бідолахи», — говорить Кармель. (Марко Вовчок) 2. Кармель говорить, що його друзі — убогі бідолахи.

- ▶ **Бесіда.**

- Що таке пряма мова?
- У чому відмінність між прямою та непрямою мовою?
- Які розділові знаки ставимо при прямій мові?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Чужа мова, передана дослівно від імені того, кому вона належить, називається **прямою мовою**. Слова, що вказу-

ють, кому належить пряма мова і як вона висловлена, називаються **словами автора**. Пряма мова береться в лапки. (В лапки беруться знак питання, знак оклику і три крапки. Крапка і кома виносяться за лапки. Проте, якщо є вже знак питання, знак оклику чи три крапки, то ні крапка, ні кома після них не ставиться.) Кожне речення прямої мови починається з великої букви.

► **Опрацювання таблиці.** 2

► **Графічний диктант-вікторина.** 1

Запишіть схеми речень із прямою мовою, прокоментуйте їх.
З яких творів узято рядки? 3

1. Он бачиш, там питає дика рожка: «Чи я хороша?» (*Леся Українка*)
2. «Хрущ!.. Хрущ іде!.. Хруща... Хруща ведуть!..» — викрикують з усіх боків по селу. (*Панас Мирний*)
3. «Де набрались вони тих забав? — самі в себе питають. — Адже в нас не видали того, не чували в пустині! Чи пророцькі слова перейшли в кров і душу дитини?» (*І. Франко*)
4. «От, мабуть. Довбиші надавали за Мотрею всякого добра, — говорила кума, — ще й ти, кумо, забагатієш за невісткою». (*І. Нечуй-Левицький*)
5. «Так, бачу, ти усім тут добре надоїв», — Кіт Вовкові сказав. (*Л. Глібов*)

► **Робота з картками.** 1

► **Вибірковий диктант.** 4

Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Графічно-аналітичний диктант.** 1

Накресліть схеми речень, поясніть розділові знаки.

1. «Ну, і що ж, — допитувався Земфір, — рубатимуть нам виноградники?» (*М. Коцюбинський*)
2. «Ні, не клич мене, весно, — казала я їй, — не чаруй і не ваб надаремне. Що мені по красі тій веселій, ясній? В мене серце і смутне, і темне». (*Леся Українка*)
3. Іван Юхимович спокійно сказав: «Давай на ковадло, бо перепалиш». (*М. Руденко*)
4. «Васильку, го-о-в! А йди сюди!» — гукнув з подвір'я батько. (*М. Коцюбинський*)
5. Судді звертаються до кривдника: «Ну, братику, говори, чи правда те, що товариш на тебе каже?» (*Д. Яворницький*)
6. Проводжаючи Ладимка, Пантелеймон Гаврилович запитав: «Як здоров'я Шевчука?» (*М. Рильський*)
7. «Чи не час нам у дорогу?» — спитала Соломія. (*М. Коцюбинський*)
8. «Стій, — неслоя з берега, — будемо стріляти!» (*М. Коцюбинський*)
9. «Цеглу ми беремо вільно», — пояснив Турбай. (*М. Руденко*)
10. Чернець далі вів: «Любить ближнього треба». (*А. Тесленко*)
11. «Свій мед, першої взятки, — не втерпів боцман, щоб не похвалитись. І звертаючись до Марії, додав: — Уже чо-тири вулики маємо, ціла пасіка...» (*О. Гончар*)
12. «Яка ти розкішна, земле, — думала Маланка. — Весело засівати тебе хлібом, прикрашати зелом, завітчати квітами». (*М. Коцюбинський*)

2 НАОЧНІСТЬ

Розділові знаки при прямій мові

A: «П».
A: «П!»
A: «П?»
A: «П...»
«П», — а.
«П!» — а.
«П?» — а.
«П...» — а.
A: «П», — а.
A: «П!» — а.
A: «П?» — а.
A: «П...» — а.
«П, — а, — п».
«П, — а. — П... (?!)»
«П... (?!) — а. — П... (?!)»
«П... (?!) — а: — П... (?!)»

3 ВІДПОВІДЬ

1 — «Лісова пісня», 2 — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», 3 — «Мойсей», 4 — «Кайдашева сім'я», 5 — «Вовк і Кіт».

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Коли кілька реплік прямої мови розташовуємо в рядок без вказівки, кому вони належать, то кожну з них беремо в лапки, а між репліками ставимо тире: «А в тебе земля ще де є?» — «Ні, нема», — «А хата є?» — «Є». (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (зокрема й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки:

— А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема». — А хата є? — «Є».

Лапки, що виділяють якесь слово або кілька слів у кінці прямої мови, зберігаємо перед зовнішніми закритими лапками тоді, коли між ними стоїть знак оклику або питання: «Ви дивились кінофільм "Роксолана"?» — спитав він дівчат. Але: Вони сповістили: «Повертаємось до Києва пароплавом "Іван Франко"».

► Робота із цитатою. 5

Прочитайте вислови відомих людей. Як ви їх зрозуміли? Складіть і запишіть речення, увівши в них подані цитати-вислови. Слова автора запишіть усередині прямої мови. Накресліть схеми речень із прямою мовою.

1. А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартотом. В умовах сучасного світу їй немає ціни. (Ліна Костенко) 2. Це щастя: мати таку долю, як у мене... Чуюся добре, бо нікому не зробив зла, бо дбав не тільки про себе. І від того мені світло на душі. (В. Стус) 3. Без будь-кого з нас Батьківщина може обійтися, але будь-хто з нас без Батьківщини — ніщо. (В. Сухомлинський) 4. Ви ніколи не будете щасливі, якщо будете намагатися зрозуміти що таке щастя. І ви ніколи не будете жити, якщо шукаєте сенс життя. (А. Камю) 5. Життя окремої людини має сенс лише тоді, коли вона допомагає зробити життя інших людей красивіше і шляхетніше. (А. Айнштайн) 6. Мудрий не шукає сенс життя, він його просто не втрачає. (М. Мамчиз) 7. У чому сенс життя? Служити іншим і робити добро. (Арістотель)

► Диктант-взаємоперевірка. 5

Завдання розміщено в електронному додатку.

► Лінгвістичне конструювання. 5

За поданими схемами складіть речення з прямою мовою.

1. «П», — а.	5. А: «П?»
2. «П?» — а.	6. «П, — а, — п».
3. А: «П!»	7. «П? — а: — П».
4. А: «П».	8. «П! — а. — П».

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури 7–8 речень із прямою мовою, пояснити розділові знаки.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Що називаємо прямою мовою?
- Які розділові знаки треба ставити при прямій мові?
- Що необхідно знати, коли пряму мову замінюємо непрямою?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Сьогодні я дізнався(лась)...
 Було складно..., але...
 Тепер я зможу...
 Було цікаво...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя з елементами бесіди.
  2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Коментоване письмо.
  2. Пунктуаційний практикум.
  3. Робота з картками.
  4. Творче завдання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Завдання учням.

Мета: формувати компетентності: предметні (систематизовані й узагальнені знання про пунктуаційну норму); ключові (інформаційну: уміння систематизувати здобуті знання та критично їх осмислювати, використовувати на практиці; загальнокультурну: розвивати творчі здібності, прагнення досягти високого результату).

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: розділові знаки, пряма мова.

Тип уроку: узагальнення та систематизація знань.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Пунктуаційна норма — це..., а пунктуаційна помилка — це...

Тире між підметом і присудком ставиться, якщо...

Просте речення ускладнюється...

При звертанні треба ставити такі розділові знаки...

Відповідно до розташування узагальнювального слова в реченні вживається...

При однорідних членах речення можливі такі розділові знаки...

Відокремлюємо такі члени речення...

При поширеній прикладці ставиться..., якщо...

Такі розділові знаки у простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями...

Пряма мова береться..., пишеться з...

Кома в складному реченні вживається...

Крапка з комою в складному реченні ставиться, якщо...

Двокрапка в складному реченні вживається, якщо...

Тире в складному реченні ставимо за умови...

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії; готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування вміння систематизувати вивчений матеріал з теми.

1 ПЕРСОНАЛІЯ

Віктор Федорович Шаталов — український вчитель-новатор. Лауреат премії імені К. Д. Ушинського. Кавалер ордена Миколи Чудотворця «За примноження добра на Землі». Член спілки журналістів України.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► Вступне слово вчителя з елементами бесіди.

Арабське прислів'я говорить: «Ніколи не соромся запитувати про те, чого не знаєш».

— Поясніть, як ви розумієте вислів народної мудрості?

— Як налаштувати себе на досягнення високих досягнень у навчанні?

► Завдання учням.

Прочитайте слова В. Шаталова 1. Які ваші міркування з приводу прочитаного?

«Ти можеш!» — повинен нагадувати вчитель учневі.

«Він може!» — повинен нагадувати колектив.

«Я можу!» — повинен повірити в себе учень.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Коментоване письмо.

Запишіть речення, поясніть уживання розділових знаків.

1. Глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка. (*О. Гончар*) 2. Після завзятої, хоч тихої спеки якимось швидко смеркалося. (*М. Коцюбинський*) 3. Коли читаємо історію Європи, — читаємо історію її народів. (*Д. Донцов*) 4. Віки — несита жадоба твоя живить і тне, кохає і карає. (*Є. Маланюк*) 5. Після других півнів — знову до хвіртки прийшла. (*А. Іщук*) 6. За селом у яругах порослих лісом сніг спершу сіявся на бліді коси померхлих трав, шарудів по опалому листю, бився об гілля, відскакував од чорних стовбурів, хурделився по закущених терниною кручах, сірів димом поміж глоду й горішини. (*Є. Гуцало*) 7. Кольори міста — густіші, звуки — відкривають бентежну музичну тональність. (*Є. Гуцало*) 8. Кулі примхливі, як дівчата, — вибирають найкращих. (*Л. Костенко*) 9. Мій давній друже! Мушу я з тобою розстатися надовго... (*Леся Українка*) 10. Й раптом пальці мої натикаються на тонкий стовбурець, холодний слизький, пучки пальців перебігають по кострубатому розчепіреному гіл्लю. (*Є. Гуцало*) 11. Дмись не дмись: волом не будеш. (*Нар. творч.*) 12. Світанок сплеснув дерев'яним веслом десь неподалік: мабуть, хтось уже вирушив до причалу власним човном. (*В. Шевчук*) 13. Коли ви на екзамен виходите з двора — вам зичить голос мамин: «Ні пуху ні пера!» (*Д. Білоус*) 14. Як тяжко стукать у чужі оселі, бездомним будши на своїй землі. (*Л. Костенко*) 15. Мчить серединою ріки легкий глісер, залишаючи позаду себе буруни шумовиння, збиваючи два високих вали води. (*В. Козаченко*) 16. «Мовчання — золото, — мав Григор на умі, — тому й мовчать усі глухонімі...» (*В. Симоненко*) 17. І розділилось в Слові Добро — і темне зло, ненависть — із любов'ю, і все, що з них зросло. (*Є. Сверстюк*) 18. Умовк кобзар, сумуючи: щось руки не грають. (*Т. Шевченко*) 19. У срібній тиші урочистих пауз — магічний рух

з-під темних запинал — старий фотограф містечковий Фауст хвилини діловито зупиняв. (Л. Костенко) 20. Готувався до зустрічі — і розгубився. (Є. Гуцало) 21. Сполохані Віктором, трое змовників почали тікати. (О. Копиленко) 22. Лаврін, як менший син, мав право зостатися в батьковій хаті. (І. Нечуй-Левицький) 23. Вийме кетяжок калини — сузір'я спечених кровинок. (Є. Гуцало) 24. Смугаста птаха вся з жовтих та чорних пер сяяла рудим чубом, сидючи на сучку осики, а дзьоба мала довгого й тонкого. (Є. Гуцало) 25. Ці долини одвіку родили, окрім жита, таланти і сили. (Т. Масенко)

► Пунктуаційний практикум. 2

Спишіть, поставте, де треба, розділові знаки, поясніть пунктограму.

1. Усі барви від ясно-жовтої до темно-червоної пишалися у променях сонця та у чистому холоднявому вже осінньому повітрі. (Ю. Опільський) 2. І йому набігли на очі і озерецько червоної пшениці що нагойдалося собі за літо і хата-білянка і оте чорнобриве дівчисько що босе жде його на вечірнім порозі й назбирує на косу відсвіт далеких зірок і від якого пахне материнкою чи ромен-зіллям. (М. Стельмах) 3. Річка зламавши кригу вийшла з берегів і залила всю заплаву. (В. Козаченко) 4. Прижухлі на серпневому сонці ніким не кошені бур'яни і трави стояли обабіч дороги в людський зріст. (В. Яворівський) 5. Вийдеш було на берег глянеш ліворуч нижче села один поріг сивіє глянеш вище села там другий вирує. (О. Гончар) 6. Мова жива схованка людського духу його багата скарбниця в яку народ складає і своє давне життя і свої сподіванки розум досвід почування. (Панас Мирний) 7. Скажіть будь ласка фантасте Уеллс чи буває фантазія похмуріша ніж дійсність? (Л. Костенко) 8. Сім речей є осоружними й огидними Богові горді очі брехливий язик вмиті безневинною кров'ю руки серце лихих задумів сповнене спрямовані до зла ноги фальшиві свідчення та чвари між братами. (З журналу) 9. Цей тихий вечір свіжість копиця сіна внутрішній голос що не змовкає все мені говорить що я на тій Україні на якій я жив у сімнадцять-двадцять літ. (В. Винниченко) 10. Грунтознавство осипалося під ногами орнітологія каркала на тополях. (Л. Костенко)

► Робота з картками. 2

► Творче завдання.

Складіть діалог на тему: «На добро відповідай добром, а на зло?», використайте звертання, вставні слова.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Завдання учням. 2

Завдання розміщено в електронному додатку. 3

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора — двокрапка:

— *Страх, розказує, яке діялось: на роду, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підємо, давай нам наше... ми за правду».* (М. Коцюбинський).

3 ВІДПОВІДЬ

1А, 2Г, 3В, 4В, 5Г, 6В, 7Г, 8В, 9Б, 10Б; 11: 1Д, 2Б, 3А, 4В.

УРОК № 48

Контрольна робота: виконання тестових завдань

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне й правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання й ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 ІНСТРУКТАЖ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Учитель проводить інструктаж щодо виконання завдань та оцінювання контрольної роботи: завдання 1–6 — по 1 балу кожне, 7–9 — по 2 бали кожне.

2 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1В, 2Г, 3В, 4Б, 5В, 6Б.

Варіант II: 1Б, 2В, 3Г, 4Г, 5Б, 6Б.

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень одинадцятикласників з вивченої теми; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовною теорією; формувати вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати логічне мислення, тренувати пам'ять; виховувати працелюбність і наполегливість.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Основні терміни: синтаксична норма, розділові знаки.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ Перевірка домашнього завдання.

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

1

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ Виконання тестових завдань.

2

ВАРІАНТ I

1. Позначте речення з однорідними присудками.
  - А Мое щастя — Вітчизни простори, оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном.
  - Б Сім'я вечерея коло хати, вечірня зіронька встає.
  - В І соловейко на калині то затихав, то щибетав.
  - Г То пронесеться над болотом чайка, то промайне бистрий чибіс.
2. Позначте речення, у якому є узагальнююче слово при однорідних членах речення (розділові знаки опущено).
  - А Усі дерева кущі трави просять життєдайної вологи.
  - Б Пухкий сніг засипав землю будинки дерева.
  - В І даль і гай і темні кручі відбилися в сонячній воді.
  - Г Я з тобою навпіл все життя поділю хліб і сіль і краплину щастя.
3. Укажіть речення з прямою мовою (розділові знаки опущені, велика літера замінена малою).
  - А Співають у пісні що нема найкращого на вроду як ясна зоря в погоду.
  - Б Слова диктора про те що переможця естафети буде визначено через кілька хвилин глядачі так і сприймають.
  - В Голова за булаву глузливий сміх козацький дзвінком ляпасом хльоснув Яремі в обличчя мала плата ясно-вельможний пане за голову Хмельницького.
  - Г Тоді я сказав йому що українські прерії (рівнини) відрізняються від мексиканських лише тим що в Мексиці ростуть кактуси а в нас верба.

4. Укажіть, яке з речень побудоване за схемою «П,— а,— п.».
- А І звелів одвітовати по-запорозьки: «Козак з Лугу», бо запорозжці здоровкались мов хиже птаство на степу.
- Б «Ну звичайно,— думаєш собі,— старалась, старалась людина, співала, а цей дивак нічого й не бачив».
- В Тоді Славко скаже йому: «А я маю ще більшу гризоту»,— та й признається в усьому.
- Г «Шептала візьмеш,— сказав конюх хлопчикові.— Тільки зачекай, напою».
5. Укажіть речення, у якому допущено помилку в оформленні прямої мови.
- А «Кого ж ти княже, залишиш замість себе в Києві?» — спитав єпископ.
- Б «Не сплять мої,— сказав боярин.— Та й кому до сну тепер?»
- В Дід приходить до липки: «липко, липко, казала баба, щоб ти дала конячку з возом».
- Г «Дякую панове! — сміючись відповів Богун.— Лазня непогана!»
6. Укажіть речення, ускладнене відокремленою прикладкою.
- А Йшли трьома партіями по кілька тисяч козаків, не рахуючи підпомічників та кашоварів.
- Б Гуде вогонь — веселий сатана, червоним реготом вихоплюється з печі...
- В Я прожив, моя мила, ці літа у найвищому щасті.
- Г І тиха осінь, мрійна, яснолиста, несла в серця надію і тривогу.
7. Запишіть речення, поставте розділові знаки. Доведіть, що це прості ускладнені речення.
- Уночі йдучи звідкись чи кудись ти раптом згадаєш про небо. (Є. Гуцало)
- Веселі й забрюхані ми входимо в ліс. (М. Стельмах) 3
- Добриденя тату мій і далі неосяжні прийміть любов мою й тепло пісень моїх. (В. Симоненко)
8. Запишіть речення, поставте розділові знаки. Виконайте його синтаксичний розбір. Складіть речення подібної будови, запишіть.
- З-над річки лине пісня голосна, а тут, біля гостинної веранди, іде безкровна, лагідна війна Червоної та Білої троянди. (М. Рильський)
9. Запишіть речення, поставте розділові знаки. Складіть схеми речень.
- Життя як вода воно спливає непомітно. (Є. Гуцало)
- Поки люди лагодились з жнивами, то на його дворі, замість похилої хатини, стояв веселий будинок. (Панас Мирний)
- Хвилина ще — і схід розпише в сліпучі барви небосхил. (М. Масло) 3

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

4

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

(Учитель відповідає на запитання учнів після написання контрольної роботи.)

3 ПЕРСОНАЛІЇ

Михайло Панасович Стельмах (1912–1983) — український письменник, драматург, педагог, фольклорист. Член Спілки письменників УРСР, академік АН УРСР. Батько драматурга Ярослава Стельмаха.

Михайло Кирилович Масло (1918–1984) — український радянський вчитель, поет і письменник, член Національної спілки письменників України.

4 ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал.
2. Підготувати дидактичний матеріал для однокласників з теми «Пунктуаційна норма» (8–10 речень на різні правила).

УРОК № 49

Аналіз контрольних робіт

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
  1. Перевірка домашнього завдання.
  2. Бесіда.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Загальний аналіз результатів написання контрольних робіт.
  2. Виконання роботи над помилками.
  3. Пунктуаційний практикум.
  4. Вибірковий диктант.
  5. Пояснювальний диктант.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: проаналізувати типові й індивідуальні помилки, які учні допустили в контрольних роботах, спрямувати школярів на подальше самостійне вдосконалення навичок пізнавальної діяльності; розвивати навички самоаналізу, уміння знаходити, виправляти та пояснювати орфографічні та пунктуаційні помилки, навички самооцінки своєї діяльності; виховувати самостійність, культуру мовлення, готовність безперервно працювати над собою.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: синтаксична норма, розділові знаки.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

Скільки б ти не жив, усе життя слід навчатися.

Сенека

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; користування різними джерелами довідкової інформації (словники, енциклопедії, онлайн-ресурси тощо)).

Предметні: формування навичок систематизувати знання з вивченої теми, виправляти помилки.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

► **Бесіда.**

— Що вивчає синтаксис? Пунктуація?

— Що таке пунктуаційна норма?

— Чим може бути ускладнено просте речення?

— Як уникнути помилок при виконанні тестових завдань?

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прочитайте епіграф до уроку. Яку думку хотів висловити Сенека — давньоримський філософ, поет, державний діяч і оратор?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Загальний аналіз результатів написання контрольних робіт.**

► **Виконання роботи над помилками.**

► **Пунктуаційний практикум.** 1

Завдання 1 розміщено в електронному додатку.

2. Випишіть із тексту ускладнені прості речення, поясніть свій вибір.

Природа, розбуджена весною, уся дрожала молодим життям. Біло-рожеві морончики-стокроти **2** із рожиць листків купочками звертали голівки до сонця, розцвітали. Сірчато-жовті первечики-ключики косматим хвилястим листям вихилилися з землі і були повні її соків життєвих і вогкості, повні свіжого весняного запаху, а колір їх цвіту ясний був, неначе блиск сам. На гнучких, вкритих цвітом вітках вишень присідали ластівки; вони, мабуть, втомлені були недоволю своєю далекою дорогою із вирію... Присідали, щебетали, немовби розповідали про свої пригоди в дорозі, і знов розвивали чорні крильця, линули далі до діла, до будування гніздечок. Сонце полудневе палало ясно. Запахні хвилі повітря, щебетання пташні будили у живчиках людей бажання повного життя, кидали якийсь чар та якусь враз солодку та розкішну неміч... (За У. Кравченко)

► **Вибірковий диктант.** 3

Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Пояснювальний диктант.**

Запишіть текст під диктовку вчителя, поясніть розділові знаки.

Весна, Дніпро розлився, поняв низькую плавню й буйно розганяє свої брудні хвилі: то в глинясту грядку сердито плеще, то злизує пісок на косах, то репетує на заборах. Часами виринають з-під брудних хвиль старі куниці комишу, зелені верби силкуються ще випростать зелене гілля з-під наплаву. І там і тут пливуть дошки, солома, сіно та сірі клапті піни — усі ознаки пійми. І гнівно, й владно, і весело гримлять бурхливі хвилі білогриві.

А небо ж то таке глибоке — чисте, мов кришталь, хмарки легенькі білі, немов пушинки лебедині розкидані геть-геть, а сонце сяе-вигріває увесь той божий світ. (За Дніпровою Чайкою)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал.
2. Підготувати лінгвістичну розповідь про стилі мовлення.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

- Коротко схарактеризуйте норми української мови.
- Що ми називаємо пунктуаційною помилкою?
- Які поради можна дати тому, хто порушує пунктуаційні норми?

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Я задоволенй(а) або незадоволенй(а) результатом виконання контрольних робіт, тому що...

Я не розумів(ла), а тепер розумію...

Мій настрої після уроку...

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 СЛОВНИЧОК

Морончики-стокроти — різновид весняних квітів.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ВИРАЗ І ВИСЛІВ

Українські синоніми *вираз* і *вислів* у російській мові відтворюються одним словом — *выражение*. На цій підставі деякі мовці намагаються і в українських текстах усюди вживати *вираз*, нехтуючи лексему *вислів*. За лексичними нормами сучасної української мови маємо такий розподіл значень: *вираз* — вияв настрою, почуттів на обличчі; *вислів* — фраза, мовний зворот: *Сильне, з грубуватими ризами Храпчукове обличчя сьогодні мало вираз невластивої йому розгубленості*. (С. Журахович) *Від таких висловів, як «оклик дум», «сонний інум» і т. ін. просто в голові паморочиться*. (М. Коцюбинський) (О. Пономарів)

УРОК № 50

Стилістична помилка

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Бесіда.
  2. Лінгвістичне конструювання.
  3. Стилістичний практикум.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Робота з таблицею.
  4. Робота із цитатою.
  5. Редагування.
  6. Лінгвістичне конструювання.
  7. Творча робота.
  8. Стилістичний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.

Мета: дати поняття про стилістичну норму та стилістичну помилку; повторити відомості про стилі мовлення, їх особливості; навчати учнів знаходити стилістичні помилки в чужому висловлюванні та уникати у власному; розвивати культуру мовлення, стилістичну грамотність, уважність; виховувати повагу до рідного слова.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: стилістика, стилістична помилка.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях — навичка швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань; математична компетентність — установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації; перетворення інформації з однієї форми в іншу (складання таблиці); уміння вчитися впродовж життя — застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності.

Предметні: розуміти суть понять «стиль», «стилістична норма», «стилістична помилка»; називати види стилів і розрізняти їх; усвідомлювати важливість стилістичних умінь; виявляти порушення стилістичної норми; демонструвати відповідальність за мовні вчинки.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Бесіда.**

- Які ви знаєте стилі мовлення?
- Від чого залежить стиль наших висловлювань?
- Які мовні засоби характерні для кожного стилю?

- ▶ **Лінгвістичне конструювання.**

Сконструйте текст з окремих речень, видаливши зайве. Які з речень виявились зайвими? Чому? До якого стилю належить створений вами текст? Відповідь обґрунтуйте.

А слово «осінь» — жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. (Є. Гуцало) **1**

Осінь — одна з чотирьох пір року між літом та зимою. Осінь — перехідний сезон, коли стає помітним зменшення світлового дня та поступово знижується середньодобова температура повітря. (З довідника)

Спершу вони світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя. (Є. Гуцало)

Кажуть, що жовтий колір символізує розлуку. Цікаво, що багато таксі саме жовтого кольору. (Е. Сафарлі) 2

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск. (Є. Гуцало)

► **Стилістичний практикум.** 1

Завдання розміщено в електронному додатку.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Мовлення випускника середньої школи повинно відповідати нормам літературної мови, її комунікативним якостям, що передбачено змістом і структурою мовної освіти в Україні. Щоб цього досягти, учні повинні не тільки володіти комунікативними вміннями і павичками, але й помічати та виправляти порушення, що виникають у процесі їхньої мовленнєвої діяльності.

Мовні норми — загальноприйняті правила щодо вживання різних мовних засобів, які регулярно повторюються в мові людей і визнані правильними на даному етапі розвитку літературної форми мови. Зазвичай норми закріплені в різних навчальних посібниках і словниках.

Стилістичні норми регулюють правильний відбір певних слів і їх форм, а також пропозицій — залежно від конкретної ситуації комунікації.

Стилістична помилка — помилка в усному або писемному мовленні, що полягає у вживанні слів (словосполучень, речень), що не відповідають стилеві всього тексту: *Капуста білоголова — холодостійка, світлолюбива рослина. Коли сонце нестерпно палить землю, що аж земля тріскається, капуста гине. Оптимальна температура для її росту і розвитку 15–20 °С.*

Проте слід пам'ятати, що інколи письменники навмисно, для досягнення комічного ефекту вживають слова й вирази, що не відповідають вимогам художнього стилю: *Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа — картопля, коноплі, бур'яни.*

Коли є в хлопчика чи в дівчинки нахил до замислювання, а навкруги росте картопля, чи бур'ян, чи коноплі — амба! То вже так і знайте, що на письменника воно піде. (Остап Вишня) 2

► **Опрацювання схеми.** 3

► **Робота з таблицею.**

Опрацюйте таблицю 3, складіть лінгвістичну розповідь про основні види стилістичних помилок.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ПЕРСОНАЛІЇ

Євген Пилипович Гуцало (1937–1995) — український письменник, журналіст, поет і кіносценарист.

Ельчин Сафарлі — сучасний азербайджанський письменник та журналіст. У своїх книгах розповідає про східні традиції, культуру, побут та кохання. Насамперед відомий як автор роману «Солодка сіль Босфору».

Остап Вишня (Губенко Павло Михайлович; 1889–1956) — український письменник, новеліст, класик сатиричної прози ХХ століття. Він був молодшим братом письменника-гумориста Василя Чечвянського, якого було розстріляно за часів єжовщини в 1937. В'язень сталінських концтаборів. Ціною звільнення стали контраверсійні фейлетони проти УПА.

3 НАОЧНІСТЬ

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

5 ПЕРСОНАЛІЇ

Публій Овідій Назон, або **Овідій** (43 до н. е. — 17 до н. е.) — останній з поетів «золотої доби» римської літератури, твори якого мали суттєвий вплив на пізнішу європейську середньовічну літературу та по наш час.

Шарль-Луї де Монтеск'є (1689–1755) — французький правник, письменник і політичний мислитель.

Будда — у буддизмі істота, що досягла пробудження (бодгі) і вийшла з кола страждань (сансара). Дослівно із санскриту «пробуджений». Згідно зі вченням махаяни існує нескінченна кількість будд, одним з яких був історичний будда Гаутама.

► Робота із цитатою.

Прочитайте речення. Про які види мовленнєвої діяльності прямо або опосередковано йдеться в кожному з речень? Чому мова й мовлення нерозривні?

1. Як крапля довбає камінь не силою, а падінням, так людина стає вченою не примусом, а читанням. (*Овідій*)
2. Чим менше думаєш, тим більше говориш. (*Ш. Монтеск'є*)
3. Скільки б не прочитав ти мудрих слів, як часто б не говорив, не буде користі, якщо не знаєш, як їх вживати. (*Будда*)
4. Навчившись слухати, матимеш користь навіть від тих, хто говорить погано. (*Плутарх*)
5. Вірнішого і сердечнішого побратима, ніж папір, я не знаю. (*В. Симоненко*)
6. Розумного одразу видно, дурного одразу чутно. (*О. Перлюк*)
7. Перо коротше за багнет, а коле глибше. (*М. Полотай*)
8. Заговори, щоб я тебе побачив. (*Сократ*)
9. Якщо не вмієш говорити — учись читати. (*Лет Помпоній*)
10. Думай довго, пиши коротко. (*А. Коваль*)
11. Читання робить людину обізнаною, бесіда — кмітливою, а звичка записувати — точною. (*Ф. Бекон*)
12. Кращий спосіб навчитися писати — читати хороших письменників. (*Ч. Буковскі*)
13. Очі — дзеркало душі... Та ще більше дзеркало — язик! (*О. Сухомлин*)

► Редагування.

1. Поясніть, чи доречними є в реченнях виділені слова. Доведіть свою думку. Замініть їх іншими словами, що найбільше підходять за змістом. Запишіть відредаговані речення.

1. Він ударився об стіл і *розпанахав* собі ногу. 2. Дідусь *виступає* з-за хліва, несучи сіно для телиці. 3. Моя *люба* тварина — це мій кіт Персик. 4. На листі *зелених насаджень* діамантами сяяла роса. 5. *Подивіться* на ці слова з іншого боку. 6. Поснідавши, я малюю *малюнок*. 7. У бабусиних *оченятах* світилась радість. 8. У зоомагазині покупцеві забули *вручити* решту. 9. У татових *ручнях* сила і вправність. 10. Учителька *проголосила* порядок денний батьківських зборів. 11. Чорногузи *гасають* по *вологій* леваді і ловлять жаб. 12. Диктор починає *балакати* про стихійні лиха.

2. Відредагуйте текст, запишіть правильний варіант.

Хочу пригадати роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні». Як ми виразно бачимо, автор яскраво демонструє випадок перемоги зла над добром у цьому славетному романі. Як легко нам помітити та прослідкувати у творі, головний герой виразно стає на стежину неправди, злочинності, кривди. Як пише сам письменник, Чіпка був гарним хлопцем, але перетворився на справжнього страшного покидька, бачимо його вже зовсім зміненим, деградованим, справжнім злочинцем. Як говорять його мама й дружина, це вже справжня пропаша сила, це вже справжній злочинець, який став на стежину неправди. Отже, цей приклад доводить нам, що зло часто може перемогти. Добру не залишається нічого, як перемагати шляхом насильства.

► Лінгвістичне конструювання.

Подані словосполучення введіть у речення відповідно до стилю.

УРОК № 51

Стилістичне використання багатозначних слів, омонімів, синонімів, антонімів і паронімів

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Творче конструювання.
  5. Дослідження-спостереження.
  6. Розподільчий диктант.
  7. Творча робота.
  8. Робота з картками.
  9. Семантичний практикум.
  10. Редагування.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.

Мета: сформувати в учнів уявлення про стилістичне використання багатозначних слів і омонімів, синонімів, антонімів і паронімів; розвивати навички використання груп слів за значенням, пам'ять, увагу, критичне мислення; уміння порівнювати, аналізувати, збагачувати словниковий запас учнів; виховувати прагнення до самовдосконалення та саморозвитку.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: омоніми, синоніми, антоніми, пароніми, багатозначні слова.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

Корінь навчання гіркий,
та плід його солодкий.

Народна творчість

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: формування вміння використовувати у власному мовленні багатозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте епіграф до уроку. Знайдіть антоніми. Які стилістичні функції вони виконують? Поясніть, як ви розумієте зміст прислів'я.

- ▶ **Бесіда.**

— Що вивчає лексикологія?

— Які слова називаються однозначними, які — багатозначними? Наведіть приклади.

— Як відрізнити омоніми й багатозначні слова?

— Які слова називаються синонімами? Дайте визначення синонімічного ряду. На які групи і за якими ознаками поділяються синоніми? З якою метою вживаються в мовленні?

— Які слова називаємо антонімами? На якій основі будуються антонімічні відношення?

— Наведіть приклади паронімів.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Лексика української мови дуже багата. Сучасна українська мова має близько 256 тисяч слів. Для кожного, хто вивчає українську мову, надзвичайно важливо знати групи слів за значенням — омоніми, синоніми, антоніми та пароніми; доречно їх використовувати у власному мовленні. Правильне використання таких слів прикрашає мовлення.

► Опрацювання схеми.

1

► Слово вчителя (продовження).

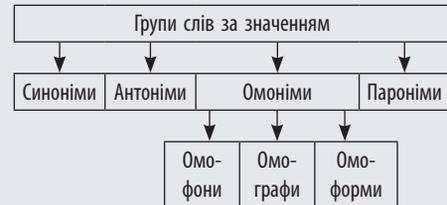
Багатозначність слова має великі стилістичні можливості, проте це явище неоднаково проявляється в різних стилях. Контекст офіційно-ділового та наукового стилів використовує лише одне зі значень полісемічного слова, зазвичай пряме. В офіційно-діловому, й особливо в науковому стилі, вживається багато термінів, що виникли шляхом метафоризації слів загальнонародної мови, однак ці метафори стерті й не використовуються як засіб створення образності. В усній формі офіційно-ділового та наукового стилів слова в переносному значенні використовуються ширше, особливо під час обговорення гострих проблем державного й наукового життя, під час ведення полеміки тощо. Найбільший вияв можливості полісемії знаходять у художньому та публіцистичному стилях. Багатозначне слово тут може виконувати стилістичну функцію не тільки в залежності від інших слів, а й з огляду на волю автора.

Омоніми — це слова, однакові або подібні за звучанням, але різні за лексичним значенням. Омоніми здебільшого вживаються в художній літературі, народній творчості, у розмовно-побутовому мовленні: *Веснонько любая, часу не гай, якнайскоріше прилинь у наш гай.* (Нар. творч.) Ними послуговуються для створення дотепних висловів, каламбурів.

Важливим стилістичним засобом української мови є **синоніми** — це слова тотожні або близькі за значенням, але різні за звучанням. Завдяки синонімам ми маємо можливість не тільки уникати повторів, а й збагачувати нашу мову, робити її виразнішою та гнучкішою. Синоніми є одним із найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів мови.

Використання синонімів у різних функціональних стилях неоднакове. В одних — широкий простір для синоніміки, в інших цей простір набагато вужчий. Офіційно-діловий стиль, якому притаманне прагнення до граничної точності вислову (щоб уникнути неправильного тлумачення), використовує синоніми обмежено, бо вони майже завжди вносять у мовлення зміни відтінків значення. Загалом синонімія як стилістичний

1 НАОЧНІСТЬ

ЦЕ ЦІКАВО!

Існує кілька способів стилістичного використання багатозначності слова. Насамперед це вживання того самого слова в одному контексті у двох чи кількох значеннях. Цей прийом однаково популярний як у художній літературі, так і в публіцистиці. Ще один спосіб — використання в тому самому контексті слова в його вужчому й ширшому значенні. Здатність слова набувати нових смислових і стилістичних відтінків значення, іноді навіть тимчасових, зумовлених тільки даним контекстом, можливо, невластивих загальнонародній мові, проте зрозумілих для всіх, широко використовується в художній літературі й у публіцистиці, так, уживання поряд слова в прямому й переносному значенні збільшує експресію, допомагає у створенні яскравого контрастного зображення. Багатозначність слова виконує важливу стилістичну роль, вона збагачує наш словник, надає мові більшої гнучкості, жвавості й виразності, а також розширює її синонімічні можливості.

засіб не характерна й для наукової мови, хоч тут вона представлена ширше, ніж в офіційно-діловому стилі. У наукових текстах синоніми використовуються як засіб контекстуального уточнення. Для наукового стилю, як відомо, характерні точність, відсутність емоційності та експресивного забарвлення, прагнення до однозначності, до того, щоб кожному поняттю відповідав один термін. Але всупереч загальній тенденції виникає чимало паралельних назв того самого поняття. У публіцистичному стилі з огляду на його нахил до експресії висловлення (поряд з логізацією викладу), орієнтація на усну форму мовлення синоніми використовуються досить широко, причому не лише загальномовні, а й контекстуальні.

Специфікою публіцистичного стилю є розмежування семантично тотожних слів з погляду оцінки описуваного явища. Коли синонімічний ряд має у своєму складі іншомовне слово, воно набуває негативного забарвлення. У художньому стилі такого розмежування немає, тут синоніми незалежно від походження можуть уживатися як нейтральні або з відтінком іронії, але без негативного забарвлення. Синоніми в публіцистичному й особливо в художньому стилі використовуються для врізноманітнення викладу, для уникнення монотонності, набридливих повторів.

У розмовному мовленні широко представлені загальномовні й контекстуальні синоніми, що є емоційно-експресивними заміниками нейтральних слів загальнонародної мови.

Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникати повторів, зв'язувати речення в тексті, роблять мовлення виразним, яскравим.

Антоніми — це слова з протилежним лексичним значенням, однак поєднані певним спільним фактором. Багатозначне слово може мати кілька антонімічних пар залежно від кількості значень: *сухий* — *мокрый*, *сухий* — *м'який*, *сухий* — *повний*, *сухий* — *емоційний*. Різні антоніми можуть бути й до того самого значення залежно від акцентування в ньому різних відтінків: *наступ* — а) відступ; б) оборона; в) контраступ; *трудовий* — а) бойовий (подвиг); б) нетрудовий (прибуток). Крім протилежності в значеннях, антоніми мають й інші, не такі помітні відмінності: а) у граматичній характеристиці: *свій* — *чужий*, *є* — *немає* (за належністю до різних частин мови), *всі* — *ніхто* (у числі), *погоджуватися на що-небудь* — *відмовлятися від чого-небудь* (у керуванні); б) у лексичній сполучуваності: *сонячний день* — *місячна ніч*, *починати наступ* — *переходити до оборони*; в) у частотності вживання та широті функціонування: так, серед прикметників оцінки та розміру (*хороший* — *поганий*, *великий* — *малий* і под.) частіше вживають антоніми зі значенням позитивності.

Пароніми — це слова, що мають подібність у морфологічній будові (близькі за фонетичним складом), але розрізняються за значенням. Стилiстичні можливості паронімів ґрунтуються на їх звуковій близькості та семантичних контактах. Як і омоніми, пароніми використовуються для створення каламбурів. Сфера вживання паронімів — публіцистика, художня література, усне розмовне мовлення.

ЦЕ ЦІКАВО!

Явище антонімії використовується при конверсії, у грі слів та каламбурах, при творенні антитези. Антоніми допомагають чітко розрізнити поняття, висловити протилежні думки, яскраво й образно показати різні явища.

ЦЕ ЦІКАВО!

Паронімія для створення каламбурів виявляється набагато придатнішою, ніж омонімія, оскільки близькість звучання, а не точний звуковий збіг дає більшi можливості для змалювання відповідних ситуацій. У паронімів ширші можливості асоціативних зв'язків. Одна зі стилістичних функцій паронімів — семантичне переключання. Звукова близькість значеннево відмінних слів дає можливість розширити політ думки, змалювати яскравішу картину, насичену образами.

► Творче конструювання. 2

1. Доберіть синоніми до виділених слів у словосполученнях. Усно поясніть семантику слів, які ви дібрали. 3

Мрійливий настрій; *наполегливий* характер; *неглибока* річка; *видніється* на горизонті; *подивитись* на брата; *безмежне* поле; *сміливість* у бою; *видніється* на *горизонті*; *збагнути* прочитане; *багатобарвна* вишивка; *доводити* власну думку; *віхола* крутить.

2. Складіть речення, використовуючи наведені синоніми, які увиразнюють мову письмового твору, і визначте слушність і правильність їх уживання.

Герой, персонаж, постать, особа (дійова), образ; доказ, підтвердження, довід; поборник, охоронець, оборонець, заступник, захисник; виразний, чіткий, яскравий, промовистий; прагнути, хотіти, намагатися; відчайдушний, доблесний, звитязний, безстрашний; вишуканий, витончений, добірний; показувати, змальовувати, відбивати, зображати, відображати, висвітлювати, описувати; надихати, окриляти; могутній, потужний, сильний, всесильний, всемогутній; вражати, дивувати, приголомшувати; слушно, доречно, доцільно, по суті, вчасно.

3. Подані низки слів уведіть до самостійно складених речень. У разі потреби зверніться до словника. 4

1. Освічений — досвідчений — освітлений. 2. Дружний — дружній. 3. Писемний — письмовий. 4. Платівка — пластинка. 5. Латвійці — латиші. 6. Цегляний — цегельний. 7. Китайка — китаянка. 8. Екскаватор — ескалатор.

► Дослідження-спостереження. 2

Запишіть прислів'я. Підкресліть антоніми. Чи впливають вони на зміст і виразність прислів'їв?

1. Добрі діти — доброго слова послухають, а лихі й дрючка не бояться. 2. Від гніву старієш, від сміху молодієш. 3. Вгору не підскочиш, униз не провалишся. 4. Багатий бідного не знає. 5. Молодість лінива — то старість плачлива. 6. Хто високо літає, той низько сідає. 7. Зле — не гнися, добре — не пнися. 8. Знай більше, а говори менше. 9. Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить. 10. Боржник весело бере, а сумно віддає. 11. Свої сухарі кращі чужих пирогів. 12. Сумний грудень і в свято, і в будень. (*Нар. творч.*)

► Розподільчий диктант. 2

Запишіть, розподіляючи подані словосполучення на чотири групи: 1) багатозначні слова; 2) синоніми; 3) антоніми; 4) омоніми; 5) пароніми.

Гострий ніж, *гострий* дзюб; *наглядати* за дитиною, *нянчитися* за дитиною; *холодне* повітря, *тепле* повітря; цікавий *персонаж*, ввічливий *персонал*; *хоробрий* воїн, *сміливий* воїн; упало *додолу*, повертався *додолу*; недоступний *абонент*, річний *абонемент*; *важка* робота, *легка* робота; *гострий* кут, *тупий* кут; *особиста* справа, *особова* справа; *рідний* край, не *край* серця; *увімкнути* телефон, *вимкнути*

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ВІДПОВІДЬ

Мрійливий настрій: романтичний, емоційно-піднесений, незвичайний, таємничий; **наполегливий характер:** настирливий, завзятий, настійливий, упертий; **неглибока річка:** мілка, мілководна, мілинна, плитка; **видніється на горизонті:** бовваніє, красується, вимальовується, маячить, проступає, мріє; **подивитись на брата:** поглянути, зиркнути, лупнути; **безмежне поле:** безкрає, неозоре, безмірне, неоглядне, неосяжне, несходиме; **сміливість у бою:** відвага, мужність, хоробрість, відчайдушність, зухвалість; **видніється на горизонті:** обрій, круговид, овид, небохил, крайнебо, небокрай, виднокіл, пруг; **збагнути прочитане:** зрозуміти, розібратися, документати, втямити; **багатобарвна вишивка:** різнобарвна, квітчаста, барвиста, багатоколірна, кольориста, розмаїта; **доводити власну думку:** доказувати, обґрунтовувати, мотивувати; **віхола крутить:** завірюха, завія, метелиця, заметіль, сніговий, сніговиця, хуга, завійниця, хурделиця, хуртовина, хуртеча.

4 СЛОВНИК

Освічений — той, що має освіту, здобув глибокі знання.

Досвідчений — той, що має великі знання у якійсь галузі, великий життєвий досвід.

Освітлений — той, що має освітлення.

Дружний — згуртований, одностайний.

Дружній — товариський, приязний.

Писемний — виражений за допомогою графічних знаків (*писемна пам'ятка, писемні джерела*).

Письмовий — написаний (*письмова робота, письмове розпорядження*).

4 СЛОВНИК (продовження)

Платівка — диск із пластичного матеріалу зі звуковим записом.

Пластинка — плоска тонка смуга якого-небудь матеріалу (*металева пластинка*).

Латвійці — населення Латвії.

Латиші — нація, що становить корінь населення Латвії.

Цегляний — виготовлений, зроблений із цегли.

Цегельний — який виробляє цеглу або призначений для її виробництва.

Китайка — шовкова або бавовняна тканина, яку привозили з Китаю.

Китайка — представниця народу, що становить основне населення Китаю.

Екскаватор — самохідна землерийна машина.

Ескалатор — механічні рухомі сходи.

5 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

6 ВІДПОВІДЬ

1. Безгрішний жебрак. 2. Журавлиний ключ. 3. Тур олімпіади. 4. Стигнув колос. 5. Тирса сосни. 6. Зелений луг. 7. Чайка козацька. 8. Туркіт горлиці. 9. Чорнобривець цвіте. 10. Скат автомобільний.

телефон; будівельний *кран*, кухонний *кран*; *величезний дуб*, *гігантський дуб*; *відкрити крамницю*, *закрити крамницю*; *безперечний аргумент*, *безпечний атракціон*; важлива *інформація*, важливе *повідомлення*; *сміхотлива дитина*, *смішний випадок*; *важка робота*, *важкий труд*; *душевний стан*, *стрункий стан*; *свіжий хліб*, *черствий хліб*; *зустріти ввіливо*, *зустріти привітно*.

► Творча робота.

Доберіть омонімічну пару й запишіть разом зі словом, що розкриває лексичне значення другого омоніма.

Зразок. Монарх і його оточення — двір. Двір діда.

1. Який не має ніякої провини. 2. Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува. 3. Вимерлий дикий бик. 4. Втрачаючи тепло, ставати, робитися холодним, холоднішим. 5. Трав'яниста степова рослина; ковила волосиста. 6. Гідроокис натрію, калію та інших металів. 6. Морський водоплаваючий птах. 7. Голуб особливої породи — чубатий, волохатий. 8. Той, хто має чорні брови. 9. Велика хижа морська риба з плоским тілом і вузьким хвостом.

► Робота з картками.

► Семантичний практикум.

1. Поясніть значення слів, схожих за звучанням.

Комунікаційний — комунікативний — комунікабельний; реєстр — реєстр; свідоцтво — свідчення; акціонерний — акціонерський; рекомендований — рекомендаційний; збірка — збірник; питання — запитання; задавати — завдавати; реклама — рекламація; професійний — професіональний; показник — покажчик; письмовий — писемний; хутровий — хутрянний; паливо — пальне; демонстративний — демонстраційний; інженерний — інженерський; експонат — експонент; ділянка — дільниця; дефективний — дефектний; тамувати — гамувати; гривна — гривня; виборний — виборчий; акціонерний — акціонерський; адрес — адреса; адресат — адресант; абонент — абонемент.

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

► Вправа «Знайди зайве».

Знайдіть зайві слова, обґрунтуйте свій вибір.

Штамп, штемпель, штапель, печатка.

Пунктуальність, пунктограма, прискіпливість, завбачливість.

Представник, речник, річище, репрезентант.

Реалія, предмет, реальність, річ.

Протеже, ставленик, ставидло, обранець, фаворит.

Афіша, оголошення, нюанс, анонс.

Екстравагантний, швидкодіючий, невідкладний.

Аргумент, довід, овид, підстава, обґрунтування.

Ефектний, вражаючий, ефективний.

Звичай, правило, тубус, припис, традиція.

Компанія, товариство, кампанія.

Прецедент, авантюра, презент, пригода, непорозуміння.

УРОК № 52

Контрольний усний твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Слово вчителя.
  2. Робота із цитатою.
  3. Ознайомлення зі зразком твору.
  4. Складання плану усного твору.
  5. Складання усного твору на морально-етичну тему в публіцистичному стилі.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: удосконалювати текстотворчі вміння та навички, розвивати мислення, усне мовлення, збагачувати й уточнювати словниковий запас, формувати моральні переконання, виховувати чесних, порядних людей.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: твір, публіцистичний стиль, основна думка, ідея.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: уміння перевіряти рівень власних знань, умінь і навичок із вивченої теми; зв'язне й аргументоване висловлювання своєї думки на одну із запропонованих тем; дотримання норм української літературної мови; відтворення тексту, висловлювання власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображальних засобів.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прокоментуйте вислів відомого поета. Які істини ви б назвали прописними?

І прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували. (*М. Рильський*)

- ▶ **Бесіда.**

— Дайте визначення моралі й етиці.

— Що є характерним для публіцистичного стилю?

— Прочитайте подані теми творів, чи є вони актуальними сьогодні? Чому?

Кого я вважаю порядною людиною?

Скарби, що визначають сенс життя.

Духовні цінності.

Соціальне піклування (піклування одне про одного, про родину, про людей похилого віку...).

Позитивні думки й неконфліктна поведінка — запорука здоров'я.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Розв'язання моральних проблем і з'ясування етичних питань, осмислення мотивів і наслідків людських вчинків

завжди привертала увагу людей. Дослідженням рівня моральності як окремої особистості, так і суспільства загалом займаються різні галузі суспільних наук. У художній формі питання моралі та етики досліджує мистецтво.

▶ **Робота із цитатою.**

1

Прочитайте вислови відомих людей про моральні якості людини. Висловіть думки з приводу прочитаного.

Людина повинна бути порядною. Це здійснено в будь-яких умовах, при будь-якій владі. Порядність — це означає особисто не брати участі ні в якій брехні. Порядність не передбачає героїзму, вона передбачає неучасть у підлості. (Ф. Іскандер)

Ціна порядності в усі часи висока. А втім, і тут діє загальний економічний закон: чим менше товару, тим більший попит, тим вища ціна. (І. Вільде)

Можеш допомогти людині — допоможи, не можеш допомогти — помолися, не умієш молитися — подумай про людину добре! І це вже буде допомога, тому що світлі думки — це теж зброя. (Східна мудрість)

Іноді все, що потрібно зробити, щоб заспокоїти когось, це нагадати йому, що ви поруч. (Т. Янссон)

Я впевнений: щоб людині дурниці в голову не лізли, його завжди треба завантажувати роботою так, щоб він мертвим додому приходив. (Б. Ступка)

Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зумієш правильно судити себе, то ти справді мудрий. (А. де Сент-Екзюпері)

Порядність — це здатність чинити свідомо і справедливо там, де не передбачена дія закону. (Арістотель)

Чиста совість — найкраще снодійне. (А. Конан Дойль)

Трудно вірити, щоб погану одіж могла носити якась ідея гарна. (Леся Українка)

▶ **Ознайомлення зі зразком твору.**

2

Прослухайте твір. Назвіть ознаки публіцистичного стилю у творі. Чи можна вважати його твором на морально-етичну тему? Відповіді вмотивуйте.

Текст розміщено в електронному додатку.

▶ **Складання плану усного твору.**

(У плані (складному) слід завбачити такі структурні елементи майбутнього твору, як *вступ* (підведення до теми), *головну частину* та *кінцівку*, яка у творі-роздумі набуває форми *висновку*.)

▶ **Складання усного твору на морально-етичну тему в публіцистичному стилі.**

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Письмово оформити твір у публіцистичному стилі на морально-етичну тему, складений на уроці усно.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

▶ **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Сьогодні на уроці я зрозумів(ла)...

Мені було цікаво/нецікаво на уроці, тому що...

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

УРОК № 53

Стилістичні особливості слів іншомовного походження

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».
  3. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Читання статті.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Робота з таблицею.
  5. Лексична робота.
  6. Робота зі словником.
  7. Робота з текстом.
  8. Редагування.
  9. Стилістичний практикум.
  10. Опрацювання пам'ятки.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Мікрофон».

Мета: поглибити знання учнів про стилістичні особливості слів іншомовного походження, удосконалити вміння визначати стилістичні функції запозичених слів і навички доцільного користування ними, виробляти вміння знаходити й виправляти помилки в уживанні запозичених слів; розвивати чуття слова; виховувати почуття патріотизму та полікультурності.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: слова іншомовного походження, запозичені слова, стилістика.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу; використання української мови в різних життєвих ситуаціях); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву).

Предметні: формувати навичку визначати стилістичні особливості слів іншомовного походження, удосконалення вміння визначати стилістичні функції запозичених слів, доцільного користування іншомовними словами, виробляти навичку знаходити й виправляти помилки в уживанні запозичених слів.

ХІД УРОКУ

У питанні про те, в якій мірі чужомовні слова можуть увіходити в українську мову, можна прийняти такий принцип: не цуратися їх, але й не бгати їх в нашу мову без міри.

В. Самійленко

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте епіграф уроку — слова поета В. Самійленка. Поміркуйте, яку думку висловив автор. Яка ваша думка з цього приводу?

- ▶ **Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».**

Назвіть ознаки іншомовних слів.

► **Бесіда.**

— Як ви вважаєте, який відсоток запозичених слів в українській мові?

— Що сприяє процесу запозичення з інших мов?

— Як ви ставитесь до поповнення мови запозиченнями?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Стилістика мовлення (практична стилістика) встановлює закономірності функціонування мовних засобів у різних стилях мовлення, дає рекомендації правильного, стилістично доцільного використання їх відповідно до ситуації мовлення в тій чи іншій сфері спілкування, учить мовної майстерності.

Слова іншомовного походження прийшли в нашу мову в різні часи, різними шляхами і стосуються різних сфер суспільного життя: політики (*агітація, конституція* тощо — із латинської мови; *політика, прем'єр, бюрократ* тощо — з французької; *мітинг, брифінг* тощо — з англійської); освіти (*лекція, університет, екзамен, конспект* тощо — із латинської); культури, мистецтва (*концерт, акорд, піаніно* тощо — з італійської; *романс, актор, сюжет* тощо — із французької; *ландшафт, арфа* — із німецької); побуту (*люстра, порт'єра, трюмо* тощо — із французької; *гарбуз, ізюм, лапша* тощо — із тюркської); спорту (*чемпіон, бокс, футбол* тощо — з англійської).

Частина запозичених слів міцно ввійшла до складу загальноживаної лексики — *етика, мемуари, натуральний, інфекція*.

Серед іншомовних слів особливе місце займають інтернаціоналізми — *партія, резолюція, філософія*.

Іншомовні слова є також випробуваним засобом гумору, іронії та сатири: «*Холерик я, знаєте. Не завжди можу емоцію з рацію згоджувати. Тому-то я із заздрістю дивлюся на тих, у кого нерви — наче корабельні канати*». (З журналу)

У художньому стилі іншомовні слова виступають у номінативній функції, а також використовуються як стилістичний засіб. Це стосується й термінів та абстрактних слів.

Крім названих типів слів іншомовного походження, в українській мові є слова, що позначають назви реалій із життя інших народів. Це так звані екзотизми: *чурек, сакля, магараджа, рикша, селям алейкум, сантим, лорд, драхма, аул, кишлак, чайхана*. Використовуються вони зі стилістичною метою опису якогось народу чи групи споріднених народів у різних стилях, найчастіше в публіцистиці та художній літературі.

Від екзотизмів слід відрізнити варваризми, що іноді вводяться в український текст для надання йому колориту зображуваного середовища або для посилення експресії. Зазвичай варваризми оформляються засобами іншого алфавіту, хоч можуть відтворюватися й літерами української абетки:

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

На сучасному етапі з'явилося в нашій мові багато запозичених слів, які нерідко ускладнюють взаєморозуміння в спілкуванні.

Зі стилістичного погляду давно засвоєні слова (запозичення) нічим не відрізняються від питомих українських слів, їхні стилістичні можливості в сучасній українській мові не пов'язуються з походженням. Інтернаціоналізми і власне іншомовні слова в офіційно-діловому, науковому, а також у публіцистичному стилях часто виступають як терміни або є складниками словосполучень термінологічного типу. Тобто вони виконують номінативну функцію і не мають стилістичного навантаження. Ці слова позначені відтінком книжності, офіційності. У публіцистичному стилі власне іншомовні слова та інтернаціоналізми вживаються не тільки в прямому, а й у переносному значенні, служать засобом створення образності. У прямому значенні ці слова є одним із компонентів суспільно-політичної лексики: *Василь Симоненко мислив великими масштабами і високими категоріями, не втрачаючи при тому конкретності бачення і земної закоріненості, побутової насиченості. Він з юнацьким нетерпінням і «напрямки» підносив «вічні» питання людського духу, до яких тодішні всюдисущі догматики ставилися з підозрливістю й нетерпимістю, намагаючись зберегти за ними тавро «ідеалізму», «абстрактного гуманізму»* тощо. (І. Дзюба)

tête-à-tête, alma mater, xeni-енд тощо. Нерідко варваризми живаються як заголовки художніх творів («*Boa constrictor*» І. Франка, «*Contra spem spero*» Лесі Українки). На змішуванні слів і висловів з інших мов будується макаронічна мова, яка в художніх творах імітує мову чужинців, пародіює тих, хто захоплюється запозиченнями: *Проня: Ах, це ви? Бонджур! А я так зачиталась! Мерсі, што прийшли...* (М. Старицький); *Прошу пардону, мадам. Але в мене сьогодні аудієнція з консулом. А ля фуришет і шведський столік! Аріведерчі, ма шер!* (О. Черногуз).

Отже, іншомовні слова є одним із важливих компонентів лексичного складу української мови, як і будь-якої мови взагалі. Вони приходять разом із поняттями. Адаптувавшись у мові поширення, збагачують її словесний арсенал. Спроби викинути слова лише за те, що вони іншомовні, здебільшого не мають успіху. Але надмірне захоплення чужою лексикою, не вмотивоване ні номінативними, ні стилістичними міркуваннями, є свідченням низького рівня філологічної освіченості, недостатньої обізнаності з можливостями рідної мови.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Читання статті.

Текст розміщено в електронному додатку.

► Слово вчителя (продовження).

Використовувати запозичені слова потрібно тоді, коли в цьому виникає потреба. Якщо є дві назви — українська й іншомовна, то перевагу слід надати українській. Вона завжди зрозуміла, доступна, милозвучна, легше запам'ятовується. Краще сказати *вихідний*, ніж *уїк-енд*, *образ*, ніж *імідж*, *торгівля*, ніж *маркетинг*. Щоправда, іноді іншомовне слово і його український відповідник можуть різнитися відтінками значення. Наприклад, коли йдеться про офіційне відвідання, уживають слово *візит*, а не *відвідини*.

Є чимало запозичених слів, які не мають точних українських відповідників: *абстрактний*, *валюта*, *ломбард*, *інститут*, *стандарт*, *центр* тощо. Та все ж українська мова до більшості запозичених слів має відповідники (*юрист* — *правник*, *слайд* — *прозїрка*).

► Робота з таблицею.

Зверніть увагу на таблицю запозичень 2. Складіть декілька речень зі словами, запозиченими з різних мов. Поясніть стилістичні особливості слів іншомовного походження, з якими ви утворили речення.

Мова запозичення	Приклади
Німецька	<i>штукатур, майстер, штаб, солдат, фартух, ширма, бухгалтер</i>
Французька	<i>прем'єра, кафе, жакет, пальто, гардероб, тротуар, шосе, метро, парашут</i>
Англійська	<i>біткойн, тролейбус, футбол, фініш, матч, теніс, хокей, боксер, файл, спортсмен, лідер, комп'ютер</i>
Італійська	<i>балет, дует, опера, піаніно, концерт, гітара, паста, брутто, вермішель</i>
Голландська	<i>гавань, матрос, каюта, флот</i>
Тюркські	<i>отаман, козак, кавун, баклажан, ізюм, халва, халат, базар, баран</i>

2 НАОЧНІСТЬ

УРОК № 54

Стилістичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання схеми.
  3. Робота з картками.
  4. Розподільчий диктант.
  5. Робота з картками.
  6. Лексична робота.
  7. Складання діалогу.
  8. Лексичний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: ознайомити учнів зі стилістично забарвленою лексикою, домогтися засвоєння поняття «книжна й розмовна» лексика; розвивати уміння аналізувати, співставляти мовні явища, удосконалювати культуру мовлення школярів, сприяти збагаченню словникового запасу учнів; виховувати пізнавальний інтерес до культурної спадщини.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: стилістика, книжна лексика, розмовна лексика.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (уміння чітко формулювати визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (прагнення використовувати українську мову як державну для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: формування навички розрізняти книжну й розмовну лексику, уміння використовувати її у власному мовленні.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

Як ви розумієте цитату? Скажіть, чого ви очікуєте від цього уроку, прочитавши поетичні рядки?

Усі слова — співучі струни, коли під майстровим смичком. (*М. Рильський*)

- ▶ **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Лексика — це...

Слова *брунатний, коричневий* є...

У реченнях *Викладач використовує ефективні методи навчання* та *Артист зачарував усіх ефектним виходом на сцену* вжито слова — ...

Слова *осавула, очіпок, урядник* — це...

Слова *рамено, чоло, правиця* — це...

Слова *хліб, земля* — це...

Слова *хобі, піца* — це...

Слова *пристаркуватий, ріднесенький* є стилістично...

Словосполучення *дівоча коса, піщана коса* містять слова-...

Фразеологізми *як кіт наплакав, кури не клюють* є ... парою.

Фразеологізми *туман вісімнадцятий, без царя в голові* означають...

Слова *маржинка, ватра, кошуля* (сорочка) — це...

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Стилістично нейтральна лексика переважає з кількісного погляду в словниковому складі української мови. Ознака нейтральності безпосередньо пов'язана із загальноживаністю. До **стилістично нейтральної**, або **міжстильової**, лексики належать слова, які є назвами основних понять:

— предметів навколишньої дійсності (*земля, небо, дерево, вода, вогонь, хліб*);

— явищ природи (*вітер, злива, землетрус*);

— людей (*дівчина, брат, вчитель, інженер*);

— тварин, птахів (*собака, кіт, корова, півень, качка*);

— рослин (*верба, трава, дуб*);

— їх ознак (*добрий, великий, розумний, сумний*); їх кількості (*один, три*);

— дій, які предмети можуть виконувати, (*сміятися, думати, говорити, бриніти, їсти*) та ознаки цих дій (*зарозуміло, завтра, по-нашому*);

— слова, які вказують на предмети, ознаки, кількості, не називаючи їх (*ми, ніхто, весь, жодний*), і неповнозначні, або службові, слова (*у(в), на, що, хоч, мов, бо*).

Отже, до стилістично нейтральних в першу чергу належать повнозначні слова — назви предметів, їхніх ознак і кількості, назви дій, станів, обставин.

Стилістично забарвлена лексика представлена двома групами — **книжною** лексикою та **розмовною** лексикою.

До книжної лексики належить більшість слів з абстрактним значенням: *антинауковий, світогляд, красномовство, атиповий, ірреальний* тощо.

Книжними можуть бути:

— слова з предметним значенням: *оцінювання, доктрина, прес-конференція, містика*;

— назви ознак предметів: *аморальний, вербальний, локальний, ефективний*;

— назви дій, станів: *асоціювати, варіювати, компонувати, декларувати*;

— назви ознак дій: *аморально, декларативно, постфактум, тет-а-тет*;

— слова, що вказують на предмети, ознаки: *дещо, деякий, сей*;

— неповнозначні слова: *всупереч, незважаючи на, близько..., нарівні з..., незалежно від..., в інтересах..., в міру того як, для того щоб, так що; оскільки, бо*.

СЛОВНИЧОК

Постфактум — після того, як щось уже зроблено, сталося, відбулося.

Тет-а-тет — удвох, віч-на-віч; сам на сам, на самоті.

ЦЕ ЦІКАВО!

Стилістично нейтральна лексика становить основний і найбільш численний шар лексики сучасної української мови, через це її називають також і загальноживаною. Ця лексика утворює тло, на якому виділяються слова, обмежені певним стилем використання. Вона постійно збагачується, поновлюється словами, стилістично регламентованими.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Входячи в різні жанри художнього стилю, термінологічна лексика набуває виразних стилістичних функцій. Але треба бути обережним, не перевантажувати нею художнього твору, не знижувати його мовних якостей. Розмовна лексика має заряд емоційності, оцінності та експресивності. Емоційно-оцінні й експресивні забарвлення слова можуть змінюватися, зазнаючи впливу контексту й інтонації.

2 НАОЧНІСТЬ

Книжна лексика поділяється на кілька груп		
Науково-термінологічна лексика — це сукупність слів та словосполучень, що вживаються в науковій літературі та в мовленні людей, які за фахом є представниками тієї чи іншої наукової галузі	Виробничо-професійна лексика складається зі слів, які називають професії, посади, виробничі процеси, знаряддя праці, поняття, пов'язані з виробництвом	Офіційно-ділова лексика представлена словами, які притаманні мовленню офіційного та ділового спілкування

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Різновидом книжної лексики є урочисті, піднесені слова, котрі, називаючи явища дійсності, надають їм забарвлення урочистості, пишномовності. Використання таких слів обмежено публіцистичним, ораторським мовленням: *вітчизна, вікопомний, трибун, титанічний, воістину, вершити*.

Основна частина цієї лексики — терміни (*від латин. terminus — межа, границя*).

Книжна лексика переважно вживається в письмових різновидах літературної мови: наукових статтях, підручниках тощо. Основна сфера застосування термінологічної лексики — офіційно-діловий та науковий стилі.

Термінологічна лексика широко використовується в публіцистичному стилі. Однак наявність такої лексики не повинна ускладнювати сприймання тексту. Тут терміни вживаються не лише для того, щоб назвати поняття, а й для того, щоб з'ясувати сутність явища, розкрити його зміст. Крім уживання термінів у прямому значенні, у публіцистичному стилі вони використовуються як виразний зображальний засіб. У художньому стилі терміни використовуються в прямому й переносному значенні.

Уживаючись у розмовному мовленні в нейтральній функції, розмовна лексика використовується й у мові публіцистики та художньої літератури як один із важливих її складників — в описах побутових ситуацій, у діалогах, монологах, оскільки вона охоплює широке коло понять повсякденного життя людини. Нейтральна в усному мовленні, потрапляючи до інших стилів, вона привносить відбиток середовища, з якого вийшла, і надає творові розмовного забарвлення.

Використовується розмовно-просторічна лексика й у публіцистичному стилі, але забарвлення цих слів постійно відчувається. Тут нею треба послуговуватися вміло, оскільки публіцистика має об'єктом зображення здебільшого сфери суспільного життя, де просторічна лексика є чужорідним тілом. Як стилістично експресивний засіб розмовно-просторічна лексика вживається в газеті на тлі лексики урочистої, книжної.

► **Опрацювання схеми.**

2

► **Робота з картками.**

3

► **Розподільчий диктант.**

3

Запишіть у дві колонки слова книжної й розмовної лексики. Поясніть свій вибір. Складіть декілька речень різних стилів, використавши слова першої та другої колонок.

Містичний, бентежність, родина, хлопчисько, праведний, сусідський, белькотіти, локальний, бентежити, репетувати, калина, гайда, арбітражний, бац, мислити, меркантильний, під'юджувати, житній, вельмишановний, добродійництво, мрія, байдужість, підтоптаний, благословенний, їстоньки, довготелесий, сорочка, скиглій, благочестивий, здоровенний.

► **Робота з картками.** 3

► **Лексична робота.** 3

Завдання розміщено в електронному додатку. 4

► **Складання діалогу.** 3

Складіть і розіграйте діалог на тему раціонального використання природних ресурсів, увівши в нього подані слова і словосполучення. Визначте їхню стилістичну роль.

Дикоростучі і культурні рослини, нестача лісових ресурсів, лісові масиви, прісні води, дефіцит, суходіл, русла річок, зміна клімату, форми впливу, раціональне природоко-ристування, природоохоронне законодавство.

► **Лексичний практикум.** 3

У поданих реченнях заміни виділені слова іншомовного походження українськими відповідниками. Як заміна вплинула на стилістику речень? 5

1. В середині XIX століття відбуваються перші міжнародні турніри, зустрічі *чемпіонів* різних країн. (З *посібника*)
2. *Толерантність* є нормою сучасного цивілізованого світу. (З *журналу*)
3. Голос дзвоника — се був наш умовлений *сигнал*. (І. Франко)
4. Ця *доза* ліків є достатньою для одноразового прийому людьми похилого віку. (З *газети*)
5. Я пишу *мемуари*. Згадую певний шматок життя, що мені він дорогий, і пишу про нього. (Ю. Яновський)
6. Мова вмирає тоді, коли в суспільстві відсутній понятійний *консенсус* про єдине, загальноприйняте значення публічно вживаних слів і термінів. (За О. Забужко)
7. Учитель запропонував здійснити синтаксичний *аналіз* простого речення.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Написати вільне есе на тему: «Мовні обов'язки громадянина України», використавши емоційно забарвлену лексику.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

— Що ви знаєте про функціонально-стильове розшарування лексики сучасної української мови?

— Розкажіть про стилістично нейтральні слова.

— Що вам відомо про стилістично забарвлену лексику?

— Розкажіть про офіційно-ділову, урочисту та поетичну лексику.

— Що ви знаєте про розмовну лексику?

— Розкажіть про емоційно-експресивне забарвлення слів.

— Які групи лексики належать до емоційно-експресивної лексики?

— Розкажіть про стилістичне використання розмовної та просторічної лексики.

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Мені урок сподобався (не сподобався), тому що...

4 **ВІДПОВІДЬ**

1. Оздоблюючи. 2. Чарівну. 3. Промовляла. 4. Прекрасний. 5. Думає. 6. Приємно, злегка. 7. Сумний. 8. Мислять. 9. Ста-течний. 10. Легендарний. 11. Родина. 12. Велич. 13. Світогляду.

5 **ВІДПОВІДЬ**

Чемпіон — переможець, толерантність — терпимість, сигнал — знак, до-за — кількість, мемуари — спогади, кон-сенсус — домовленість, аналіз — розбір.

ЦЕ ЦІКАВО!

У поетичних творах розмовна лексика створює колорит легкої іронії, свідомого зниження пафосу, вводить в атмосферу довірливої розмови; за її допомогою автор висловлює співчутливе ставлення до своїх героїв. Просторічна лексика, час-то в поєднанні з розмовною, використо-вується для сатиричних та гумористич-них ефектів.

УРОК № 55

Оцінна лексика. Стилiстична роль неологiзмiв i застарiлої лексики

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалiзацiя опорних знань
Перевiрка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивацiя навчання
  1. Завдання учням.
  2. Iнтерактивна вправа «Незакiнчене речення».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матерiалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблицi.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Лексичний практикум.
  5. Слово вчителя (продовження).
  6. Тренувальнi вправи.
  7. Вибiрково-тлумачний диктант.
  8. Диктант-взаємоперевiрка.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесiда.
  2. Iнтерактивна вправа «Незакiнчене речення».

Мета: розкрити сутнiсть поняття «оцiнна лексика» та сприяти засвоєнню знань про стилiстичну роль неологiзмiв i застарiлої лексики; виробити вмiння й навички визначати доречнiсть використання в тексті неологiзмiв i застарiлої лексики; розвивати взаємозв'язки між мовними явищами й суспiльними реалiями, спостережливiсть, пам'ять, увагу; виховувати iнтерес до вивчення мови.

Обладнання: пiдручник, дидактичний матерiал.

Основнi термiни: застарiла лексика, iсторизми, архаїзми, неологiзми.

Тип уроку: засвоєння нового матерiалу.

ХІД УРОКУ

Нове життя нового прагне слова.
М. Рильський

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (постійне поповнення власного словникового запасу; здійснення взаємооцінювання результатів діяльності, рефлексії).

Предметні: формування вміння використовувати історизми, архаїзми, історизми в мовленні.

1 СЛОВНИКОК

Баніт, банит, а, чол., заст. Людина, оголошена поза законом; вигнанець.

Бан (*англ.* ban — забороняти, оголошувати поза законом) — один із прийнятих в Інтернеті способів контролю за діями користувачів. Забанити — заблокувати.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевiрка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Завдання учням.**

Прочитайте епіграф, висловіть думки з приводу прочитаного. Поміркуйте, чи є щось спільне між словами *забанити* і *банит* (*баніт*)? **1**

► **Iнтерактивна вправа «Незакiнчене речення».**

Активна лексика — це...

До пасивної лексики належать слова...

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

До активного запасу лексики належать загальноповживані слова, а також слова, що використовуються в повсякденній

діяльності спеціалістів тієї чи іншої галузі народного господарства, культури, науки тощо. Ці слова не мають жодного відтінку застарілості, ні жодного відтінку новизни.

До пасивного запасу належать слова, що не вживаються в повсякденному житті всіх людей певної нації або людей, які працюють у тій чи іншій галузі народного господарства, культури, науки, тобто застарілі слова, що виходять (або вийшли) з активного словника мови, але іноді вживаються за певної потреби, а також нові слова (неологізми), що недавно створені або засвоєні з інших мов і не стали ще загальноживаними.

Отже, у мові є застарілі слова і нові. Залежно від причин, через які слова вийшли з активного вжитку, застарілі поділяють на архаїзми та історизми.

Слова, що стосуються давніх, історичних реалій, яких тепер уже нема, — це **історизми**: *боярин, вїйт, бунчужний, мушкет, пернач, намітка, очіпок, коновка, тальяр, шеляг, верства*. Вони не перекладаються на сучасну мову, їхнє значення тепер зазвичай доводиться пояснювати.

▶ **Опрацювання схеми.**

2

▶ **Слово вчителя** (продовження).

Архаїзми — це ті слова, що позначають існуючі й нині предмети, явища, процеси, але з якихось причин перестали активно вживатися в мові чи й зовсім зникли з її словника, бо були замінені іншими словами, які на сьогодні є загальноживаними: *зріти — бачити, перст — палець, уста — губи*. Архаїзми обов'язково мають свої сучасні синоніми, якими ми тепер і користуємося в повсякденному спілкуванні.

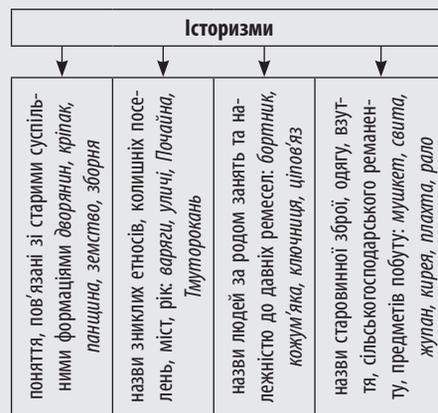
Чіткої межі між активною і пасивною лексикою немає. Обидва шари перебувають у постійній взаємодії: з активного запасу слова, старіючи, переходять у пасивний, а з пасивного нові слова в активний. Трапляється, що деякі застарілі або маловживані слова повертаються з пасивної лексики до активної й відроджуються до нового життя: *гривня, книгозбірня, довілля, світлина, часопис, добродій*.

Застарілі слова як компонент мови володіють значними стилістичними можливостями. Стилiстичні функції застарілих слів виявляються в максимальній реалізації цих можливостей у контексті. Історизми найбільш чітко закріплені за певною історичною епохою. Вони виступають у тексті в ролі темпорального показника, що відносить зміст твору до певного реального часу, тобто в ролі тих особливих мовних засобів, що співвідносять зміст тексту з певним реальним часом. Як і історизми, архаїзми можуть бути засобом створення колориту минулих епох, відтворення тогочасних мовних особливостей. Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива їм часова приуроченість виділяють архаїзми та історизми серед інших стилістичних категорій, роблять їх цінним засобом художнього зображення дійсності. Через те, що застарілі слова рідко вживані у мові, вони яскраві, своєрідні, контрастні іншим загальноживаним лексемам, і тому вносять у текст певне емоційне напруження.

ЦЕ ЦІКАВО!

Синонімів у сучасній мові історизми здебільшого не мають. Історизми вживаються або в спеціальній історичній літературі, або в художніх творах, коли треба відтворити певну історичну епоху. Вони не виконують якоїсь стилістичної функції, а є нейтральними словами, тобто назвами речей, явищ, процесів тощо, що вживалися в певний історичний час.

2 **НАОЧНІСТЬ**

ЦЕ ЦІКАВО!

Архаїзми нерідко вживаються в художній літературі з певною стилістичною метою, наприклад для передачі іронії, сарказму, зневаги, урочистості. Слова в синонімічних парах або рядах, у які входять архаїзми, здебільшого мають стилістичні відмінності — відрізняються функціонально-мовним і експресивним забарвленням. Архаїчні синоніми виражають урочистість, пафос, іронію.

У публіцистиці, зокрема в полемічних творах, історизми можуть бути використані для зіставлення фактів сучасності з подіями, що відбувалися в минулому. Традиційним для газетно-публіцистичного стилю стало широке використання застарілої лексики у якості стилістичного засобу, простежується тенденція її активного використання для підвищення експресивної функції, підсилення виразності й емоційності. У науковому стилі та його різновидах історизми є єдиним засобом називання реалій минулих епох. У діловому стилі архаїзми вживаються дуже рідко.

Слова, які щойно з'являються, називають **неологізмами**, тобто новими: *маркет, маркетинг, менеджмент, опції*. На жаль, неологізмами в нашій мові часто виявляються чужомовні слова, які починають витіснявати питомі українські: *крамниця — маркет, торгівля — маркетинг, управління — менеджмент* тощо. Тим часом у нашій мові є достатньо засобів, щоб з них творити власні слова для називання тих чи інших новітніх предметів та явищ, як це ж бо роблять інші народи. У науковому й публіцистичному стилях неологізми виконують в основному номінативну функцію, а у творах художньої літератури використання неологізмів — авторських новотворів пов'язане з яскраво вираженим стилістичним завданням.

Основний аспект лінгвістичної інтерпретації емоції та оцінки — це їхня реалізація в мовленні, що особливо яскраво проявляється у так званій емоційно-оцінній лексиці. Указана група лексики становить собою проблемне питання в сучасному мовознавстві, оскільки не існує єдиного терміну на її означення, єдиної класифікації та єдиного розуміння її сутності. Оцінні слова передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, усієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення. Вони можуть виражати схвалення чи осуд, погорду або критику, вияв симпатії чи антипатії, любов чи ненависть, тобто різні емоції та оцінки людини. Тому їх найчастіше називають емоційно-оцінними назвами, які мають виразний *позитивний* або *негативний* характер. Вони передають суб'єктивну оцінку мовцем певного об'єкта, усієї повідомлюваної інформації або адресата повідомлення.

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

4 ПЕРСОНАЛІЇ

Гнат Мартинович Хоткевич (літературний псевдонім Гнат Галайда; 1877–1938) — український письменник, історик, бандурист, композитор, мистецтвознавець, етнограф, педагог, театральний і громадсько-політичний діяч. Жертва сталінського терору.

Осип Степанович Маковей (1867–1925) — український поет, прозаїк, публіцист, критик, літературознавець, перекладач, редактор багатьох періодичних видань, педагог, громадсько-політичний діяч.

► Лексичний практикум.

Випишіть із речень слова, що мають оцінне значення. Що вони виражають? Який відтінок оцінної лексики переважає?

1. Пристиджені його вельможі на йолопів були похожі. (*І. Котляревський*)
2. Чіпка собі блудить, як бовдур, не знає, що й розпочати. (*Панас Мирний*)
3. От дзиґа! дзиґа і е! — сказав Василь, геть одходячи і любуючись на Олександрові викрутаси. (*Панас Мирний*)
4. Все зелене доокола. А на тлі цього зеленого моря, мрійних контурів далеких верхів, мов рухливі чічки барвисті, посіялися гуцули й гуцулки. (*Г. Хоткевич*)
5. Бідна Мотузиха не знала, на чому прятти яешню для старих вередунів. (*І. Нечуй-Левицький*)
6. В дверях показалася груба пані у величезнім капелюсі. (*О. Маковей*)
7. Напевне характер [у редактора] ведмежий, — зробив собі висновок Гурін. До того ж він, мабуть, хворий. Жов-

так... (С. Журахович) 8. Отака дилда, років двадцяти чотирьох, вже одружений, а дурний, аж світиться. (Ю. Збанацький) 9. Колись шив він на перших краківських чепурунів і надумав тепер пригадати минуле. (З. Тулуб) 10. А то побачить пані Матрона нелад у строї, ще нечепурою назве мене... (І. Ле) 11. Максим віддасть лише одну рибину, бо треба таки принести матері якусь копійчину, хай і вона знає, що він не якийсь халамидник, а помічник. (М. Стельмах) 12. Він не каже, що вона нехлюя, не хазяйка, що вона негодна страви зварити, хліба спекти! (М. Коцюбинський) 13. То не прибрано в кухні — і вона гарикає Христі; а розпочне Христа прибирати, вона гукає: — Оця ще мені чепуруха. (Панас Мирний) 14. Гармати у цих гаспидів добрі, здорові, — з нашого добра накували. (М. Старицький)

► **Слово вчителя** (продовження).

Авторські неологізми своєрідно увиразнюють мовлення, набувають цілком очевидного стилістично-функціонального забарвлення. Деякі лексеми — неологізми письменники запозичують з народного мовлення. Так, О. Гончар творчо використав слова *терпень*, *холодень*, *голодень*, які з'явилися у роки голодомору. Неологізми в мові — це завжди її оновлення, у більшості випадків логічно й стилістично вмотивоване збагачення, мовленнєво-лексична динаміка в мові, вияв її розвитку.

► **Тренувальні вправи.**

3

1. Прочитайте індивідуальні неологізми. Складіть із ними словосполучення. Запишіть. Визначте стилістичний відтінок неологізмів.

Падолист, самодзвонний, дзвінкостеблій, цвіт, розпорозилась, крутоберегий, колисково, дібровість, майбуття, живоносне, крилля (лелече), широкополий, сивінь, високочолій, медоцвіт, доброокий, многолітувати.

Завдання 2 розміщено в електронному додатку.

3. Згрупуйте слова (архаїзми, історизми, неологізми). З архаїзмами складіть декілька речень.

Диджитал, княгиня, булінг, аршин, панщина, війт, крипак, сажень, десятник, князь, бай, рать, ремікс, саміт, ньюсмейкер, ладо, спічрайтер, воєвода, кошовий, сотник, хороми, провайдер, айпад, флуд, дружина, банер, блог, гетьман, кіш, кіберпрофайлер, дружина, дефолт, іміджмейкер, сайт, сингл, чадо.

► **Вибірково-тлумачний диктант.**

3

Запишіть речення. Знайдіть застарілі слова, поясніть лексичне значення кожного. Визначте історизми й архаїзми. Укажіть, з якого твору автора взято речення.

5

1. Одначе одного дня по обіді Мотря витягла з своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотать. (І. Нечуй-Левицький) 2. Стояла [Софія], обертаючи голову перед свічадом, аби краще бачити красу куафюри. (Леся Українка) 3. Становий з посередником вийшли з волості; стали на громаду гримати. (Панас Мирний) 4. Палій узяв два пістолі, сів на того коня та й щез, як той вихор. (Нар.

ЦЕ ЦІКАВО!

Серед майстрів індивідуально-авторських неологізмів можна назвати П. Тичину (*сміхобризний, злотоцінно, трояндо, яблуновоцвітно*), М. Рильського (*огнекрилий, міднодзвонний, стоцвітно, успадкоємити*), А. Малишка (*яснота, краплинь, дощовиця, повесніння, весновій*), М. Вінграновського (*дніпророджений, середстепний, гідночеснолиций, сніговіється, листолет*), І. Драча (*калинолист, крутосходи, гірколіта, сонцеткана, гордоголовий*), В. Стуса (*доброокий, многолітував, всепрощальний, самоуникання, самопереростання*), Л. Костенко (*улелєкали, оддаленілий, мискоборство, каміно, птично*).

5 ВІДПОВІДЬ

1 — «Кайдашева сім'я»; мотовило — знаряддя, пристосування для змотування пряжі, шовку тощо.

2 — «Жаль»; куафюра — зачіска.

3 — «Хіба ревуть воли...»; волость — у Київській Русі — територія, підпорядкована єдиній владі (князя, монастиря тощо); приміщення.

4 — Пістолі — різновид козацької ручної вогнепальної зброї.

5 — «Чого являєшся мені...»; уста — губи, рот.

6 ПЕРСОНАЛІЇ

Іван Якович Франко (1856–1916) — видатний український письменник, поет, публіцист, перекладач, учений, громадський і політичний діяч. Доктор філософії, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, почесний доктор Харківського університету.

Павло Архипович Загребельний (1924–2009) — український письменник, Герой України, лауреат Державної премії СРСР, Шевченківської премії.

творч.) 5. Чому уста твої німі? Який докір, яке страждання, яке несповнене бажання на них, мов зарево червоне, займається і знову тоне. (І. Франко) 6

► Диктант-взаємоперевірка.

Запишіть, виділіть застарілі слова, визначте їхню стилістичну роль у тексті. Перевірте роботу одне одного.

Князь і княгиня, верховні ієреї церкви, мужі київські старші й молодші стали на заборолі перед падворітною церквою, верещали роги, гучали котли, крик бив у небо, а небо відлунувало мідним дзвоном, коли Євпраксія проходила через Золоті ворота. Князівська гідність не дозволяла їй іти пішо, їхати кінно годилося мужам, воли заклечані були для додання нудьги й тягара довгої мандрівки, тоді ж як мала покинути вельможна невіста головний город землі своєї? Винесено її у відкритій золоченій лектиці, що нагадувала штудерний кораблик з різьбленим носом і круто стесаною кормою; лектику несли вісім атлетів-сороходів, несли легко, вправно, без щонайменшого схитування, так що Євпраксія й не сиділа, а стояла посеред нош, не торкаючись до стінок і не тримаючись руками — стояла в розпачливо-урочистій закам'янілості. З київського валу, із заборола, мовби з самого неба, летіли на неї квіти й вінки; квіти встеляли дорогу, вони росли позад неї, відгороджували Євпраксію від Києва, може, й навіки. Ні озирнутися, ні заплакати, ні закричати тужно... (П. Загребельний) 6

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Укласти словничок авторських неологізмів.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

- Яку лексику називають оцінною?
- На які два шари поділяється лексика за частотою вживання?
- Які слова належать до активної лексики?
- Які слова належать до пасивної лексики?
- Які слова називають архаїзмами?
- Які слова називають історизмами? Чи мають вони синоніми серед активної лексики?
- Що таке власне архаїзми? Чи мають вони синоніми серед активної лексики?
- Яку роль виконують застарілі слова й неологізми в різних стилях мовлення?
- Що слід ураховувати під час використання застарілих слів і неологізмів?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Сьогодні на уроці я дізнався(лась) про...
Найбільш цікавим було...
Я намагався(лась)...
Я зрозумів(ла,) що...
Урок запам'ятається мені тим, що...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Завдання учням.
  3. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Лексичний практикум.
  3. Творча робота.
  4. Творче конструювання.
  5. Фразеологічний практикум.
  6. Робота з таблицею.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: систематизувати й узагальнити знання учнів із фразеології; сформувати поняття про стилістичне забарвлення фразеологізмів, розкрити функціонально стилістичні можливості фразеологічних одиниць; удосконалювати вміння стилістично доцільно використовувати сталі словосполучення в усному й писемному мовленні, розширювати світогляд учнів, заохочувати до освоєння виразальних можливостей української мови; розвивати комунікативні навички учнів, удосконалювати творчі здібності дітей, уміння мислити, аргументовано доводити свою думку, збагачувати й активізувати словниковий та фразеологічний запас учнів; виховувати любов до української мови, прагнення підвищувати рівень мовленнєвої культури.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: фразеологізм, стилістика.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Українська мова багата на виразальні засоби, що дають змогу змалювати образ, відтворити пейзаж, історичну добу, передавати переживання, радість, смуток, возвеличити людину, засудити й викрити негативні її риси. Серед численних перлин — синонімів, антонімів, метафор, — що роблять мову красивою, образною, гнучкою та експресивною, передають найменші порухи нашого серця, виділяють стійкі сполуки — фразеологізми, що виражають думку й сподівання людей, їхній побут, культуру, історію, еднають різні покоління.

- **Завдання учням.**

1

Прочитайте речення, визначте стилістичну роль фразеологізмів.

1. Праця — *альфа і омега* Грінченкового життя, це — його найбільша *втіха*. (А. *Погрібний*) 2. Маму *поцілуй* за її *поцілунок* і *попроси*, щоб не застуджувалась та не *псувала* собі *нервів*. (М. *Коцюбинський*) 3. Думаєш, не знаю, що

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види слухання для здобуття нових знань; математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів слухання; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Предметні: формування вміння систематизувати й узагальнити знання з фразеології, ознайомлення з поняттям про стилістичне забарвлення фразеологізмів, розвивати уміння користуватися в мовленні функціонально стилістичними можливостями фразеологічних одиниць; удосконалення навички стилістично доцільно використовувати сталі словосполучення в усному й писемному мовленні.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 СЛОВНИЧОК

Розумний: голова варить, мати голову на плечах, з головою, держати розум у голові.

Злякатися: взятися страхом, душа завмерла, кров у жилах завмерла.

Замовкнути: прикусити язика, ні пари з уст, набрати в рот води.

Лукавити, лицемірити: виляти хвостом, крутити хвостом.

Утекти: дати драла, накивати п'ятами, дати ногам волю, дати ходу.

Дошкуляти: грати на нервах, діймати до живого, наступати на мозоль, у печінках сидіти; зачіпати, брати за живе.

Хитрувати: крутити мізком веремію, іти на хитрощі, удатися до хитрощів, братися на штуки.

ти щовечора запихаєшся солодким, аж *за вухами лящить*. (М. Кропивницький) 4. За роботою і товариством зовсім, Іване, *відбився ти від сім'ї*. (М. Стельмах)

► **Бесіда.**

— Яка лексика називається стилістично забарвленою?

— Що вивчає фразеологія?

— Чим відрізняються фразеологізми від слова, словосполучення, речення?

— У висловлюваннях якого стилю вживаються найчастіше стилістично забарвлені слова?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► **Слово вчителя.**

Фразеологізми та фразеологічні словосполучення є важливими засобами мовної образності й виразності. Доречно вжиті, вони впливають на читача або слухача, допомагають виразніше передати думку, роблять розповідь яскравішою, надають мові емоційного забарвлення. Життя підтверджує, що емоційне благодійництво і виразність нашої мови залежить від доречного вживання фразеологізмів з їхньої неповторністю, зашифрованістю образів, стислістю, влучністю, грою звуків.

Під стилістично забарвленими фразеологізмами розуміють їхню стильову належність, закріплення за певними сферами мовленнєвого спілкування (*п'ята колона, входить в плоть і кров* (книжний стиль); *хоч лопатою горни, не з дурного десятка* (розмовний стиль)) та перебування за межами літературної норми (*упасти з дуба на кактус* — (жаргонізоване розмовне); *лягти (залагти) на дно* — «припинити злочинну діяльність» (кримінальне).

Стилістичне забарвлення фразеологічних зворотів найтісніше пов'язане з їхньою експресивністю, емоційністю та оцінністю.

► **Лексичний практикум.**

Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Творча робота.**

Прочитайте фразеологізми-синоніми, поясніть їхні значення. Складіть і запишіть декілька речень, використавши подані синонімічні ряди.

1. Мудра голова — світла голова; ясна голова: швидкий на розум; ходяча енциклопедія; іскра Божа. 2. Горобців личити — коровам хвосту крутити, гави ловити, витрішки купувати, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, бити байдики; випорожні ловити. 3. Щоб рибку з'їсти, треба в воду лізти — не побігаєш, не пообідаєш; печені голуби не летять до губи; треба нахилитися, щоб з криниці води напитися; як робиш, так і матимеш; як дбаєш, так і маєш; хто рано підводиться, за тим і діло водиться; ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки; праця годує, а лень марнує.

► **Творче конструювання.**

1

Замініть, де це можливо, виділені слова фразеологізмами. Поясніть стилістичну роль фразеологізмів.

2

А 1. Ти чоловік *розумний*, тебе не дурно вибрали на коштового. Розтлумач мені, для чого ми живемо? (О. Довженко) 2. Стара була *розумна* людина, багато років прожила на світі, багато бачила на своєму віку, багато дечого чула про людей. (І. Нечуй-Левицький) 3. От що воно значить — *розумний* чоловік, освічений чоловік! Все він знає, все він розбирає, до всього доскіпається. (Панас Мирний)

Б 1. Еней, пожар такий уздрівши, *злякався*, побілів, як сніг. (І. Котляревський) 2. Сама Санька, мабуть, до смерті *злякалася* свого вчинку. (О. Донченко)

В 1. Помітивши сльози в Гафійчиних очах, вона *замовкала*. (М. Коцюбинський) 2. Онися схаменулась, *замовкла* й трохи злякалась, чи не сказала вона часом чого дуже грішного. (І. Нечуй-Левицький) 3. Чути було, як Проць приспівував: «Де, де-е, та де тому край?..» Як доходив до хати, то *замовкав*, а на воротях геть затих. (В. Стефаник) 4. *Замовк*, нарешті, той, що сміявся. Восстанне оглядається. (О. Довженко) 5. Собака, видно, брехнув на місяць і *замовк*. (М. Стельмах)

Г 1. Враз від греблі почулося вовче виття. Дівчата завищали не своїми голосами, кинулись *утікати*. (М. Стельмах) 2. Прийшов до Києва Радзівілл із литвинами, усе попалив і пограбував, а міщани, сівши на байдаки, мусили до Переяслава *втікати*. (П. Куліш) 3. В селі язиками плещуть, що твій Михайло *втік* від Юлки. (М. Томчаний)

Д 1. Не ждали ми, Чіпко, від тебе такого! — *дошкуля* Лушня. (Панас Мирний) 2. На язик Зінька гостра, любить посміятися з невдах, може *дошкулити* словом, як кропивою. (А. Шиян) 3. Мстивий і чванливий Бова почав робити все, що міг, щоб чимось *дошкулити*, допекти Білецьких. (Д. Ткач)

Е 1. Китаєць *хитрував*: удавав із себе кволого й знеможеного, тільки захищався, не нападаючи, і все хотів опинитися близько до мене, щоб пустити в діло ножа. (Ю. Яновський) 2. Так поїдем до батька Палилюльки? — Правду сказати, і сам не знаю, що робити. Нюхом чую: *хитрує* батько; отаманує в кількох селах і вичікує, а чия зверху буде. (М. Стельмах) 3. Я багато *хитрував*, здобуваючи запрошення на концерт. (В. Собко) 4. Він заводив знайомства, менжував і *хитрував*, аби тільки його бійці були добре нагодовані, зразково споряджені, вдосталь постачені боеприпасами. (О. Гончар)

► **Фразеологічний практикум.**

1

1. Запишіть фразеологізми відповідно до їхнього стилістичного забарвлення: 1) експресивне; 2) емоційне; 3) оцінне; 4) експресивно-оцінне.

Приносити (складати) на вітвар, і в ложці води не спіймаєш, вовк в овечій шкурі, тупотіти ногами (на кого), надуті губи, золота голова, голова на плечах (у кого), душа

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

НЕ В ТІМ'Я БИТИЙ,
А НЕ ЛИКОМ ШИТИЙ

Із синонімічного гнізда фразеологізмів працівники газет, радіо й телебачення зазвичай вибирають один. Причому підставою для такого вибору є не виразовологічні якості звороту, не оригінальність образів, що містяться в ньому, а близькість до російської мови. Приміром, коли йдеться про непересічну, тямущу людину, яка не розгубиться за скрутних обставин, використовують тільки вислів *не ликом шитий*: *Наші теж не ликом шиті; І ми не ликом шиті* (Заголовки в газетах).

Однак є набагато виразніший суто український фразеологізм — *не в тім'я битий*. Саме йому віддали перевагу класики української літератури: *До нашої панночки нелегко приступитись, та я теж не в тім'я битий*, *либонь, і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось*. (Леся Українка) *Так же ніп не в тім'я битий: його не обдуриш*. (Л. Мартович). Слово *лико*, без сумніву, українське; як і російське *лыко*, воно має значення «внутрішня частина кори молодих листяних дерев, що легко відокремлюється від стовбура й ділиться на стрічки». Проте в обох мовах ці слова входять до різних фразеологізмів: рос. *лыка не вяжет* — укр. *язиком не поверне; п'яний як хлющ (як ніч, як чіп)*. Рос. *не всякое лыко в строку* — укр. *не за всяку провину кием у спину*. Порівняймо укр. *не мішайте між чужі лика* — рос. *не мешайтесь не в свое дело*; укр. *бути в татарських ликах* — рос. *попасть к татарам в неволю*; укр. *в'язати в лика* — рос. *брать в неволю*. (О. Пономарів)

3 ЦЕ ЦІКАВО!

Назву для свого соціально-психологічного роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панас Мирний узяв зі Святого Письма. У свою чергу він став і крилатим виразом — уже як змістовно й художньо збагачений романістом. До золотого фразеологічного фонду ввійшли назви творів багатьох українських письменників: «Баба Палажка і баба Параска» (І. Нечуй-Левицький), «Борислав сміється» (І. Франко), «Голодна воля» (Панас Мирний), «Досвітні вогні» (Леся Українка), «Мертві душі» (М. Гоголь), «Під тихими вербами» (Б. Грінченко), «Тіні забутих предків» (М. Коцюбинський). Численними є твори, що мають назви-фразеологізмами, як-от: повість В. Чаплєнка «Півтора людського» (1952), широко відомий роман Ю. Збанацького «Малиновий дзвін», дві книги трилогії М. Стельмаха «Хліб і сіль» (1959) та «Кров людська — не водиця» (1957), а також роман «Чотири броди» (1979), роман Ю. Яновського «Жива вода» (1947), книжка сатири й гумору у В. Шахнюка «Пташине молоко» (1972), роман В. Яворівського «Ланцюгова реакція» (1978), книжка Ю. Ячейкіна «За образом та подобою» (1986). Часом наші письменники вдаються до іншомовних висловів, як-от: «Contra spem spero», «To be or not to be» (Леся Українка). (З Інтернету)

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

болить, гострий на язик, золоті руки, як на кілочках, (не знати) ні сном ні духом, серце стискається, залити сала за шкіру, не до Петра, а до Різдва, ні пуху ні пера, було та загуло, аж жаль бере, з пучок та з ручок, капустана (куряча) голова, серце тенькає, альфа і омега, міняти шило на мотвило, повернутися спиною (до кого), з відкритим серцем; на ясні зорі, на тихі води.

2. Прочитайте матеріал рубрики «Це цікаво!» 3, розкрийте значення поданих у ній фразеологізмів. Схарактеризуйте стилістичну роль фразеологізмів у назвах творів.

4 Робота з таблицею.

Дослідіть, чим відрізняються словосполучення першої та другої колонок. Дайте заголовок кожній колонці. Виберіть 5 фразеологізмів, складіть з ними речення. Яке забарвлення мають фразеологізми у ваших реченнях?

білий колір	біла ворона
дати води	дати перцю
птах у небі	не нашого пера птах
міняти гроші	міняти личину
відкрита виставка	відкрита душа
весела дівчора	дівчора обсіла
господар будинку	господар становища
кава з молоком	кров з молоком
майстер з ремонту взуття	майстер на всі руки
водити за руку	водити за носа
казанок картоплі	варить казанок
товкти часник у ступі	товкти воду в ступі
сісти на канапу	сісти в калюжу
ціна за кілограм	гріш ціна
і риба, і м'ясо	ні риба ні м'ясо
гнути залізо	гнути кирпу
набити ґулю	набити руку

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати декілька фразеологізмів зі словом «рука», скласти речення.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бєсїда.

- Яка лексика називається стилістично забарвленою?
- Що вивчає фразеологія?
- Чим відрізняються фразеологізми від слова, словосполучення, речення?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Урок для мене виявився цікавим (нецікавим), тому що...

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Опрацювання таблиці.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Тренувальні вправи.
  5. Робота з картками.
  6. Вибірково-розподільчий диктант.
  7. Стилістичний практикум.
  8. Робота з текстом.
  9. Лінгвістичне конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроків
  1. Бесіда.
  2. Завдання учням.
  3. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: розкрити стилістичні особливості засобів словотвору; пояснити вплив застосування різних способів словотворення на стилістичну маркованість слів, а тому й на вживання слів у різних стилях мовлення; удосконалювати навички групової, парної та індивідуальної пошукової роботи; розвивати пам'ять, увагу, підвищувати стилістичну культуру мовлення; виховувати в учнів старанність, наполегливість, бажання творчо працювати.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: стилістика, словотвір.

Тип уроків: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

Прочитайте речення першої та другої колонок. Порівняйте прочитане, зробіть висновки.

Громадянку, яка ви *жадібна!* Ви ні з ким не поділилися оцим яблуком. Ви *тихо* хрумаєте його в *кутку*, щоб ніхто не бачив і не просив.

Громада, що череда *овець*. Немає в ній пастуха, то, звісно, який вже там лад.

Громадянку, яка ви *жадібнога!* Ви ні з ким не поділилися оцим яблуком. Ви *тихенько* хрумаєте його в *куточку*, щоб ніхто не бачив і не просив. (О. Донченко)

Громада, що череда *овецьок*. Немає в ній пастуха, то, звісно, який вже там лад. (У. Самчук)

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види слухання для здобуття нових знань); математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; використання різних видів слухання; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Предметні: ознайомлення зі стилістичними особливостями засобів словотвору, впливом різних способів словотворення на стилістичну маркованість слів, на вживання слів у різних стилях мовлення.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ВІДПОВІДЬ

Речення другої колонки більш виразні, експресивні завдяки емоційно забарвленим словам *жадного, куточку, гострозубі, зморшкуваті, старигани, овечок, вітерець, легенький, жук-сторож*. Ці слова, утворені різними засобами, надають реченням експресивного забарвлення.

3 НАОЧНІСТЬ

Ці гори не шкіряться в небо гострими хижими скелями,— як у зморшках ледачі старі, вони підсміхаються стиха голими яснами темних проваль.

Вітер *легкий* дихнув.

Раптом *низько* пролетів над квітами старий жук.

► Бесіда.

— Що вивчає словотвір?

— Які способи словотвору вам відомі? Наведіть приклади.

Ці гори не шкіряться в небо гострозубими хижими скелями,— як зморшкуваті ледачі старигани, вони підсміхаються стиха голими яснами темних проваль. (У. Галич)

Вітерець *легенький* дихнув. (Панас Мирний)

Раптом *низько-низько* пролетів над квітами старий жук-сторож. (О. Іваненко)

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Словотворчі засоби мають стилістичне застосування: вони впливають на стилістичну маркованість слів і вживання в тому чи іншому стилі мовлення. Найголовніша роль у стилістичному забарвленні слів належить префіксам і суфіксам, проте стилістичні можливості префіксів поступаються перед суфіксами. Ці афікси впливають на значення новоутвореного слова, а також використовуються в мовленні для надання слову певного стилістично-емоційного оцінного забарвлення. Стилiстичні можливості словотвору виявляються в зіставленні слів одного кореня й одного значення, але різного словотворчого оформлення: *мати* — *матінка, матуся, матусенька*; *зелений* — *зелень, зелененький, зеленуватий*; *їсти* — *їстоньки*; *далеко* — *далеченько, далекувато, далеко-далеко*.

Префікси роблять слова стилістично виразними. Слова, утворені за допомогою префіксів, використовуються в розмовному і книжних стилях. Стилiстична виразність префіксів залежить від тих значень, яких набувають новоутворені слова.

► Опрацювання таблиці.

► Слово вчителя (продовження).

Одним з найбільш стилістично виразних словотворчих засобів є суфікси. Одні з них використовуються для розрізнення значень слів: *воля* — *вільний, вольовий, воліти, вільно*. Інші вносять додаткові відтінки ніжності, ласкавості чи згрублості, зневаги тощо: *кіт* — *котик, котичок, котусик, котяра, котище*, що впливає на їх уживання: безсуфіксні слова стилістично нейтральні, а суфіксальні — стилістично марковані.

Значна частина суфіксів творить слова з абстрактним, узагальнюючим значенням, які найчастіше вживаються

в науковому, діловому, публіцистичному стилях. Це суфікси *-енн-, -анн-, -от-, -ість-, -ств-, -цтв-, -ізм-* та ін.: *зіставлення, нарощування, широта, громадськість, людство, посередництво, практицизм, натуралізм.*

Чимало професійних слів, утворених суфіксами *-ник-, -щик-, -тель-, -чик-, -льник-*, використовуються в діловому, науковому і публіцистичних стилях: *наставник, кладовщик, учитель.*

Для книжних слів характерні прикметники, утворені за допомогою суфіксів *-альн-, -арн(-ярн-), -увальн(-ювальн-), -ичн(-ічн-, -ічн-): соціальний, молекулярний, зрощувальник, історичний, хімічний.*

Для творення слів-термінів використовуються суфікси *-ист-, -уват-, -атист-* та ін.: *азотистий, цукристий, хмарнуватистий, сіркуватий.*

У науковому стилі великого поширення набули віддієслівні іменники на *-ння, -ття*, що надають словам здебільшого книжного забарвлення: *читання, буття*; а також старослов'янські суфікси *-ств(о), -зтв(о), -цтв(о)* та *-ість* (*людство, посередництво, дійсність*) та греко-латинського походження *-ізм (-изм-, -ізм) — українізм, історизм, архаїзм.*

Слова із суфіксами здрібності-пестливості та згрубілості-збільшеності частіше вживаються в розмовному і художньому стилях (*рівнесенький, теплісінький; лапиці*). Емоційно насиченими є і слова, утворені без суфіксів (*вись, блакить*).

Виразне емоційно-експресивне забарвлення мають слова із суфіксами позитивної і негативної оцінки. Для позначення позитивного ставлення до предмета зазвичай використовують такі суфікси:

— для іменників ч. р. *-ок, -ик, -ець, -ичок, -ечек*: *синок, дощик, вітрець, кошичок*;

— для іменників ж. р. *-к(а), -ц(я), -очк(а), -ечк(а), -ичк(а), -иц(я)*: *ягідка, бабця, бджілочка, донечка*;

— для іменників с. р. *-к(о), -ц(е), -ечк(о)*: *курчатко, деревце, словечко*; ч. р.: *дядечко, батечко.*

Стилістичні можливості мають також інші способи словотвору — основоскладання (*самоаналіз, мовознавство* — книжний характер); словоскладання (*цар — жайворонок* — художній стиль, *кіловат-година* — науковий стиль). Складні слова виконують різні стилістичні функції. Одні з них *антропологія, атмосфера, кіловат-година, мовознавство* вживаються як терміни в книжних стилях, насамперед у науковому, інші виражають найрізноманітніші емоційно-експресивні відтінки й переважають у художньому стилі: *А я, дурний, не убачивши тебе, цяце, й разу, та й повірив тупорилим своїм віршомазам.* (Т. Шевченко) *Ей, голубчику-братику! Не бий мене та візьми до себе, — я тобі у великій пригоді стану!* (Нар. творч.)

Отже, словотворчі засоби відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні слів і в стилетворенні. Стилістична виразність тексту посилюється, якщо в ньому використано слова, що завдяки словотворчим засобам виділяються своїми стилістичними функціями.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Особливого відтінку пестливості іменникам надають:

— суфікси *-оньк-, еньк-*: *дівчинонька, личенько, рученька*;

— суфікси *-усь-, -ус-, -унь-, -ун-*: *дідусь, бабуса, братунь, мамуня.*

Для надання відтінку пестливості в прикметниках використовуються суфікси *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, юсіньк-*: *гарненький, чистесенький, білісінький, тонюсінький.*

У дитячій мові дієслова можуть діставати суфікси пестливості *-к-, -оньк-, -очк-*: *спатки, спатоньки, їстоньки, питоньки, спаточки.* Виразну емоцію голубливості містять іменники, які називають малих істот (*дитятко, голуб'ятко, козенятко* та ін.).

Пестливі імена творяться зазвичай:

— скороченням імені: *Леся* (від *Лариса, Олександра, Олена*), *Вітя* (від *Віталій, Віктор*);

— за допомогою суфіксів: *Надюня, Надюся, Надюша, Надієчко, Надюсенько*; зокрема й суфікса *-к-*: *Степанко, Надійко, Оксанко.*

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

Для позначення негативного ставлення до предмета і зазвичай збільшеності найчастіше використовуються суфікси *-иц-, -иськ-*: *вітрище, вітрисько*; рідше із цією метою вживаються суфікси *-ак- (-як-), -ук- (-юк-), -уг-, -ур- (-юр-)*: *злодіяка, розбишака, зміюка, злюка, катюга, халуга, босячюра.*

Прикметникам відтінку згрубілості надають суфікси *-езн-, -елезн-, -уц- (-юц-)*: *старезний, товстелезний, злющий.* А іменникам — *-ак- (-як-)* — на позначення згрубілості, часто з відтінком зневажливості: *рубака, писака, вояка, вужака, хвостяка, коняка, одчаяка, губ'яка, брехуняка.*

ному *нестримі* вперед. (М. Клочко) 8. Ще *рань*. Ще снами зборені, лани дримають, і зорані. (І. Нехода) 9. З очей її поволі шезала рожева од заходу, закутана в *зелень* кленів церква. (М. Коцюбинський)

▶ **Робота з картками.** 4

▶ **Вибірково-розподільчий диктант.** 4

Слова, які за допомогою суфіксів набули зменшувально-пестливого значення або значення згрубілості чи збільшеності, випишіть у дві колонки. Виділіть суфікси.

1. Ой вуличко та широкая, чом травичка невисокая? Бо хлопчища побродили великими та й ножищами, подертими постелищами, рядняними онучищами! (Нар. творч.) 2. До оселі заходить невідомий чолов'яга, високий, кривоносий, подає не руку — ручище. (М. Стельмах) 3. О народо! Чи ти бачив сонце? Хоч тонюсінський промінчик долі? (В. Чумак) 4. Спи ж моя доненько! Спи, моя зоренько! Хай обмина тебе лихо і горенько! (Олена Пчілка) 5. Те, що ти бачиш, — юрмище і тління, запам'ятай: це ще не Україна. Це тільки ґрунт. Лише кореневище. Господня Україна сходить вище. (Т. Майданович) 6 6. З якого ти саду чудова роже? Тебе й морозище зв'ялити не може! (А. Кризький) 7. Ми буваєм у наговпі злющі, а добрішаєм на самоті. (В. Березінський) 8. Стомився вітерець — розхитаний хлопчисько. (М. Косакевич) 9. Слів'ятка, словинки, словища, — скільки вас, недобутих, лежать ще Шевченковій зоряній рудні! (В. Затуливітер) 6 10. Сонечко пломенисте гралося в небі вітерець жвавенько хитав деревами що попадалися де-не-де по дорозі і шумів у міських садочках. (Марко Вовчок) 11. Тут, димар осідлавши, відьма гасить вогні, домовик із-під стріхи — очиська страшні... (Л. Вишеславський) 6 12. Долоньки теплі, пахне чубик літом, немов проміння, оченята світлі. Любові квітка і життя зернина — моя дитина. (Л. Косило) 13. Все те що мало згоріти згоріло тільки сумно чорнів обпалений комин та осінній вітрисько бабрався в попелі, вишукуючи поодинокі жарини. (А. Дімаров) 14. А вітер, як котище сонний, заснув собі на підвіконні. (О. Довгоп'ят) 15. Киньте, братики, панський Парнас, уберіться в простісіньку свитку! (П. Грабовський) 16. Розплющую очі, аж коло мене босовило стоїть. (А. Тесленко) 17. Вечір висипав зорі, як просо, на чорнющого неба чоло. (В. Гужва) 18. Туман з поля підніметься, сонечко прогляне, і минеться негодонька, й доленька настане. (Я. Щоголіє)

▶ **Стилістичний практикум.** 4

Завдання 1 розміщено в електронному додатку.

2. Від поданих слів утворіть віддієслівні іменники, виділіть у них словотвірні суфікси. У текстах яких стилів зазвичай уживаються віддієслівні іменники? 7

Здобувати, обговорювати, обґрунтувати, вивчати, зберігати, припинити, інформувати, переносити, перетравити, порушити, представити, досліджувати, повертатись, найменувати, висловити, бути.

6 ПЕРСОНАЛІЇ

Тетяна Василівна Майданович (1957) — українська поетеса і прозаїк, літературознавець, мовознавець, теолог, редактор-видавець.

Володимир Іванович Затуливітер (1944–2003) — український поет та журналіст. Лауреат премії імені Павла Тичини.

Леонід Миколайович Вишеславський (1914–2002) — поет, перекладач, літературознавець, педагог. За весь час творчої діяльності видав понад 60 книг віршів, прози та перекладів. Свої твори писав російською мовою.

7 ВІДПОВІДЬ

Здобуток, обговорювання, обґрунтування, вивчення, зберігання, припинення, інформування, перенесення, перетравлення, порушення, представлення, дослідження, повернення, найменування, висловлення, буття.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ВІДЗНАЧИТИ — ЗАУВАЖИТИ —
ЗВЕРНУТИ УВАГУ

Ці вислови часто вживаються в книжній мові й означають «зосередити увагу, наголосити на чомусь, виокремити якийсь факт»: *Відзначимо природне звучання музичного інструмента; Зауважимо, що музичний інструмент звучить природно; Звернімо увагу на природне звучання музичного інструмента.*

Часом у таких випадках послуговуються дієсловом *відмічати, відмітити*, однак сучасні норми літературної мови рекомендують уникати такого слововживання.

9 ВІДПОВІДЬ

1Б, 2В, 3Б, 4Г; 5: 1Г, 2А, 3В, 4Б.

3. До якого функціонального стилю тяжіють подані слова? За допомогою чого ви це визначили? Складіть з ними кілька речень і запишіть.

Посередництво, концертмейстер, бабизм-ягізм, наплювизм, лебідка, хлопчисько, невдаха, недовершеність, осьдечки, розчарування, контрамарка, упертюх, лежбище, лишечко, манаття, звірюга, мюзик-хол, грибочок, рідненький, теплісінький, мушва, злющий, сплюх, місяченько, зеренце.

► Робота з текстом. 8

Завдання розміщено в електронному додатку.

► Лінгвістичне конструювання. 8

Утворіть від поданих слів за допомогою суфіксів позитивної чи негативної оцінки нові слова. Утворені слова запишіть, складіть з ними декілька речень. Для якого стилю мовлення характерні ці слова?

Зірка, здоровий, пташка, малий, ніч, бабуся, сила, вовк, важкий, страх, злий, страшний, зима.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Наведіть приклади вживання слів зі зменшувально-пестливими суфіксами в усній народній творчості.

V. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Бесіда.

— Які є морфеми в українській мові? Що між ними спільного й відмінного?

— Як впливають слова, творені різними засобами, на стилістичне забарвлення тексту?

— Як впливають на стилістичне забарвлення слів суфікси та префікси? Наведіть приклади слів із суфіксами позитивної й негативної оцінки.

— Які стилістичні функції виконують складні слова? Наведіть приклади.

— Чи однакова стилістична роль засобів словотвору в різних стилях мовлення? Обґрунтуйте думку.

► Завдання учням. 8

Завдання розміщено в електронному додатку. 9

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Опрацювавши тему «Стилістичне використання засобів словотвору», я зрозумів (зрозуміла), що...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з картками.
  3. Лінгвістичне конструювання.
  4. Диктант-взаємоперевірка.
  5. Стилістичний практикум.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».
  3. Завдання учням.

Мета: пояснити стилістичну функцію різних частин мови; звернувши увагу на морфологічні синоніми — граматичні форми слова, які розрізняються стилістичним використанням, удосконалювати вміння доречного використання частин мови та їх певних граматичних форм у висловлюваннях різних стилів; розвивати логічне й образне мислення, спостережливість, почуття мови, смак до влучного слова, пам'ять.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: стилістика, словотвір.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Завдання учням.**

1. Прочитайте поезію Ліни Костенко. Назвіть частини мови, за допомогою яких авторка досягає образної виразності тексту. Що вам відомо про стилістичні особливості частин мови? 1
2. Запишіть подані слова, визначте, до яких частин мови вони відносяться. Яке стилістичне забарвлення мають дані слова?
Маленький, голубонько, вітрище, чимчикував, красен, вікопомний, хороший-прехороший, довго-довго, мало-помалу, архіважливий, величезний, ненько.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- **Слово вчителя.**

Кожна частина мови, маючи свої стилістичні особливості, може надавати текстові різного стилістичного забарвлення.

Стилістика категорії роду іменників:

— в офіційно-діловому мовленні перевага надається іменникам чоловічого роду для позначення професій, звань

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (уміння швидко й ефективно шукати інформацію, використовувати різні види слухання для здобуття нових знань); математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: ознайомлення зі стилістичною функцією різних частин мови.

ЦЕ ЦІКАВО!

Однина і множина абстрактних та речовинних іменників іноді використовуються паралельно. Множинні форми, зазвичай, містять більшу експресію і реалізують різноманітні значеннєві відтінки: *Все зраділо радістю життя, radoцями здорового погордливого дня.* (І. Нечуй-Левицький) Географічним назвам у формі множини притаманне узагальнене значення, що вирізняється яскравою експресивністю. Множина іменників може використовуватись замість однини. «Гіперболічна» множина служить для експресивної (здебільшого негативної) вказівки на одиничність предмета. Таке вживання множини обмежене розмовним і художнім мовленням: *Ти забула, що є в світі жіночі принади — перманенти, манікюри, духи та помади.* (П. Глазовий).

жінок. Форми з *-к(а)* варто вживати в художньому, публіцистичному та розмовному стилях;

— у фольклорній мові спостерігаємо часто й виразне стилістичне осмислення середнього роду, що служить для висловлення то негативної, то позитивної характеристики: *Що старе, що мале, що дурне.* (Нар. творч.);

— слова за родовою належністю використовуються для створення уособлень при перенесенні на граматичне поняття роду різних рис істот чоловічої та жіночої статі;

— заміна чоловічого або жіночого роду на середній може служити засобом створення пестливо-голубливого відтінку, пошани, милування або тону зневаги, ненависті та огиди або навіть сатири, сарказму.

Стилістичні особливості категорії числа іменника.

В офіційно-діловому стилі використовуються іменники, які вживаються лише в однині (*покращення, прогрес*) або лише в множині (*ресурси, фінанси*). У публіцистичному й художньому стилі множина речовинних іменників є експресивним засобом. Художній стиль використовує множину для позначення суспільного стану, професії, при зображенні масовості, величини, неосяжності. Однина іменників у збірному значенні надає мовленню емоційності й експресивності, отже використання таких форм повинно бути стилістично мотивованим: *Я любив ходити в поле і милуватись квітами, особливо багряно-синіми квітами будяка...* (В. Сосюра). Множина абстрактних іменників може реалізовувати відтінок тривалості, інтенсивності вияву ознаки: *Над обрієм моїм повзуть ліниво спеки, мов сонні полози зелено-золоті.* (В. Бобинський).

У системі іменників стилістичне значення мають паралельні, взаємозамінювані відмінкові форми іменників, і різні відтінки іменників, що вживаються для відтворення одного й того ж значення. Взаємозамінюваними морфологічними одиницями є форми давального відмінка іменників чоловічого роду (*чоловіку — чоловікові*).

Прикметники вживаються в різних стилях мовлення. Але в художньому та розмовному стилях широко використовуються прикметники:

- з префіксом *пре-*;
- із суфіксами *-езн-, -елезн-, -енн-, -ісіньк-* тощо;
- вищого й найвищого ступенів порівняння;
- короткі й повні нестягнені форми (*повен, рад, срібнії, молодії*);
- складні прикметники, утворені повторенням основ (*добрий-предобрий*).

У діловому й публіцистичному — із префіксами *ультра-, архи-, гіпер-, транс-*, у науковому стилі прикметники набувають термінологізованого значення: *ультрафіолетові промені*.

У науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилі займенники вживаються як важливий засіб єдності частин тексту, для вираження присвійності та як сполучні слова в складнопідрядних реченнях. У художньому стилі займенники можуть використовуватися для підсилення враження у формі

повтору, протиставлення. У художньому та розмовному стилях заміна особового займенника *я* на *ми* часто супроводжується появою експресивних відтінків: іронії, зневаги, ворожості.

Числівник не належить до особливо виразних стилістичних засобів, тому в художньому мовленні кількість числівників незначна. У мовленні персонажів вони вживаються для гіперболізації. У публіцистичному стилі числівник використовується з агітаційною метою як стилістичний засіб експресивного виділення предметно-числового образу: *Ніколи серця мільйонів не бились у такому наднапруженні, як у роки світової війни.* (З газети). Найуживаніший числівник в офіційно-діловому стилі, де він виконує свою пряму функцію — позначає кількість або порядок предметів при лічбі: *У фонд надійшло сто тисяч гривень.* (О. Пономарів). З-поміж не дуже численних стилістичних засобів числівника можна виділити емоційно забарвлені форми зі зменшеними суфіксами, які створюють пестливо-співчутливі відтінки; повторення того самого числівника або поєднання двох слів, утворених від однієї числівникової основи. Такі утворення посилюють семантичну виразність поняття: *Стоїть зелена яворина одним-одна, одним-одна біля воріт.* (Нар. творч.). Стилiстично виразними є форми числівників у фольклорі.

Стилiстичні особливості пов'язані із взаємозаміною способів дієслова: використання дійсного способу замість наказового пом'якшує категоричність мовлення; для посилення наказу замість наказового способу вживається форма інфінітива; у поєднанні зі службовою групою слів *візьми та й* форми наказового способу відтворюють раптовість дії; для вираження дії, виконуваної з примусу, а не з доброї волі, використовується наказовий спосіб замість дійсного.

Стилiстична функція прислівників загалом доповнювальна, бо вони тільки своєрідно розгортають семантичне значення, виражене найчастіше дієсловом. Прислівники суттєво розширюють виразальні засоби мови, додають мовленню неповторних значенневих елементів і емоційності, їм притаманна пряма й непряма семантика. Синтетичні (однослівні) прислівники активніше використовуються в художньому й розмовно-побутовому мовленні, аналітичні (складені, двослівні) переважають у мовленні науковому й офіційно-діловому.

Кожна частка стилістично важлива, бо надає висловлюванню якогось додаткового семантико-стилiстичного відтінку.

Прийменник виражає семантичні й стилістичні відношення між повнозначними словами, семантично скріплює їх синтаксично-підрядним зв'язком.

Сполучники, на відміну від прийменників, помітно автономніші складники речення, вони нейтральніші, бо не входять до складу жодного із членів речення. Їхня семантико-синтаксична функція полягає в тому, щоб сурядним чи підрядним зв'язком поєднувати в певну змістову єдність як окремі слова, члени речення, так і предикативні частини речення (сурядні чи підрядні) в одне синтаксично складне речення.

Вигуки виражають почуття, емоції, волевиявлення людини, зокрема задоволення/незадоволення чимось, заклик тощо.

СЛОВНИЧОК

Експресивний — який характеризується експресією; виразний.

Гіперболізація — застосування гіперболи.

Семантичний (від грец. «значимий») — прикметник до слова *семантика*.

Категоричний — безумовний, рішучий.

5 ПЕРСОНАЛІЇ

Володимир Григорович Дрозд (1939–2003) — український письменник. Перший головний редактор журналу «Київ». Лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Натан Самійлович Рибак (1912–1978) — український письменник єврейського походження.

Олег Федорович Черногуз (1936) — український письменник, журналіст, редактор журналів «Перець» та «ВУС», автор численних книжок гумору та сатири. Заслужений діяч мистецтв України. Свою творчу діяльність він розпочав у редакціях районних газет на Вінниччині.

6 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

Відповідь: 1Б, 2В, 3Г, 4Г, 5Д, 6В, 7Д, 8В; 9: 1Д, 2Е, 3В, 4Б, 5Г.

Завдання 5 розміщено в електронному додатку.

6. Прочитайте речення. Визначте, до якого стилю можна їх віднести. Поясніть, з якою метою автори змішують стилі? Назвіть частини мови, за допомогою яких досягнуто комічного ефекту.

1. Ти скептик, песиміст, інтелектуал! — закричав дядько, аж від його голосу випали шибки кухонного вікна. (В. Дрозд)

5 2. Ви працюватимете зі мною, в цій лабораторії, теревенити з працівниками в інших лабораторіях у вас не буде часу. (Н. Рибак) 5 3. Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину.

Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближались одна до другої, сумно й по-нуро. (І. Нечуй-Левицький) 4. Вперше в Україні така політична ідилія: об'єдналися ліві й праві, сірі, білі й волохаті, всі вимагають правди, всі несуть транспаранти. (Л. Костенко) 5. Єдиними їхніми музеями були київські ресторани, по яким в основному й вивчалася архітектура столиці, як сучасна, так і минула: своєрідність її форм, стиль, застосування народного орнаменту та кольорові гами. (О. Черногуз) 5

6. Всі ці гуцульські сусіди щось роблять своїм ворогам (ворог — це той, хто перекопав тобі межу земельної ділянки на свою користь чи не втруїв свого пса за лякання твоїх курей). (І. Карпа)

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Виписати з художньої літератури речення, які містять вигук, визначити їхню стилістичну роль.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Бесіда.

— Розкажіть про стилістичні особливості вживання іменників та прикметників.

— У чому полягають особливості використання займенників у художньому, науковому, офіційно-діловому стилях?

— Якими експресивними відтінками супроводжується заміна особових займенників у художньому та розмовному стилях? Наведіть приклади.

— У чому полягає відмінність використання числівників у художньому й офіційно-діловому стилях?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Найскладнішим завданням на уроці для мене було..., тому що...

Найкраще мені вдалося...

► Завдання учням.

Завдання розміщено в електронному додатку.

6

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Вступне слово вчителя.
  2. Завдання учням.
  3. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Робота з текстом.
  3. Редагування.
  4. Синтаксичний розбір речення.
  5. Робота з картками.
  6. Синтаксичний практикум.
  7. Робота з текстом.
  8. Пояснювальний диктант.
  9. Лінгвістичне конструювання.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Бесіда.

Мета: з'ясувати вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях, пояснити основні синтаксичні норми; формувати вміння визначати інтонаційне забарвлення та стилістичне призначення речень, звернути увагу на стилістичні можливості різних видів речень, удосконалювати вміння доречно вживати синтаксичні конструкції у власному мовленні; розвивати творчі здібності й логічне мислення учнів; сприяти вихованню культури мовлення; виховувати повагу до рідної мови.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: синтаксичні одиниці, синтаксична норма.

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- **Вступне слово вчителя.**

Успіхи людини в житті, її взаємини з іншими членами суспільства залежать від уміння спілкуватися. Щоб досягти успіху в спілкуванні, потрібно добре володіти мовленням. Мовлення — це спілкування людей між собою за допомогою мови, тобто процес реалізації мовної діяльності. Мовець використовує засоби мови для передання певного змісту, до якого можуть входити, крім думок, почуття і волевиявлення.

Отже, мова й мовлення взаємозв'язані. Мовлення неможливе без мови, а мова створена для того, щоби здійснювати процес мовлення. Мова є спільною для всіх, хто нею послуговується, а мовлення — завжди індивідуальне, оскільки мовні засоби кожен із нас застосовує по-своєму.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації; прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); інформаційно-цифрова компетентність (уміння користуватися різними джерелами інформації, знаходити, аналізувати, систематизувати й узагальнювати одержану інформацію); уміння вчитися впродовж життя (готовність удосконалювати власне мовлення, розвивати мовну інтуїцію); обізнаність і самовираження у сфері культури (потреба в читанні літературних творів для естетичної насолоди та рефлексії над прочитаним).

Предметні: ознайомлення з вимогами до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях, оволодіння основними синтаксичними нормами; формування навички визначати інтонаційне забарвлення та стилістичне призначення речень, стилістичні можливості різних видів речень, удосконалення вміння доречно вживати синтаксичні конструкції у власному мовленні.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 СЛОВНИЧОК

Стиль мови — різновид літературної мови; один із своєрідних способів використання літературної мови.

Поняття *стиль мови* засвідчує високий рівень розвитку мовних засобів, їхнє багатство, уніфікацію, відпрацьованість, унормованість у межах певного стилю мови. Це оцінка мовних засобів кожного зі стилів у статистиці. Термін *стиль мовлення* акцентує на конкретному — усному й писемному — функціонуванні, динаміці специфічних мовних засобів, які належать до окремого стилю.

Стиль мовлення — функціонально-стилістичне використання тих мовних одиниць, з яких сформувався кожен зі стилів мови.

Коли йдеться про стилістичні можливості виражальних засобів сучасної української літературної мови як цілісної системи, доцільно вживати термін *стиль мови*, а термін *стиль мовлення* застосовувати тоді, коли це стосується конкретного комунікативного використання окремою особою мовних елементів певного стилю.

Стилістична норма — усталена й суспільно усвідомлювана функція (функції) мовної одиниці. Стилістична норма одночасно буває і якоюсь іншою мовною нормою (фонетичною, морфемною тощо).

Стилістичними помилками називають порушення законів уживання в мові лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій. Стилістична помилка — це неправильне вживання слова та (або) неправильне побудова синтаксичних конструкцій.

► Завдання учням.

Порівняйте мовлення двох персонажів: Миколи та Степана — героям трагікомедії «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого. Схарактеризуйте синтаксичні одиниці, які вони вживають у своєму мовленні.

Микола

Нам що?

*Вдень наро-
бишся, а ввечері, разом
з соловейком,
щебечемо по
садках!.. От
у вас, ма-
буть, скучно
там у городі?*

Степан

*Умственная работа — высшего
порядка предмет! Я, брат, сразу аж
плакав, як определили мене в казна-
чейство. Дали мені, знаєш, якусь відо-
мость: одні графіки та цифри. Очі роз-
біглися — не знаю, котру поставив,
котру ставить: проминув одну графі-
ку, всунув цифру — не туди, нагородив
харків-макогоників і заморочився так,
що замість пісошниці взяв чорнильни-
цю і покropив відомость.*

► Бесіда.

— Яка синтаксична одиниця називається реченням?

— Як речення поділяються за будовою? Сформулюйте визначення простого речення.

— Яка відмінність між простим і складним реченням?

— Дайте визначення понять *стиль мови* та *стиль мовлення*.

— Що таке стилістична норма і стилістична помилка?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Користуючись мовою у своєму повсякденному житті, люди залежно від потреби вдаються до різних мовних засобів. Відповідь на практичному занятті відрізняється від виступу на зборах. Коли учень пише твір, він старанніше добирає слова та будує речення, ніж тоді, коли пише приватного листа. Залежно від змісту й мети висловлювання, а також від індивідуальної манери та вподобань у процесі мовлення відбуваються певний добір і комбінування найпридатніших і найпотрібніших саме для цієї мовної ситуації співвідносних варіантів форм, слів, словосполучень, конструкцій речень тощо. Отже, художній твір (новела, оповідання), наукова стаття, наказ керівника установи, протокол, написані однією мовою, різняться набором мовних засобів, специфічними особливостями у мовному оформлюванні. Таке розрізнення називається стилістичною диференціацією мови. До стилістичних ресурсів простого речення належать *способи вираження членів речення, особливі випадки використання однорідності, засоби зв'язку між однорідними членами, різновиди простих речень, порядок слів*.

Один із засобів створення стилістичного забарвлення — синонімія вираження присудка. Присудки ускладненої форми, що являють собою фразеологізовані дієслівно-

іменні сполучення, властиві книжним стилям — науковому, офіційно-діловому, частково публіцистичному; паралельні їм дієслівні прості присудки характерні для художнього та розмовного стилів. До стилістико-семантичних явищ, пов'язаних із формою вираження присудка, належать варіанти допоміжних дієслів *бути, стати, робитися, залишатися*. Одні з таких дієслів не мають лексичного значення, указуючи лише на час і спосіб: *Молодь вся була на полі, бо якраз настали жнива*. (Леся Українка). Інші дієслова в ролі зв'язки більшою чи меншою мірою зберігають лексичне значення, тому аж ніяк не байдуже, яке з них вибрати: у реченні *Він до того ж був* (став, ставав, здавався, виявився, зробився, лишався, вважався) *чудовим майстром слова, палким публіцистом, який міг захопити своїми виступами слухачів кращим фахівцем у своїй галузі* «був» указує на наявність ознаки; «став», «ставав», «зробився» свідчать про її появу; «лишався» констатує збереження колишнього стану; «виявився» підкреслює відкриття; нарешті «здавався», «вважався» зазначають оцінку фахівця з боку оточення.

Прямий порядок слів характерний для наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів. Зворотний (інверсія) застосовується в художньому та розмовному стилях. При інверсії найбільша увага зосереджується на тому члені речення, який виноситься на початок чи кінець. Інверсія створює багаті стилістичні можливості, але її використання потребує авторської вправності.

Стилістика, зміст і структура складного речення щонайбільше зумовлюються сутністю простих речень, з яких воно сформувалось. Частина речення помітно втрачають у складному реченні свою значеннєву й синтаксичну самостійність.

Складні речення не закріплюються за певними сферами мовлення, але активніше вони використовуються в книжних стилях — науковому, офіційно-діловому та художньому. Пряма мова, будучи ознакою книжного мовлення, широко вживається в художньому стилі. Вона є засобом індивідуалізації мови літературних персонажів, а також надає текстові емоційно-експресивного забарвлення. Ще виразніше індивідуалізує героїв і надає текстові експресивності їхнє мовлення, передане у формі діалогу. Стилістичний синтаксис ґрунтується на доречному виборі та вправному вживанні синонімічних словосполучень і речень. Уживання різних синтаксичних конструкцій надає висловлюванню виразного стилістичного забарвлення.

Однією з основних вимог до речень будь-якого типу в офіційно-діловому та науковому стилях є вимога чітко й повно виражати значний за обсягом і складний за змістом матеріал. Речення повинно передавати інформацію в усій складності залежностей і зв'язків. Для ділових паперів є характерним прямий порядок слів з узгодженими й неузгодженими означеннями. Вставні слова, які пояснюють окремі поняття чи систематизують їх, переважно стоять на початку речення. Щодо структури речень ділових документів, то майже всі присудки вживаються в теперішньому часі.

ЦЕ ЦІКАВО!

Українська мова належить до мов з вільним порядком слів. Але вільність порядку слів не виключає правил, що регулюють розташування членів речення. Кожне переставлення пов'язане з більшою чи меншою зміною значення. *Рання весна* — односкладне, називне речення. *Весна рання* — двоскладне речення з опущеним дієсловом-зв'язкою. Стилістична функція порядку слів полягає в тому, що переставлення членів речення викликає додаткові виразові відтінки, змінює експресивну роль того чи іншого компонента.

ГОВОРІМО Й ПИШІМО ПРАВИЛЬНО! ■

ПОРЯДОК СЛІВ

Типові помилки:

— неврахування того, що з переставленням окремих слів виникають небажані відтінки в значенні та в стилістичному забарвленні висловлювання;

— невинуватна інверсія, яка призводить до спотворення змісту, двозначності;

— використання інверсії в реченнях, у яких форми підмета і прямого додатка збігаються;

— неврахування того, що від місця вставних слів, часток у реченні залежить зміст, стилістичне забарвлення висловлювання.

ЦЕ ЦІКАВО!

Турн — головний герой рутулів, у Вергілія син Давна й німфи Венілії, брат Ютурни. Був суперником Енея, останній вбив Турна.

Сам же Турн убив Актора і дуже пишався списом вбитого. Відома приказка стародавніх римлян «здобути обладунок Актора» означала похвальбу та приписування собі чужих подвигів.

Еней — герой античної міфології, син Анхіса й Афродіти; після Гектора найславетніший герой Трої, володар дарданів.

За свідченням «батька історії» Геродота, після поразки в Троянській війні від ахейців (греків) частина троянців (теукрів) на чолі із царем Енеєм прибули до Італії. Про це також писав стародавній автор Стесіхор (VII ст. до н. е.). Ці свідчення лягли в основу давньоримського культу Енея як предка всіх римлян.

▶ Робота з текстом.

Прочитайте текст. Якими засобами досягнуто емоційно-експресивного забарвлення? Речення з прямою мовою замініть на непряму мову (усно). Чи виграє текст від такої заміни? Чому?

Лишившись сама, Хима заплакала. «Господи,— думала вона,— за що на нас звідусюди саме лихо, сама біда? Чим ми прогнівили тебе, Боже, що отак на старість караємось?..» Сльози котилися по її старому виду, капали на скриню, на запаску, а вона сиділа сумна, як сам сум, і забула вже про той скарб свій, про п'ятизлотник, який недавно боронила від ненаситних зборщиків...

Вечір захопив її на скрині, темрява оповила хату, а Хима не світила світла, їй було не до світла... (М. Коцюбинський)

▶ Редагування.

1. Виправте помилки, запишіть правильний варіант.

1. Наш візит до лісу виявився дуже продуктивним: ми назбирали грибочків. 2. На зборах підняли питання про будову центру вулиці новими будинками. 3. На стіні, над ліжком, висів плюшевий килимок, у центрі якого ведмеді сиділи на дереві. 4. У кінці твору герої помирились, а конфлікти припинились. 5. Хочеться відвідати Італію, Німеччину, європейські країни. 6. І нині, пішовши на заслужений відпочинок, ветеран-залізничник продовжує працювати на залізниці. 7. У моєї сестри кіт веде лежачий спосіб життя. 8. Теревенили ті книжки про право кожного й про волю те право здобувати. 9. Думала про нього і вдень, і вночі, ревниво ховала від рідних його похапливі відкриті листи на цупкому прямокутному аркуші паперу і майже щодня писала йому у Полтаву, в медичне училище, довжелезні, написані на папері тексти. 10. Безкорисливі взаємовідносини між Турном та Енеєм, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях, були неможливі.

2. Відредагуйте речення, у яких порушено порядок слів.

1. За цим договором несе відповідальність за незалежне виконання обов'язків орендатор. 2. Вранці, о 9.00, в одній із квартир на вулиці Квітковій, яка належить 21-річному безробітному громадянину, спалахнула пожежа. 3. Через свого представника з числа співавторів ознайомитися з усіма матеріалами мають право автори. 4. Комп'ютери атакують віруси. 5. Мерія планує фарбувати фасади будинків у центрі Харкова разом з власниками перших поверхів. 6. Кожен Новий рік зустрічає по-своєму. 7. Урожай збирає новий комбайн. 8. Незважаючи на спотворене обличчя, медики запевняють, що він здоровий. 9. Наведені в цьому розділі, типові форми документів використовуватися можуть для укладання науково-технічної продукції. 10. Сторони за взаємною згодою достроково мають право розірвати договір. 11. Обласна бібліотека придбала у вересні випущену видавництвом «Ранок» «Енциклопедію дошкільника. Тварини». 12. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій, які можна було б з користю застосувати у садівництві, не дав. 13. Повинна печатка захопити частково посади осо-

бачене ще, тільки вимріяне, вже непокоїть, кличе... Дехто в цьому схильний вбачати поклик інстинкту, таємничий голос предків, вияв майже містичної туги людини за чимось незвіданим... (О. Гончар)

2. Прочитайте поезію Л. Костенко. Доведіть, що емоційно-експресивного забарвлення текст поезії набуває саме завдяки використанню простих речень.

Летять на землю груші, як з рогаток.
Скот вибрідає з куряви доріг.
Усохлий дуб, насунувшись рогато,
червоний обрій настромив на ріг.
Стара дзвіниця й досі ловить гави.
Серед мого колишнього двора
стоїть дівча, таке, як я, біляве,
очима світ у душу набира.
Мене веселий смуток заарканить.
Я задивлюсь на дівчинку чужу.
Невтримний час до білого паркану,
немов коня баского, прив'язу.
Зайду у хату... озирнусь... притихну...
Час б'є копитом. Встигну, не біда.
Час б'є копитом. Я сказала — встигну!
Ось трохи відпочину — і гайда!

4 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

- **Пояснювальний диктант.**

Завдання розміщено в електронному додатку.

- **Лінгвістичне конструювання.**

Складіть речення, використавши подані звертання. Укажіть стиль мовлення. Яка функція звертань у різних стилях?

Шановний добродію, громадяни України, люба моя доню, совісте, рибалки, вельмишановний Дмитре Олексійовичу, Ваша Святосте, панотче, пане полковнику, Катеринко, пані Вікторіє, сестрице, Україно моя, козаче.

5 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти й записати декілька спонукальних речень з різною семантикою спонукання (наказ, прохання, застереження, протест, бажання, згода, дозвіл, заклик до дії тощо).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

- **Бесіда.**

— Що ви можете розказати про вживання простого речення в різних стилях?

— Як розрізняються за відтінками значень розповідні, питальні, спонукальні й окличні речення? Наведіть їх приклади.

— У яких стилях найчастіше вживаються складні речення?

— Як уникнути стилістичних помилок?

— Що корисного для себе винесли із цього уроку? Які вміння вдосконалили?

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Інтерактивна вправа «Мікрофон».
  3. Робота зі схемою.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Завдання учням.
  2. Слово вчителя.
  3. Тренувальні вправи.
  4. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: ознайомити учнів з інформаційними жанрами, виробляти вміння й навички написання представлення, пояснення, інструкції, повідомлення; стимулювати мотивацію, самостійність, творчу активність школярів; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення; підвищувати стилістичну культуру мовлення; формувати духовну особистість.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: інформаційні жанри (інструкція, повідомлення тощо).

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

Прочитайте висловлювання відомих ораторів. Як ви розумієте їх?

Істинно красномовний той, хто звичайні предмети виражає просто, великі — піднесено, а середні — з помірністю. (*Цицерон*)

Всього приємніше для нас ті слова, які дають нам яке-небудь знання. (*Арістотель*)

- ▶ **Інтерактивна вправа «Мікрофон».**
— Що вам відомо про роди та види красномовства?

- ▶ **Робота зі схемою.** 1
Розгляньте схему. Розкажіть про риторику як комплексну науку.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Завдання учням.** 2
Прочитайте визначення відомих мовознавців терміну *мовленнєвий жанр* 3. Сформулюйте висновки.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (розуміння ролі читання для власного інтелектуального зростання); обізнаність і самовираження у сфері культури (висловлення власних ідей з опорою на досвід і почуття та з використанням відповідних зображувально-виражальних засобів).

Предметні: ознайомлення учнів з інформаційними жанрами, формування вміння написання представлення, пояснення, інструкції, повідомлення.

1 НАОЧНІСТЬ

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 СЛОВНИЧОК

Мовленнєвий жанр — це тематично й композиційно оформлена одиниця мовлення, що характеризується певним змістом та інтенційно-прагматичними особливостями; це складова структура дискурсу, його найважливіша категорія, яка об'єднує наміри учасників спілкування, тематику їх розмов.

4 ПЕРСОНАЛІЇ

Михайло Михайлович Бахтін (1895–1975) — російський та український філософ, літературознавець і мистецтвознавець.

Флорій Сергійович Бацевич (1949) — український вчений у галузі комунікативної лінгвістики і філософії мови, професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Мовленнєвий жанр — це стійка форма висловлення, вироблена кожною сферою використання мови, що характеризується певним змістом, стилем як відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім — композиційною побудовою. (*М. Бахтін*) 4

Мовленнєві жанри — це сукупність об'єднаних в одне ціле мовленнєвих актів, складники мовного універсуму певної етнічної культури. (*А. Вежбицька*)

Мовленнєвий жанр — це одиниця мовлення як системно організованої мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями. (*О. Селіванова*)

Мовленнєвий жанр — тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування. (*Ф. Бацевич*) 4

► Слово вчителя.

Мовленнєві (риторичні) жанри — це відносно стійкі, тематичні, композиційні й стилістичні типи висловлювання, найважливіший засіб організації соціальної взаємодії.

Різновиди усних і писемних текстів, які побутують у різних сферах спілкування, відтворюються мовцями й розпізнаються за їх мовними (вербальними й невербальними) засобами. Жанровий різновид визначається цільовою установкою. Способи реалізації цільової установки й утілення її в риторичних компонентах тексту забезпечують специфіку жанру.

Жанри виконують дві найважливіші функції, закладені в освіті: соціалізації та індивідуалізації. Жанр є механізмом осмислення як культурно-історичного контексту предметної області, так і контексту діяльності самої особистості, тобто її ціннісних орієнтирів.

За комунікативною метою визначають такі мовленнєві жанри:

— оцінні: змінюють самопочуття учасників спілкування, співвідносячи їхні вчинки, якості тощо;

— перформативні (етикетні): формують події соціальної дійсності: вітання, поздоровлення, вдячність тощо;

— імперативні: сприяють здійсненню / нездійсненню якихось подій (прохання, порада, вимога);

— інформаційні: повідомляють про події, явища, дають рекомендації тощо (повідомлення, інструкція та ін.).

Представлення, пояснення, інструкція, повідомлення — інформаційні жанри.

Представлення багато в чому схоже з похвальним словом, тому що промовця (оратора) прийнято характеризувати як цікаву, компетентну людину. Існує певний ритуал представлення публіці. Мета — зацікавлення слухачів темою майбутнього виступу й особистістю промовця.

Орієнтовна схема представлення оратора (за 1 хвилину!):
— назвіть тему виступу (промови, доповіді), визначте його значення для аудиторії;

— проінформуйте слухачів про освіту (наукові досягнення) та досвід роботи оратора;

— розкажіть коротко про цікавий випадок (факт) із життя оратора, що свідчить про важливість теми його промови;

— назвіть ім'я оратора.

Пояснення — витлумачення слова, поняття; виклад матеріалу лекції, уроку; розкриття особливості якоїсь речі чи явища, указівка на їхні певні ознаки.

Повідомлення — невеликий публічний виступ, невелика доповідь на якусь тему.

Інструкція — керівна вказівка; настанова; зібрання вказівок, настанов, як виконувати що-небудь.

► Тренувальні вправи.

2

1. Здійсніть групування мовленнєвих жанрів відповідно до комунікативної мети. Обґрунтуйте, аргументовано висловіть підтвердження або заперечення тези: «Класифікацію мовленнєвих жанрів знати необхідно».

Автобіографія, афіша, ввічлива оцінка, вибачення, відгук, відмова, дискусія, ділова бесіда, доручення, заборона, заперечення, заява, звіт, згода, знайомство, інструкція, інтерв'ю, комплімент, конспект, лист подяки, наказ, обіцянка, оголошення, офіційний лист, повідомлення, подяка, порада, привітання, прохання, прощання, резюме, репортаж, рецензія, розповідь про себе, розрада, телефонна розмова, характеристика.

2. Уявіть себе в ролі ведучого під час зустрічі із цікавою людиною. Спробуйте представити слухачам відомих людей (письменників, акторів, спортсменів, науковців, політиків) так, щоб заінтригувати учасників заходу.

Зразок. Поетеса, що «не носить політичної біжутерії»! Громадянка нашої держави, що відмовилась від звання Героя України, сказавши, що «поетам для спілкування з Народом потрібно тільки Слово». Почесна професорка Києво-Могилянської академії, почесна доктореса Львівського та Чернівецького університетів. Патріот України — Ліна Василівна Костенко.

3. Прочитайте інструкцію «Як виготовити шпаківню своїми руками». Поясніть, які мовні засоби автор використав для написання інструкції? Чи корисною буде ця інструкція для тих, хто вирішив змайструвати шпаківню? Відповідь умотивуйте.

ЯК ВИГОТОВИТИ ШПАКІВНЮ СВОЇМИ РУКАМИ

1. Для початку слід підготувати деталі шпаківні: кришку, дно, стінки, жердинку. Для цього необхідно завчасно накреслити схему шпаківні.
2. Виконувати креслення деталей слід прямо на дошках за допомогою олівця й косинця. Готові деталі повинні мати розміри:
  - три дошки 30×20 см (верхня кришка, фасад, задня стінка);
  - дві дошки шириною 15 см (бокові стінки);
  - одна дошка 15 × 15 см (дно).

СЛОВНИЧОК

Афіша — походить із франц. *affiche* — «вивішувати, виставляти напоказ». У XIII ст. слово *affiche* використовувалось у значенні «булавка, прищепка»; потім набуло значення «щось, що прикріплюється булавками».

Інтерв'ю — походить з англ. *interview* — букв. «зустріч, бесіда», від лат. *inter* — «між, поміж» — префікс, що має значення взаємодії, взаємонаправлення, перебування поміж кимось або чимось, уживається у складних словах для позначення проміжної ситуації + *view* — вид, погляд, думка.

СЛОВНИЧОК

Інструкція (походить із *лат. instructio* — «вступ», запозичене через *польск. instrukcja*) — документ, у якому викладають правила, що регулюють спеціальні сторони діяльності і стосунки установ чи поведінку працівників при виконанні службових обов'язків; це зведення правил, детальні настанови, приписи керівного органу чи особи службовим особам або органам, обов'язкові для виконання. Розрізняють відомчі й міжвідомчі інструкції. До відомчих належать інструкції, обов'язкові для системи одного відомства (міністерства). Міжвідомчими називають інструкції, які видаються спільно двома або кількома організаціями різних систем. Такі інструкції обов'язкові для організації і підприємств цих систем.

3. Кришку необхідно робити на 10 см довшою від дна, щоб вийшов козирок.
4. Кожну деталь треба підписати, щоб надалі не переплутати.
5. Спочатку вирізаємо льоток на передній стінці шпаківні. Діаметр повинен бути такий, щоб птах не поранився, коли буде забиратися в будиночок. Вічко повинно знаходитися на висоті 5 см від кришки, щоб кішка не дістала птаха своєю лапою.
6. Тепер можна з'єднувати всі деталі між собою за допомогою саморізів. Спочатку задню стінку кріплять до бічних, далі вставляють дно і передню стінку, після чого шпаківню монтують на каркас і встановлюють дах.
4. Опрацюйте інструкцію. Висловіть власні міркування з приводу прочитаного. Скористайтесь даними інструкціями під час підготовки до уроків.

ЯК НАВЧАТИСЯ ЕФЕКТИВНО

1. Перед заняттям.

Припустімо, що завтра у вас урок або ви плануєте навчатися самостійно. Напередодні радимо застосувати стратегію поєднання різних навчальних форматів.

Згідно з когнітивною теорією мультимедійного навчання, людина краще сприймає новий матеріал, якщо поєднує візуальні та слухові стимули. Тому пошукайте відео, анімації або навіть онлайн-курси на тему заняття, розгляньте відповідні картинки в підручнику. Надавайте перевагу схематичним, а не детальним зображенням — вони легше сприймаються.

Якщо у вас є час і бажання, перегляньте підручник або презентацію наперед, випишіть основні ідеї та запитання. Навіть коротка підготовка допоможе краще орієнтуватися в новому матеріалі. Це означає, що під час заняття вам буде легше вдумливо слухати викладача та робити якісні записи. Адже ви вже орієнтовно знаєте, про що буде йти мова!

Це ж стосується й самостійних занять. Прогляньте навчальні матеріали наперед, це полегшить їх сприйняття.

2. Під час заняття.

Ми радимо вести конспект. Варто писати його власноруч, а не друкувати на комп'ютері. Крім цього, записуйте новий матеріал своїми словами.

Намагайтеся проаналізувати новий матеріал і записати лише найважливіше. Так ви краще його опрацюєте та зробите більш якісні нотатки. Вони стануть чудовим інструментом для повторення!

Не записуйте все поспіль під диктовку та не переписуйте сторінки підручника. Якщо ви не встигаєте або не розумієте, не соромтеся ставити уточнюючі запитання.

Спробуйте різні формати конспекту та оберіть той, що найкраще підходить для поточного заняття.

3. Після заняття.

Перегляньте нотатки. Випишіть ключові слова, складіть кілька запитань для самоперевірки й узагальнення. Зручно організувати конспект із ключовими словами та узагальненнями допомагає система Cornell Notes.

Ввечері того ж дня передивіться конспект. Якщо це доречно, реорганізуйте записи у вигляді схеми або інтелект-карти. Наприклад, ваша тема — однорідні члени речення. У цьому випадку варто використати майнд-карту, адже вона дозволяє зобразити зв'язки між однорідними членами речення.

Після опрацювання конспекту переходьте до самоперевірки — тестування. Ми вже зазначали, що запитання можна скласти самостійно, або ж скористатися вже готовими зі сторонніх джерел.

Тести зазвичай розглядаються як засіб оцінювання та перевірки знань. Але доведено: тести — це ще й потужний навчальний інструмент.

4. Як краще організувати самостійне навчання?

Повторюйте на ніч. Дослідження доводять: так ви будете краще пам'ятати матеріал.

Спіть достатньо. Це запорука гарного самопочуття та міцної пам'яті.

Робіть перерви. Мозок не може постійно бути зосередженим. Давайте собі відпочити — найкращим варіантом стане прогулянка або фізичне навантаження.

Дайте собі час. Якщо ви навчаєтеся повільно та робите помилки в тестах — це нормально. Під час навчання мозок змінюється, і це вимагає часу.

Якщо у вас не виходить — спробуйте ще раз, і не сваріть себе. Навчання ефективно лише тоді, коли вимагає зусиль.

Рефлексуйте. Іспит, контрольна робота, доповідь або важлива співбесіда — усе це також тести для самоперевірки.

Так, ви не зміните результат екзамену постфактум. Але якщо ці знання та навички знадобляться в майбутньому, по-рефлексуйте. Поставте собі запитання:

— Що я знаю із цієї теми?

— Що відбулося на екзамені/контрольній/довповіді/співбесіді?

— Що я зробив? Як це спрацювало? Що я зроблю по-іншому наступного разу?

На цьому наші поради стосовно ефективного навчання завершуються. Інтуїтивно деякі з них здаються неефективними, тому студенти (учні) надають перевагу зубрінню та навчанню блоком в останній момент.

Звісно, планування, розподіл пріоритетів, інтервальне повторення та тестування здаються складними та повільними, якщо порівняти їх з переривчастими підручника або розв'язанням блоку однакових вправ.

Однак виконання різних типів завдань, інтервальне повторення, тестування та ведення конспектів повільно, але дієво призводять до довготривалих результатів. Тому, якщо для вас важливі результати в довгостроковій перспективі, якщо ви навчаєтеся не для тесту, а для себе — спробуйте. У вас обов'язково все вийде.

► Творча робота.

1. Складіть інструкції щодо конспектування тексту, виконання тестових завдань, написання власного висловлювання.

ЦЕ ЦІКАВО!

Систему Cornell Notes створення й організації заміток розробив в 1950-ті роки Уолтер Пок з Корнельського університету. Лист ділиться на дві колонки: для заміток — справа, і для ключових питань і слів — зліва. Колонка для ключових слів і питань повинна бути вдвічі вужче, ніж колонка для нотаток. Також необхідно залишити трохи місця внизу сторінки, 5–7 рядків, де вам необхідно буде написати короткий зміст. Угорі аркуша для кращого орієнтування в нотатках варто написати дату, назву досліджуваного предмета і тему. Орієнтовна схема конспекту виглядає ось так:

Дата _____ Назва _____ Тема _____

Для ключових питань	Для заміток
Короткий зміст	

В Google за запитом *cornell notes template* можна знайти безліч різних шаблонів. Під час прослуховування лекції, прочитання книги, перегляду відео або фільму праворуч ми пишемо сам конспект. Тут необхідно використовувати прості короткі речення, скорочення, діаграми, картинки, формули — усе, що здається корисним під час запису конспекту особисто вам. Також не забувайте залишати вільне місце між рядками, щоб мати можливість щось дописати пізніше. Після того як ви закінчили конспект, зліва необхідно записати ключові ідеї та питання. Зробити це варто якомога раніше, поки інформація ще свіжа. Внизу необхідно написати короткий зміст конспекту, що допоможе вам швидше засвоїти матеріал.

4 НАОЧНІСТЬ

2. Використовуючи систему Cornell Notes, підготуйте повідомлення для екскурсовода «Літературна мапа мого міста (села, селища, району)».
3. Підготуйте текст для гіда, що знайомитиме гостей з експонатами виставки краєзнавчого музею вашого міста або села.
4. Підготуйте інформативне повідомлення про виставку живопису, театральну виставу або цікаву культурну подію, що відбувається у вашому місті або селі.

Зразок.

Палац дитячої та юнацької творчості м. Харкова запрошує на виставку ляльок-мотанок, виготовлених членами гуртка «Народні умільці». Початок заходу 20 жовтня 2019 року о 12.00 в актовій залі.

Керівник гуртка Осадчук С. В.

5. Опрацювавши пам'ятку, доберіть матеріал і підготуйте повідомлення про українську мову у світі.

ЯК ПІДГОТУВАТИ ПОВІДОМЛЕННЯ НА ЛІНГВІСТИЧНУ ТЕМУ

1. Продумайте тему й основну думку висловлювання.
2. Повторіть відомості з мови, потрібні для розкриття теми.
3. Проаналізуйте матеріал спостережень.
4. Вивчіть у ньому істотні ознаки.
5. Порівняйте істотні ознаки однорідних об'єктів і виділіть у них спільне.
6. Зробіть висновок.
7. Будуйте повідомлення, зважаючи на особливості наукового стилю (точність у доборі слів, дотримання чіткого порядку викладу думок, доказовість, використання слів-термінів).
6. Напишіть вільне есе на тему: «Слова спонукають, приклади захоплюють». Висловте ставлення й особистісне розуміння висловлювання.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Записати в зошит лінгвістичне повідомлення про українську мову у світі.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

- Чому риторику вважають комплексною наукою?
- Що називаємо «мовленневим жанром»?
- Розкажіть про класифікацію мовленневих жанрів.
- Схарактеризуйте інформаційні жанри.

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Риторичні вміння та навички сприяють...
Цікавим на уроці для мене було...
Незрозумілим залишилось...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».
  3. Бесіда.
- III. Основний зміст уроку
  1. Читання текстів про Україну.
  2. Написання есе «Мозаїка української душі».
  3. Робота на чернетці, використання дібраних матеріалів.
  4. Редагування.
  5. Робота в зошиті для контрольних робіт.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: навчити учнів самостійно добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми та основної думки висловлення, будувати логічно правильне й композиційно завершене висловлення; формувати вміння й навички вільного використання засобів мови в будь-яких життєвих ситуаціях; розвивати критичне мислення; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати творчі здібності; виховувати патріотичні почуття.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе, головна думка (ідея), аргументи.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте слова поетеси Ліни Костенко про Україну. Що ви думаєте про Україну? Чим вона є для вас?

А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни...

- ▶ **Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».**

Схарактеризуйте народ України.

- ▶ **Бесіда.**

- Що таке есе? Назвіть види есе.
- Що на першому плані в есе?
- Що є метою есе?
- Що таке мозаїка?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 СЛОВНИЧОК

Мозаїка — зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного й закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо.

1

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

3 ПЕРСОНАЛІЇ

Прокопій Кесарійський (500 — після 562) — візантійський пізньоантичний історик. Твори Прокопія Кесарійського — важливе джерело з внутрішньої і зовнішньополітичної історії Візантії й сусідніх держав кінця V–VI століття, містять цінні відомості про східних і південних слов'ян та гуно-тюркські племена, суспільний устрій, господарство, організацію війська, побут тощо

Любор Нідерле (1865–1944) — чеський науковець, археолог, етнолог, етнограф та історик-славист, дослідник слов'янської старовини, член Академії наук Чехії, професор Карлового університету, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка.

Ульріх фон Вердум (1632–1681) — мандрівник із Фрисландії (історичної області на узбережжі Північного моря), учений. Як співробітник агента французького уряду абата Пом'є в 1670–1672 роках подорожував Україною та Поділлям. Описав багато міст і сіл України, дав цікаві дані про історичну географію Холмщини, Галичини та Поділля, про дипломатію Яна III Собеського, його відносини з гетьманом Петром Дорошенком і татарами в ході осінньої кампанії 1671 року.

Жан-Бенуа Шерер (1741–1824) — німецький і французький історик, географ, економіст, французький дипломат в Петербурзі. Належав до масонської ложі вільних мулярів, мав приятельські стосунки з Каліостро. Прославляв волелюбність українців, відзначав заслуги українського військового козацтва в захисті європейської цивілізації від руйнівних нападів кочівників.

Юль Юст (1664–1715) — данський дипломат, посол у Московії (1709–1711) при царі Петрі I. 1711 року відвідав Україну. Залишив записки-щоденник із цінними даними про події й життя в Україні, Московії на початку XVIII ст.

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

► Читання текстів про Україну.

2

Прочитайте спогади відомих іноземців про Україну. Якою постає Україна та її народ у цих спогадах?

ТЕКСТ 1

Ці племена (територія сучасної України) дуже волелюбні й ніколи не давалися запрягти себе в ярмо. Вони великий нарід, витривалий, пристойний, до чужинців-гостей ставились приязно і не дозволяли їх кривдити. Полонених не обертали на рабів, як це робили всі інші народи, а пропонували їм або викупитися, або лишитися жити в них як вільні люди. Їхні жінки є чесні аж понад міру. (*Прокопій Кесарійський*) 3

ТЕКСТ 2

Український фольклор, а надто пісні вражають своєю моральною чистотою, високим ідеалізмом, глибиною думки, духовною красою, що створити їх міг лише народ дуже високої, старої культури, глибокого християнського світогляду. (*Л. Недерле*) 3

ТЕКСТ 3

Найбільше ласкавих слів ... зустрічається в Україні, особливо у жінок, причиною цього є українська мова, не така тверда у вимові, як польська. (*У. фон Вердум*) 3

ТЕКСТ 4

Найсвітлішим часом в історії України є козаччина... Історія України така цікава і повчальна, що її повинен знати всякий освічений європеєць. Бо коли зусилля цього народу до волі ми не пізнаємо, то не пізнаємо й ідей століття... Самі українці нікому, ніде, нічого не накидають, адже народ цей дуже привітний, однак сміливий, чесний і любить над усе волю... Україна — це надзвичайно багата країна, наділена усіма скарбами природи... Українці — це високорослі, сильні люди, привітливі і гостинні, ніколи нікому не нав'язуються, але і не терплять обмеження своєї особистої свободи. (*Ж. Б. Шерер*) 3

ТЕКСТ 5

...Не лише українська шляхта, митрополит, а й ченці Києво-Печерської лаври мали високу освіту та культуру, європейську поведінку й розмовляли бездоганно латиною, не вірив своїм очам, бачачи письменних селянок... Мешканці України живуть в добробуті й багато співають. Вони купують і продають усякого роду крам, не платячи жодних податків, крім невеликого до гетьманської скарбниці. Вони мають необмежену волю займатися, яким хочуть, промислом... Місто Кролевець є велике, вулиці гарні, таких я ніде не бачив в Московщині, будови імпазантні, добре, з мистецьким смаком збудовані й дуже чисті... (*Ю. Юст*) 3

► Написання есе на тему: «Мозаїка української душі».

► Робота на чернетці, використання дібраних матеріалів.

► Редагування.

► **Робота в зошиті для контрольних робіт.**

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити відомості про діалог, розділові знаки при діалозі.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа**

«Незакінчене речення».

Найбільш цікавим було...

Я намагався(лась)...

Я зрозумів(ла,) що...

Урок запам'ятається мені тим, що...

ЗРАЗОК ЕСЕ

МОЗАЙКА УКРАЇНСЬКОЇ ДУШІ

Українська душа... Якась особлива вона? Думаю, так. Є в ній щось таке, чого нема в інших. Така вона яскрава, насичена кольорами. У ній — миролюбність і сміливість, волелюбність і духовність, образність сприйняття і сентиментальність, сердечність і життєрадісність.

Найперше, миролюбність. Українці ніколи ні на кого не нападали. Козаки, наприклад, були вправними воїнами, але вони лише захищали свої землі, визволяли бранців. Ніколи українець «неситим оком» не позирав на сусідські землі. І щасливими ми можемо бути лише на рідній землі. Там, де батьківська хата, де тополя край села, де рідні вулиці й проспекти. Дворик, у якому ти виріс, у якому найціннішою була хлопчача дружба... Але нашого цвіту, як кажуть, по всьому світу. І там ми приклад миролюбної, вільнолюбивої, талановитої людини. Канадці, наприклад, говорять про те, що вони вдячні саме українцям за відродження аграрно-промислового комплексу. Так, українці-емігранти, оті вільнолюбиві люди, шукачі щастя-долі, талановиті, працелюбні, щирі, зробили багато для розвитку економіки тих країн, до яких виїхали в різні часи. Але при цьому зберегли свою культуру, звичаї, традиції. Багато хто з них уже й мови рідної не знає, але залишається в душі українцем!

Шкода, дуже шкода, що ці роботящі руки не потрібні були вдома, на рідній землі! А що зараз спостерігаємо? Більше мільйона українців-заробітчани! Відірвані від родин, від України! Та вірю, свято вірю, що все мусить змінитись на краще! Тут не можна бути просто спостерігачем! Не будьмо байдужими до долі Батьківщини! Не словами, а ділами доводьмо свою любов неньці Україні!

По-друге, справжні українці сміливі, навіть відчайдушні. Це в нас вже на генному рівні. Ми не боїмось дивитись ворогові в очі! Висловлюємо свою волю й думку! І як би в житті не було скрутно, український народ ніколи не схилить голови і не стане на коліна перед ворогом! І внутрішнім, і зовнішнім! Але чому, чому ж такий важкий, тернистий шлях нашого народу до щастя? Багато хто з великих українців задавався цим питанням. Серед них І. Я. Франко, поет, мислитель, патріот, він з боєм писав: «Задарма край твій весь политий кров'ю твоїх борців? Йому вже не пишуться у красоті, свободі і здоров'ю?» І стверджував: «Вірю в силу духа і в день воскресний твого повстання...»

По-третє, можливо, ми занадто сентиментальні? Хоча не вважаю цю рису негативною. Але все ж треба бути більш рішучими! А ми звикли все пробачати, вірити, що розум, світло перемаже. А треба діяти! В українській мові є слово «воріженьки!» У якій ще мові є пестливе слово, що називає ворога? Здається, факт існування такого слова нас добре характеризує!

Що для українця є найціннішим? Воля, Україна, родина! Наші люди життєрадісні, мають іскрометне почуття гумору. Хто ще може так глузувати зі своїх недоліків?! Може, ми ідеальні? Ні, нам є над чим працювати! Наприклад, підвищувати власну самооцінку (так склалось історично, що довгий час нам прищеплювали «ідею меншовартості»), боротися з безпечністю, наївністю.

А які українці талановиті! І художники, і співаки, і музиканти! Ось хоч би «Очи черные» — відомий романс. Дехто вважає його народним, але ні! Є автор — Євген Гребінка, українець! А «Колядка дзвонів!» Уже давно стала невід'ємною частиною різдвяної культури американців! А це ж знаменитий «Щедрик» М. Леонтовича!

І останнє: кого я вважаю українцем? Того, хто мислить по-українськи, думає, співпереживає по-українськи! Хто любить Україну, вважає її рідною землею! Хто відстоює її незалежність, мову, територію! Для кого Україна — понад усе!

УРОК № 63

Діалогічні жанри (бесіда, телефонна розмова, листування)

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Складання плану бесіди.
  3. Складання діалогу за прочитаним текстом.
  4. Редагування.
  5. Тренувальні вправи.
  6. Творча робота.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: узагальнити й систематизувати знання учнів про діалогічні жанри (бесіда, телефонна розмова, листування); уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів; формувати в учнів уміння дотримуватися вимог культури мовлення з метою ефективної комунікації, розвивати творчі здібності учнів; виховувати активну життєву позицію, культуру спілкування.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: діалогічні жанри (бесіда, листування, розмова телефоном).

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (визначення мети навчальної діяльності та способів її досягнення; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркове, навчальне тощо; постійне поповнення власного словникового запасу); обізнаність і самовираження у сфері культури (створення текстів із висловлюванням власних ідей, з опорою на досвід і почуття та використанням відповідних зображувально-виражальних засобів).

Предметні: формування навички систематизувати знання про діалогічні жанри (бесіду, телефонну розмову, листування); збагачення словникового запасу учнів; розвиток уміння дотримуватися вимог культури мовлення з метою ефективної комунікації.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

Прочитайте слова відомого оратора Цицерона. Як ви розумієте сказане?

Не слід заволодівати розмовою як вотчиною, з якої маєш право вижити іншого; навпаки, слід старатися, щоб кожен мав свою чергу в розмові, як і в усьому іншому.

- ▶ **Бесіда.**

— Яку роль у житті кожного відіграє спілкування?

— Що ми називаємо діалогом?

— Як вести діалог? Як стати цікавим співбесідником?

— У яких стилях мовлення найчастіше використовується діалог?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

Мовленнєві жанри поділяються на діалогічні та монологічні. Бесіда — це розмова двох чи більше осіб з ме-

Діалог — походить із грец. — «разговор, беседа». У деякі європейські мови слово запозичено через лат. — *dialogus*.

тою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем.

Бесіда — чи не найскладніший з усіх жанрів усного фахового спілкування, оскільки значною мірою це експромт, а для експромту треба мати значний життєвий досвід, величезний запас теоретичних знань, а також досконало володіти мовним етикетом.

За метою спілкування та змістом виділяють ритуальні, глибинно-особистісні та ділові бесіди.

Ритуальні бесіди вимагають дотримання певного мовленнєвого етикету. Ці бесіди характерні для обрядів, звичаїв (людина повинна знати, що і як їй потрібно говорити в різних ситуаціях і що мають говорити інші).

Глибинно-особистісні бесіди використовуються для спілкування між батьками, дітьми, коханими, друзями тощо (спілкуючись із близькими людьми, кожен сподівається на те, що його і зрозуміють, і захистять, і нададуть допомогу).

У *ділових бесідах* обговорюються конкретні справи. Розрізняють такі ділові бесіди: інформаційні; виклад своєї позиції.

За професійною спрямованістю розрізняють бесіди управлінські, педагогічні, правові, медичні тощо. Професійні справи, трудові акції здійснюються за допомогою ділових бесід.

За кількістю учасників бесіди поділяються на індивідуальні та групові.

Діалог, який визначається Бахтіним як «соціальна подія мовної взаємодії», може приймати різноманітні форми: він часто буває опосередкований відстанню, часом, різницею мов або культурних кодів. Запорукою успішності проведення ділової бесіди є знання про стратегію та тактику ділового спілкування.

Стратегія ділового спілкування передбачає постановку певної мети, яка стимулює волю учасника спілкування, примушує його діяти усвідомлено, інтенсивно, мобілізувати свої здібності, знання, досвід, уміти підпорядковувати свої сили досягненню цієї мети.

Тактика ділового спілкування передбачає вибір певної моделі поведінки, яка в конкретній ситуації буде найбільш сприятливою для досягнення поставленої мети. Ґрунтується тактика спілкування на певних засадах, найважливішими з яких є:

- наявність декількох варіантів поведінки в однотипній ситуації та уміння оперативно ними скористатись;
- недопущення конфронтації чи конфліктів з діловим партнером;
- уміле використання механізмів людської взаємодії (прихильності, симпатії, антипатії, довіри, поваги і т. п.);
- уважне ставлення до нових, хоч і незвичних, на перший погляд, ідей, думок;
- освоєння тих моделей поведінки, які приносять успіх у ділових стосунках;
- уміння подати себе, правильно оцінювати реакцію партнерів, уловлювати найменші зміни в ситуації.

ЦЕ ЦІКАВО!

Форму листа у вигляді заклеєного конверта почали використовувати у двадцятих роках XIX ст. в Англії. За тридцять років після того, 1837 року на розгляд парламенту Великої Британії було подано проект нової поштової реформи. Її автором був Роуланд Хілл. Згідно з проектом спрощувалась й уніфікувалась система поштових тарифів, вводилась попередня оплата поштових відправлень шляхом наклеювання марок. 10 січня 1840 року поштова реформа набрала сили, а за шість місяців в обіг надійшла перша у світі державна поштова марка.

У даний час під листом розуміють також повідомлення, створене та/або передане електронним способом (наприклад, за допомогою електронної пошти), або за допомогою SMS мобільного телефону. Таке повідомлення може містити не лише текст, але й різні мультимедійні елементи (наприклад, зображення, відео- й аудіозаписи).

Лист — це писемно оформлений монолог, звернений до певної особи (або осіб). Зміст його — повідомлення автора про себе, про події з особистого чи громадського життя, виклад якогось прохання, наказу, міркування, роздумів із приводу побаченого, почутого, думки про знайомих та родичів і т. ін.

Листування може бути:

- офіційне, службове;
- неофіційне, приватне.

Офіційне, службове листування — це листування між установами, організаціями. Воно належить до офіційно-ділового мовлення. Неофіційне, приватне листування ведеться між особами і має переважно побутовий, часто інтимний характер.

Види листів: ділові та приватні.

За мотивом написання ділові листи розрізняються на:

- лист-відповідь;
- лист-вітання;
- лист-вибачення;
- лист-нагадування;
- лист-співчуття;
- лист із подякою;
- рекомендаційний лист.

Приватне листування відображає життєвий досвід автора, його світогляд, естетичні смаки й інтереси, соціальний стан та індивідуальні риси характеру, а також ступінь спорідненості чи знайомства автора з адресатом, близькість інтересів і переконань або спільність мети та вподобань.

Залежно від теми листа, його призначення і взаємин кореспондентів листи можна поділити на:

- родинно-побутові;
- інтимно-товариські, дружні;
- приватно-ділові.

Фахівці не рекомендують надсилати лист у таких випадках:

- ви розлючені, гніваєтеся; конфлікт краще за все розв'язувати під час особистої зустрічі;
- ви одержали агресивно складений лист, на нього не відповідайте;
- якщо ви праві, то про це краще сказати під час особистої зустрічі;
- якщо ж ви неправі, то про це теж краще сказати під час зустрічі;
- якщо ви не знаєте, як вчинити в тій чи іншій ситуації, то краще певний час зачекати з відповіддю;
- перетворення листування в безплідне (про це вказує надпис *Re* в темі листа); таке листування варто припинити;
- коли доцільно промовчати, якщо немає нічого такого, що можна було б додати до листування, яке відбулося.

► Складання плану бесіди.

Складіть і запишіть план бесіди з молодшими школярами про правила користування мобільними телефонами, про користь читання, про етикетні правила спілкування.

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Михайло Петрович Драгоманов (або Драгоманів; використовував псевдоніми Толмачев, Українець, М. Кузьмичевський, П. Кузьмичевський, Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Петрик, Чудак, М. Т—ов та ін.; 1841–1895) — український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, засновник українського соціалізму, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

Один з організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету. Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до Женеви, де очолював осередок української політичної еміграції. Професор Вищої школи в Софії.

Франко повідомляє, що в листах до нього Михайло Драгоманов **2** стриманий, про його особисті справи вони не спілкуються. Драгоманов вирішив переселитися до Америки, а Франко пише Олені Пчілці: «...дай, Боже, щоб це не була його серйозна думка!». (За А. Власюком)

2. Опрацюйте лист О. Довженка до рідних, доведіть, що це приватний лист.

ЛИСТ О. П. ДОВЖЕНКА

9 листопада 1946

Дорога моя сива голубонько мати і сестра моя дорогенька.

Велике спасибі Вам за Ваші привіти, а Вам, мамо, за Ваші щедри материнські молитви, дорожче від яких для мене сьогодні немає нічого на світі. І не гнівайтесь, прошу Вас, на мене, що так довго не писав. Тутечки я не винен, винен, коли хочете знать, наш покійний батько. Се він мене колись давно, ще з парубоцьких літ, привчив. Було каже, коли довго не пишу: «А що там він буде тобі писати. Грамотна. Не пише, значить, добре. Було б погано, написав би зразу, або приїхав». Отаке-то. Правда, похвастатись на добре вельми вже життя я не можу. Життя моє не дуже добре, трудне і невеселе. Проте до всього привикають люде, привик і я терпіти помаленьку. [...]

Чомусь я часто, особливо, коли не щодня згадую про Сосницю і про Вас усіх, особливо про батька і про Вас, моя рідна старенька мамо. Очевидно тому, що й сам уже сивий, і день мій вечоріє вже і хоч не гнеться ще спина і хожу ще рівно я, як дід Семен, оглядуватися став назад, почав визирати в холодне (чужее) вікно — а чи не пливуть до мене в гості молоді літа десняною водою на дубах. Ні, не пливуть. Недавно я болів, пролежавши днів з десять у постелі. Зараз неначе покращав і з понеділка знов приймаюсь за роботу. [...]

Я дуже щасливий мамо, що Ви в мене є десь, що Ви живі, що у Вас ще ясна пам'ять і Ви співаєте ще з онуками «соловушка». Дай вам Бог здоров'я ще поспівати подовше, щоб осталася пам'ять про Вас у онуках на все життя, щоб застав ще й я Вас веселу і привітну, коли приїду на Паску до Вас у гості і поспівав разом з Вами. Ніжно цілую Ваші руки красиві і обнімаю Вас.

Ваш Сашко, 9 — XI — 46

3 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Творча робота.

1. Сформулюйте можливий текст SMS:
  - батькам про успішне складання іспиту;
  - учителю (викладачу, тренеру) про причину вашої відсутності;
  - другу про необхідність зустрічі.

Який стиль мовлення доцільно обрати й чому? Чи достатньо SMS у таких ситуаціях?

2. Прочитайте подані вислови про культуру спілкування по телефону та в Інтернеті, доберіть афоризми відомих людей самостійно, розкрийте їхній зміст. Сформулюйте правила ділового інтернет-спілкування, запишіть їх у вигляді пам'ятки.

УРОК № 64

Складання й розігрування діалогів

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Творча робота.
  2. Редагування.
  3. Тренувальні вправи.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: з'ясувати рівень оволодіння учнями таким видом мовленнєвої діяльності, як говоріння, рівень сформованості вміння складати, розігрувати діалог відповідно до мовленнєвої ситуації й мети спілкування; формувати вміння застосовувати здобуті теоретичні знання в мовленнєвій практиці; уточнювати й збагачувати словниковий запас учнів, удосконалювати навички правильного інтонування реплік, розвивати мовну й мовленнєву культуру, виховувати найкращі людські якості.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: діалог.

Тип уроку: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: удосконалення вміння складати, розігрувати діалог відповідно до мовленнєвої ситуації й мети спілкування; формування навички застосовувати здобуті теоретичні знання в мовленнєвій практиці.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

Прочитайте цитати. Що ви думаєте із цього приводу? Чи погоджуєтеся ви з авторами чи маєте на це власний погляд? Що для вас є найважливішим у спілкуванні?

Найбільша розкіш — це розкіш людського спілкування.
(*А. де Сент-Екзюпері*)

Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена. (*Вольтер*)

У спілкуванні найважливіше чути те, що не сказано.
(*П. Друкер*)

- ▶ **Інтерактивна вправа «Мозковий штурм».**

- Що таке діалог? Яка будова діалогів?
- Які розділові знаки вживаються при діалозі?
- У яких ситуаціях може відбуватись діалог?

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Творча робота.**

Прочитайте вислови відомих людей про вміння спілкуватись. Складіть і запишіть декілька порад для учасників діалогу.

Мораль краще сприймається в короткому вислові, ніж у довгих проповідях і промовах. (*К. Іммерман*)

Усе, про що маєш намір ти сказати, розглянь перше в умі своєму, бо у багатьох язик випереджує й саму думку. (*Ісократ*)

Говорити багато й добре є дар гострого розуму, говорити мало й добре є властивість мудрого, говорити багато й погано означає дурня, говорити мало й погано є ознакою безумного. (*Ф. Ларошфуко*)

Істинне красномовство — це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба. (*Ф. Ларошфуко*)

► **Редагування.** ❶

Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Тренувальні вправи.** ❶

1. Прочитайте діалогічний текст за ролями. З'ясуйте особливості його змісту. Визначте, яку мету переслідував учитель. Висловіть власну думку щодо його слів. Що ви думаєте з приводу прочитаного?

БІЛИЙ АРКУШ І ЧОРНА КРАПКА

Якось учитель покликав своїх учнів і показав їм чистий аркуш паперу.

— Що ви тут бачите? — спитав він їх.

— Крапку, — відповів один учень.

Інші учні погодилися і підтримали його, бо також бачили на білому аркуші крапку.

— Придивіться уважніше, — сказав учитель.

— Тут чорна крапка, — доповнив відповідь другий учень.

— Ні! — заперечив третій учень. — Тут маленька чорна крапка. Правильно?

Усі інші учні закивали на знак згоди. Усі в очікуванні дивились на вчителя.

— З одного боку, на жаль, усі мої учні побачили тільки маленьку чорну крапку, й ніхто не помітив чистого білого аркуша...

І посміхаючись, додав після довгої паузи:

— А з іншого, мені ще є чому вас навчати. (*Притча*) ❷

2. Складіть діалог відповідно до запропонованої ситуації, розіграйте його.

Ситуація 1. Разом із класом ви вирішили відвідати сосновий ліс, помилуватись красою природою, відпочити. Але раптом бачите результати недбалого ставлення до природи.

Опорні слова і вислови: краса довкілля, незаймана краса, сміття, пластиковий посуд, безвідповідальне ставлення до природи, частина всього живого на Землі, плогінг ❸.

Зразок

БЕРЕЖІТЬ КРАСУ ДОВКІЛЛЯ

— Ось і здійснилась наша мрія! Як добре, що майже весь клас цього весняного ранку зібрався в похід до соснового лісу! А місце яке знайшли! Галявина чудова! Незаймана краса! — милується Тетяна.

— Так, майже... Ось під кущем якийсь пакунок! Сміття чи що? — говорить Олеся.

— Дійсно, пластиковий посуд, пляшки... Пагінці вже просили крізь пакет. З минулого року, мабуть, тут лежить.

❷ ТЕРМІНИ

Притча — це повчальна розповідь з історії чи навколишнього життя, мета якої викласти духовні чи моральні істини. На відміну від багатозначності тлумачення байки, у притчі зосереджена певна дидактична ідея. Сюжет притчі будується в образній формі, на життєвих ситуаціях, на повсякденних спостереженнях суспільного життя.

❸ СЛОВНИЧОК

Плогінг — новий рух серед еко-активістів та фізично активних людей. Концепт доволі простий: замість пробіжки засміченими вулицями, бігуни беруть із собою пакет та під час заняття прибирають узбіччя. Сам термін *плогінг* складається зі шведського *plöcka upp*, тобто підбирати, та англійського *jogging* — біг підтюпцем.

— Шкода, що комусь байдуже, не розуміють, що це неподобство! Не бережуть красу! А повітря чисте, аж дзвенить! Глици на ялинках, а запах який! Трава соковита, зірочками сяють у ній квіти-краплі. Це з'явилися фіалки! А ось медунки підносять нам свої рожево-фіолетові букетики! І цей пакунок!

— Та просто сором! Зібрали ж сміття! Чого ж не прибрати, не викинути в контейнер?! Якесь безвідповідальне ставлення до природи.

— Часто забувають люди, що є частиною всього живого на Землі! Вважають себе господарями, царями природи. Не розуміють, що треба берегти те, що маємо сьогодні!

— Так, заберемо цей пакунок, нехай не заважає кущеві розростатись! І хлопцям треба сказати, щоб зібрали сміття, такий собі плогінг!

— Плогінг?

— Так, це комбінація бігу та прибирання сміття! Чудова ідея, корисна!

— Цікаво! А зараз насолоджуймося чистим повітрям соснового лісу, його ароматами! Поглянь, які сосни стрункі та високі! У просвітку синє небо, жодної хмаринки!

— Дивись, ось мураха щось тягне! Така маленька! А працелюбна яка! На толоку, мабуть, поспішає!

— Так, у лісі своє життя, свої закони! А людина тут — гість! Не забуваймо про це!

Ситуація 2. Ви вже декілька років відвідуєте спортивну секцію, але дуже переживаєте, що ваш друг веде малорухомий образ життя, що шкодить здоров'ю.

Опорні слова і вислови: спортивний, підтягнутий; ранкова зарядка, пробіжка, душ контрастний, треба завжди дбати про своє здоров'я; надмірне сидіння шкодить здоров'ю.

Зразок

ЗУСТРІЧ НА СТАДІОНІ

— Доброго ранку, Тимофію Івановичу, — вітається Богдан.

— Доброго, сусідо! — чує у відповідь.

— Дивлюсь, ви теж щоранку на стадіоні!

— Так, аякже! Себе любити треба! Спортивний, підтягнутий, і почуваю себе легко! Хоч далеко вже за шістдесят, — посміхається Тимофій Іванович.

— За шістдесят?! Вибачте, я й не подумав би! Ви завжди такий активний!

— Змолоду люблю спорт, хоч спортсменом ніколи не був! Але ранкова зарядка, пробіжка, душ контрастний, просто прогулянки на свіжому повітрі — це мені завжди допомагає бути у формі.

— Я щоранку на стадіоні, та якось соромився з Вами заговорити! Думав, що Ви, Тимофію Івановичу, професійний спортсмен.

— А хіба лише професійним спортсменам треба бути у формі? Ким би ти не працював, яку посаду не обіймав би, а треба завжди дбати про своє здоров'я, про зовнішній вигляд! А це не лише фізичний стан, а ще й емоційний! Це і воля, і витривалість, і витримка! Просто чудовий настрій! Ось так, Богдане!

— Згоден! Та ось ніяк не можу свого друга Андрія запросити на стадіон! Усе сидить за комп'ютером! Майбутній програміст!

— Чудово, програмісти потрібні! Але обов'язково запроси його на ранкову пробіжку! Не можна весь час сидіти, ще Нестор

Літописець говорив, що надмірне сидіння шкодить здоров'ю. І позмагаймося завтра, хто спритніший!

- Добре, запрошу! До зустрічі!
- Бувай!

Ситуація 3. Ви запізнались на виставу, яку вирішили відвідати разом з однокласниками. Ваша найближча подруга вирішила нагадати вам про пунктуальність як ознаку вихованої людини.

Опорні слова і вислови: ознака вихованої людини — пунктуальність; запорака репутації; успіх, надійність; планувати час; не кидати слів на вітер.

Зразок

БУДЬ ПУНКТУАЛЬНИМ!

- Артеме, ти спізнився на 10 хвилин! — говорить Наталя.
- Ну то й що? Вистава тільки розпочалась,— відповідає хлопець.
- Як що? Ознака вихованої людини — пунктуальність!
- Лише 10 хвилин!
- Ти зайшов до глядацької зали під час перегляду вистави!
- Та я ж тихенько! — не здається Артем.
- І що з того? — продовжує дівчина.— Вистава розпочалась! Глядачі налаштовані! Актори на сцені! А тут ти в пошуках свого місця! Як так можна?
- Забарився трохи вдома. Цікаву статтю знайшов, зачитався! Не помітив, як час швидко плине!
- Розумію, але в цей час усі чекали тебе біля входу до театру. Ми вже почали хвилюватись!
- Вибач, я не подумав про це!
- Шкода. Завжди треба бути пунктуальним! Розумієш, пунктуальність — це запорака репутації.
- Зрозумів, Наталю, не сердься. Буду працювати над собою.
- Добре, що ти зробив висновки. Пам'ятай: плани старої людини завжди ведуть до успіху!
- А до чого тут плани?
- Артеме! Пунктуальна людина надійна в усьому, вона планує свій час і не краде його в інших! Коли все робити вчасно, то це говорить про те, що ти не піддаєшся обставинам, а сам керуєш своїм життям. Такі люди є успішними!
- Ти маєш рацію. У наш час ті, хто не кидає слів на вітер, на вагу золота.
- Ось і добре, що ми дійшли згоди.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти діалог учителя й учня на уроці у формі офіційної розмови (12–14 реплік).

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Висловлювання співрозмовників у діалозі називають...

Діалог використовується в...

Існують такі правила спілкування: ...

Формули мовленнєвого етикету — ...

Під час діалогічного мовлення необхідно дотримувати таких норм літературної мови: ...

УРОК № 65

Оцінювальні жанри (похвала, осуд, рецензія, характеристика)

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Завдання учням.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Ознайомлення з типовим планом написання рецензії.
  3. Слово вчителя (продовження).
  4. Творча робота.
  5. Робота зі словником іншомовних слів.
  6. Написання чернетки рецензії.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: ознайомити учнів з оцінювальними жанрами, виробляти вміння й навички використання похвали, осуду, рецензії, характеристики в мовленні школярів; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення; підвищувати культуру мовлення; формувати духовну особистість, виховувати толерантність, чемність, активну громадянську позицію.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: оцінювальні жанри (похвала, осуд, рецензія, характеристика).

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: основні компетентності в природничих науках і технологіях (навичка швидко й ефективно шукати інформацію; використання різних видів читання для здобуття нових знань); математична компетентність (установлення причинно-наслідкових зв'язків, виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (застосування комунікативних стратегій відповідно до мети й ситуації спілкування; планування й організація власної навчальної діяльності; уміння читати, використовуючи різні види читання: ознайомлювальне, вибіркоче, навчальне тощо).

Предметні: ознайомлення з оцінювальними жанрами, формування навички використання похвали, осуду, рецензії, характеристики у власному мовленні.

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

Прочитайте вислів. Поясніть, як ви зрозуміли слова давньоримського філософа? Чи не втратили вони актуальності в наш час? У яких ситуаціях доречно використовувати цей вислів? Перш ніж це сказати іншим, скажи це собі. (*Сенека*)

- ▶ **Завдання учням.**

Назвіть відомі вам мовленнєві жанри. Схарактеризуйте їх.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

- ▶ **Слово вчителя.**

У спілкуванні більш помітну роль почав відігравати соціальний та індивідуальний психологічні фактори, мовлення в багатьох, раніше суворо регламентованих сферах, стало більш розкутим і невимушеним. У цьому плані особливий

інтерес викликають оцінні мовленнєві жанри, котрі, можливо, більше, ніж будь-які інші, пов'язані з найрізноманітнішими психологічними та соціальними факторами спілкування людини.

Наприклад, у похвальних промовах хвалять, прославляють, возвеличують особу, факт, подію, а у викривальних, навпаки, гудять, осуджують, ганьблять. Осудливе красномовство має значно вужчу сферу застосування.

Виділяють кілька типів похвальних промов залежно від того, кому, чому і з якої нагоди призначається промова.

Головним змістом похвали є оцінка здібностей, умінь, навичок, рис об'єкту/суб'єкту оцінювання. За допомогою висловлень похвали адресант може також передавати повагу, любов, симпатію, задоволення, прохання, побажання та інші позитивні почуття.

Для формування позитивного ставлення до події, об'єкта чи особистості застосовують мовленнєві жанри, що виражають позитивну оцінку (наприклад, похвала, схвалення, комплімент). Для формування негативної суспільної думки використовують негативно-оцінні мовленнєві жанри (як-от докір, засудження, критика, обвинувачення). Жанр осуду — це перш за все мовленнєва реалізація оцінки. Вираження негативно оцінки ситуації або об'єкта, його якостей, діяльності є основною метою висловлень такого жанру. Іншою метою є здійснення впливу на адресата. Осуд більшою мірою тяжіє до морально-етичної сфери, що виражається в специфічному мовленнєвому втіленні, тому суб'єкт осуду часто оперує категоріями моралі й моральності.

Одним з оцінювальних жанрів є рецензія.

Рецензія — документ, який передбачає коментування основних положень рецензованої праці (тлумачення думки автора, висловлення особистого ставлення до поставленої проблеми); узагальнену аргументовану оцінку; висновки про значення аналізованої праці.

► **Ознайомлення з типовим планом написання рецензії.**

1

ТИПОВИЙ ПЛАН НАПИСАННЯ ТЕКСТУ РЕЦЕНЗІЇ

1. Об'єкт і предмет аналізу.
2. Актуальність теми.
3. Короткий зміст.
4. Формулювання основної тези.
5. Загальна оцінка.
6. Недоліки, хиби, огріхи праці.
7. Висновки.

► **Слово вчителя** (продовження).

Об'єктом оцінювання є повнота, глибина, усебічність розкриття теми; новизна та актуальність поставлених завдань і проблем; коректність аргументації й системи доказів; достовірність результатів; переконливість висновків. У журналістиці рецензія — аналітичний жанр про вже колись відображену дійсність. Містить дані про твір, про замисел автора, дає аналіз твору, указує на значимість. Два види — теоретична (оцінює працю), художня (тема

ЦЕ ЦІКАВО!

Ще Арістотель ґрунтовно описав похвальне красномовство й те, що може бути предметом похвали. Насамперед — це прекрасне. А що таке прекрасне? Це добродієність, благо. Похвала, що виникла в умовах міжособистісного спілкування, використовується для вираження схвального ставлення до якостей, зовнішності, діяльності адресата.

СЛОВНИЧОК

Фактор — умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник.

Об'єкт — у загальному значенні — «те, на що спрямована певна діяльність» (на протизвагу суб'єкту, який здійснює таку діяльність). Об'єкт — матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини (суб'єкта); будь-який предмет думки, дослідження, художнього відображення тощо.

Суб'єкт — із точки зору філософії — поняття, яке означає носій діяльності, що пізнає світ навколо себе та впливає на нього; людина або група осіб, культура, суспільство або людство в цілому на відміну від того, що вивчається або змінюється внаслідок дій.

1 **НАОЧНІСТЬ**

мистецтва та літератури). Рецензія не містить ілюстративності та описовості.

Наукова рецензія виконує такі функції: інформування, тобто ознайомлення з науковим твором (або кількома творами); оцінювання та осмислення в науковому соціумі певного знання.

Особливість рецензії полягає в умінні спілкуватися, вести діалог (часто уявний) між рецензентом та автором твору, рецензентом і читачами. Нерідко автор рецензії виявляє свої особистісні цінності, виступає аналітиком чи полемістом, який зі знанням справи оцінює первинний документ, висуває свої зауваження, подає поради, рекомендації, пропонує імпульси до наукового діалогу.

Характеристика — це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь. А також це документ, у якому в офіційній формі висловлено громадську думку про особу (працівника, учня), оцінено його ділові та моральні якості.

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Творча робота.

Складіть і запишіть діалог або полілог, який, відповідно до запропонованої ситуації, буде містити похвалу або осуд. Поясніть, які лексично-стилістичні засоби було використано.

Ситуація 1. Група учнів весь час словесно ображає свого однокласника (хлопець фізично слабкий, має, наприклад, досягнення в шахах; нагадайте про відповідальність перед законом за булінг).

Ситуація 2. Ваш друг або однокласник став переможцем на олімпіаді (займався самоосвітою, відвідував курси, консультувався з учителем).

Ситуація 3. Група учнів вашого класу стала волонтерами й започаткувала акцію «Милосердя» (посильна допомога людям літнього віку, інвалідам).

Ситуація 4. Учень вашого класу нечемно поводить себе з однокласниками, які навчаються гірше, ніж він (нагадайте про те, що всі люди талановиті, кожен індивідуальність, про толерантне ставлення).

Ситуація 5. Ваш брат (сестра) не встигає закінчити заплановану роботу вчасно (підтримайте, додайте віри у власні сили, запропонуйте допомогу).

2. Марк Твен говорив: «Я можу прожити два місяці на однім хорошім компліменті». Як ви зрозуміли слова відомого письменника? Для чого говорити компліменти? Як часто ви говорите або чуєте компліменти? Напишіть вільне есе на тему: «Яке значення для спілкування має комплімент?»

3. Прочитайте діалог. Розкажіть про партнерські стосунки вчителя та учня в освітньому процесі. Складіть діалог, у якому звучить похвала учню від учителя.

Учень звертається до вчителя після уроку:

— Раніше я боявся вчителів. У школі, де я навчався раніше, один учитель постійно на мене підвищував голос, я боявся сказати йому хоч слово, а з вами мені легко. Ви чудовий учитель, у мене з'явилося бажання навчатись.

— Спасибі, мені дуже приємно це чути, — говорить учитель.

4. За поданим зразком 3 складіть характеристику Степана Радченка як студента (персонаж роману В. Підмогильного «Місто»).

► **Робота зі словником іншомовних слів.** 2

Прочитайте рецензію на наукову статтю. Назвіть лексично-стилістичні засоби, використані в рецензії. За словником іншомовних слів з'ясуйте лексичне значення незрозумілих слів. Завдання розміщено в електронному додатку.

► **Написання чернетки рецензії.** 2

Використайте мовні кліше 4 для написання рецензії будь-якої статті, надрукованої в журналі чи газеті.

Напрями, що треба характеризувати	Мовні кліше
Актуальність теми	Актуальність теми обумовлена... Дослідження присвячене актуальній темі... Автор розглядає важливі питання сучасності...
Короткий зміст	На початку статті автор указує на... Автор аналізує наявні джерела із цієї проблеми... Аргументовано стверджується думка, що...
Формулювання основної тези	У статті на перше місце висувається питання про...
Загальна оцінка: позитивна	Автор справедливо (слушно) зазначає... аргументовано обґрунтовує... чітко визначає... детально аналізує... ретельно розглядає... уважно простежує... доказово критикує... Важко не погодитися з...
Загальна оцінка: неоднозначна	Варто відзначити певні дискусійні моменти... У статті відчутно не вистачає ілюстративного та фактичного матеріалу, тому висновки автора здаються дещо некоректними...
Недоліки, хиби, огріхи	У статті не сказано про...
Висновки	Загалом це цікава й корисна стаття.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Оформити рецензію в зошиті.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

— Чим відрізняються оцінювальні мовленнєві жанри від інформаційних та діалогічних?

— Що є характерним для осудливих і похвальних промов?

— Назвіть основні вимоги до написання характеристики та рецензії.

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Мій успіх на уроці — це...

Найбільші труднощі я відчув(ла)...

3 ЗРАЗОК

ХАРАКТЕРИСТИКА

Савченка Івана Петровича,
учня 11 класу ЗОШ I–III ступенів № 2
м. Харкова,

2002 року народження

Савченко Іван Петрович з 2008 року навчається в ЗОШ I–III ступенів м. Харкова. За час навчання в школі зарекомендував себе здібним дисциплінованим учнем. До навчання ставиться сумлінно, має глибокі й міцні знання з усіх предметів, усебічно розвинений. Багато читає художньої літератури. Останні три роки очолював шкільний драматичний гурток. Брав активну участь у культурно-масових заходах.

2017 року успішно закінчив комп'ютерні курси графіки та дизайну.

Брав участь у районних олімпіадах з української мови та літератури, фізики, інформатики, був переможцем районного етапу. Захоплюється футболом. Виступав за збірну команду школи.

Критично ставиться до власних вчинків, до поведінки товаришів і відверто про це говорить. Доброзичливий, стриманий, урівноважений.

Характеристика видана для подання в приймальну комісію Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

Директор школи (підпис) І. С. Іванченко
Класний керівник (підпис) Т. І. Кравець

4 НАОЧНІСТЬ

УРОК № 66

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Бесіда.
- III. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу
  1. Слово вчителя.
  2. Творча робота.
  3. Синтаксичний практикум.
  4. Написання есе.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
  1. Бесіда.
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Етикетні жанри (привітання, вибачення)

Мета: ознайомити учнів з етикетними жанрами, виробляти вміння й навички використання привітання та вибачення в мовленні школярів; розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення; підвищувати культуру мовлення; формувати духовну особистість, виховувати толерантність, чемність

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: етикетні жанри (привітання, вибачення).

Тип уроку: засвоєння нового матеріалу.

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (виокремлення головної та другорядної інформації); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії); соціальна та громадянська компетентності (аргументоване і грамотне висловлювання власної думки щодо суспільно-політичних питань).

Предметні: ознайомлення з етикетними жанрами, формування вміння писати привітання та вибачення.

1 СЛОВНИЧОК

Етикет — правила соціальної поведінки людини, які виробилися впродовж усієї культурної еволюції людства і враховують його соціально-історичний досвід.

ХІД УРОКУ

Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява.

Р. Гамзатов

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

► **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

► **Робота із цитатою.**

Прочитайте епіграф уроку. Чи згодні ви з автором?

► **Бесіда.**

— Коли ви просили вибачення рідних і близьких вам людей? А в незнайомих?

— Які почуття охоплювали вас під час вибачення? Чому?

— Пригадайте, якими словами ви вітаєтесь зранку вдома, у школі?

— Коли останній раз ви привітали родичів, друзів зі святами? Якими саме? Який настрій охоплює вас під час привітання?

— Що таке етикет **1**? Згадайте етикетні правила на щодень.

III. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

► Слово вчителя.

Мовленнєвий етикет — це національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і висловів, що рекомендуються для висловлення *подяки, прощання* тощо в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співбесідником, зокрема під час привітання, знайомства, звертання тощо.

Знання правил мовленнєвого етикету виступає не тільки показником зовнішньої культури людини, але й має безпосередній вплив на формування її особистості, на виховання високої моралі, духовності. Засвоєння національного мовленнєвого етикету, уміння користуватися ним робить спілкування приємним і бажаним. Мовний етикет українців постає із живої мовної практики українського народу. Він вироблявся впродовж тисячоліть і відбиває культурні традиції української нації, відповідає її духовним засадам. Без сумніву, в основі національних традицій спілкування лежать загальнолюдські морально-етичні цінності.

За умовами та змістом ситуації спілкування в системі українського мовленнєвого етикету розрізняють 15 видів стійких мовних висловів:

— звертання;	— скарга;
— вітання;	— втішання;
— знайомство;	— несхвалення;
— прохання;	— комплімент;
— запрошення;	— побажання;
— вибачення;	— прощання;
— згода;	— вдячність.
— незгода;	

В офіційному спілкуванні особливе значення мають ті види мовленнєвого етикету, які представляють категорію ввічливості, а саме: звертання, вітання, прощання, подяка, вибачення, прохання.

Вітання виконує важливу функцію в комунікативному акті, із нього починається спілкування, а часто ним же й обмежується як етикетним ритуалом. Цим пояснюється спеціалізований характер і певний автоматизм вітальних висловів.

Перше враження про людину складається від того, наскільки щиро та привітно вона вітається. У вмінні вибрати доречну форму вітання виявляється загальна і мовна культура людини. Вибір залежить від того, у якому оточенні перебуває людина, від віку співрозмовника чи співрозмовників, від характеру стосунків між людьми, що вітаються чи прощаються, від того, де й коли це відбувається тощо. Основними вимогами до тексту привітання є *точність у висловлюванні та лаконічність*. Намагайтеся дібрати слова, які б максимально точно передавали зміст того, що ви хочете побажати, і були приємними для адресата. Текст привітання має бути простим для сприймання, не містити занадто багато похвали, аби адресат не сприйняв його як лестощі. Достатньо обмежитися кількома реченнями.

ЦЕ ЦІКАВО!

ФОРМУЛИ ВІТАННЯ

В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

— Доброго ранку! Радий бачити Вас! Привіт! Моє шанування! Здоровенькі були!

— Добрий день! Добридень! День добрий і Вам (вам)! На добридень! Будьте здорові з неділею! Доброго здоров'я! Будьте і Ви здорові!

— Добрий вечір! Добридень! На добридень вам! На добраніч! Добраніч!

— До нової зустрічі! Щасливо! Бувайте здорові! Щастя вам! Бувай! На все вам (Вам) добре! Щастя!

І патріотичне привітання, відновлене в наш час: — Слава Україні! Героям — слава!!!

СЛОВНИЧОК

Лаконічність (із дав.-гр. — «короткомовність») — гранично стисле грамотне вираження думки.

ГОВОРІМО Й ПИШИМО ПРАВИЛЬНО! ■

ПОРАДИ

— Вітаючись, добирайте ту вітальну формулу, яка підходить для даної ситуації.

— Вітаючись, привітно посміхайтесь. Дивіться людині у вічі.

— Вітаючись, не тримайте руки в кишенях. Зніміть рукавички (у рукавичках може дозволити собі вітатися лише жінка).

— Якщо ви молодший, вітайтеся першим.

— Якщо ви кудись зайшли (до установи, до квартири чи будинку друзів), вітайтеся першим (першою).

— Жінку має вітати чоловік (руку для вітання першою подає жінка).

— Підлеглий має привітати свого керівника (а руку може подати першим керівник).

— Незалежно від віку, статі, посади тощо першим (першою) вітається той (та), хто заходить до кімнати (кабінету).

— Ідучи в гості, не забудьте, що першою маєте привітати господиню, потім господаря, потім гостей (у тому порядку, як вони сидять).

Набір українських народних вітань надзвичайно різноманітний і поліфункціональний: *Доброго ранку! Добрий день! Добрий вечір! Здрастуйте! Привіт! Дай, Боже! Існує цілий ряд сакральних вітань: Христос воскрес! Христос рождається!*

Формул вітання в українській діловій мові порівняно небагато, але завжди можна знайти потрібний вислів, виходячи з конкретної ситуації, щоб висловити пошану до особи: *Добрий день!* — найпоширеніше вітання, яке фіксує пам'ятки з XVI ст. Прикметник *добрий* вживається як синонім до слів *приємний, сприятливий*, а значення цілого вислову «побажання хорошого дня, удачі протягом дня».

У ситуації невеликої провини використовують у високій тональності конструкцію *Прошу вибачення (пробачення, вибачити, пробачити) за... .* Підкреслено ввічливим висловом *є Вибачте ласкаво за... .*

Етикетні одиниці, якими виражається вітання: *Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день! Доброго дня! Добридень! Добрий вечір! Здрастуйте! Здоров був! Здоровенькі були! Доброго здоров'я! Мое шанування! Вітаю Вас! Радий (рада) вітати Вас! Скільки літ, скільки зим! Яким вітром? Салют! Радий (рада) вас (тебе) бачити (вітати)!*

До етикетних жанрів належать привітання та вибачення.

Привітання — усне або письмове поздоровлення чи побажання здоров'я, успіхів тощо.

Вибачення означає усвідомлення своєї провини й намагання її спокутувати за допомогою спеціальних висловів. Воно завжди супроводжується проханням вибачити, тобто виявити поблажливість, простити провину.

Вислови вибачення: *Вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, я дуже жалкую, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, винуватий(а), приношу свої вибачення, перепрошую, не гнівайтесь на мене, я не можу не вибачитись перед Вами; якщо можеш, вибач мені; не сердься на мене; вибач(те), будь ласка; дозвольте просити вибачення, я не можу не просити у Вас пробачення.*

2 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

► Творча робота.

Складіть короткі привітання, використавши подані етикетні формули. Пам'ятайте, що звертання *пан, пані* в українській мові рекомендується поєднувати з ім'ям, прізвищем, назвою посади чи званням, а не з іменем та по батькові особи. Нормативним в українській мові є звертання, ужите у формі кличного відмінка: *пане Сергію, пані Маріє.*

Мовні кліше:

Вельмишановний(а) (ім'я та прізвище)!

Вельмишановні добродії!

Високоповажний(а) (ім'я та прізвище)!

Шановний(а) (ім'я та по батькові)!

Шановні панове!

Шановні працівники!

2. Прочитайте зразок привітання 3. Доведіть, що він має офіційний характер.

3. Напишіть привітання: з Міжнародним днем рідної мови; з Днем працівників освіти; з Міжнародним днем волонтерів; з Днем захисника України.

Пам'ятайте, для привітання важливим є вживання кінцевої етикетної форми листа, де зазначено особу чи групу осіб, що надіслали привітання. Для зазначення адресанта можна вжити такі фрази: *З повагою, зі щирою повагою (пошаною), з повагою і найкращими побажаннями, із побажанням успіхів, зі щирими вітаннями.*

4. Складіть і запишіть приватні та офіційні листи-вибачення. Поясніть, які лексичні, синтаксичні та стилістичні засоби ви використали при написанні листів.

Ситуація 1. Ви не змогли прийти (приїхати) на день народження друга (у цей день хтось із ваших рідних святкує день народження, ви захворіли тощо).

Ситуація 2. Ви не прийшли на консультацію, про яку домовлялися ваші батьки (помилка сталася через непорозуміння, ви переплутали час, адресу, вас затримали на заняттях, ви захворіли).

Ситуація 3. Ви затримались із відповіддю на запрошення взяти участь у виставці плакатів, що присвячена правам дитини.

Ситуація 4. Ви не виконали прохання батьків допомогти бабусі й дідусяві у виконанні побутових справ.

► Синтаксичний практикум.

2

Спишіть текст, вставте пропущені букви та розділові знаки, зніміть ризики. Напишіть продовження-діалог у вигляді вибачення перед юнаком.

ПОСПІШНІ ВИСНОВКИ

З кожною зупинкою людей в автобусі біл..шало, а тепер уже і яблуку ні/де було впасти. Молодик сидів слухаючи музику й поглядаючи у вікно коли раптом літня жінка поплескала його по плечу й сказала: «У ваші літа я поступалася місцем старшим, а ви...» Її пі..тримала інша жінка, а за дві-три хв..лини на хлопця накиннулися всі пасажири.

Юнак не/витерпів такого тиску й сказав Добре, я встану, але хай сяде на моє місце тільки той, кому не/буде соромно за свої слова.

Хлопець почав діставати щось із/під сидіння, і от з'явилася милиця, а потім друга і він сп..раючись устав з місця.

Усі завмерли від здивуван..я, а літня жінка, що так нервово весь час наступала йому на ноги, тепер зрозуміла, чому він на це не звертає уваги... (Із притчі)

► Написання есе.

Напишіть вільне есе на тему: «Навіщо просити вибачення?».

3 ЗРАЗОК

ДОРОГІ ЖІНКИ,
ЛЮБІ НАШІ МАТЕРІ!

Слово «мама» для кожного українця уособлює в собі три найдорожчі образи: Матір Божу, рідну матір та Україну. Із прадавніх часів мама в Україні символізує берегиню роду, спадщини, культурних цінностей, традицій та звичаїв, які вона передає своїм дітям, хранительку родинного тепла й затишку, гармонії та любові в наших домівках. Упродовж усього життя вона оберігає, дає наснагу й допомагає нам вистояти в найскрутніші часи.

Традиційно в кожен другу неділю травня українські родини відзначають День матері. Це свято особливе, сповнене щирого почуття любові, глибокої вдячності й безмежної шани до жінки-матері. Шанобливе та поважне ставлення до матері, її високий авторитет у сім'ї та суспільстві за всіх часів були притаманні українському народу, а материнська любов була й залишається єдиною надійною, могутньою силою.

Низький уклін і щира дяка Вам, наші матері, за ласку, недоспані ночі, переживання й молитви, які допомагають нам у житті, за Вашу мудрість і мужність, з якими Ви, долаючи нинішні негаразди, зберігаєте віру в завтрашній кращий день для своїх рідних і близьких, для нашої країни. Не знайти слів, щоб подякувати за Вашу материнську любов, що є для нас життєвим оберегом, за тепло Вашого серця, яке завжди готове пробачити і зрозуміти. Спасибі Вам за підтримку, турботу та розуміння.

Від щирого серця вітаємо всіх матерів зі святом! Зичимо Вам щастя, довгих років життя, душевного спокою, миру й добра, впевненості в завтрашній день. Глибокої пошани та щирої подяки, адже ви — найбільший дар у нашому житті. Бажаємо, щоб тепло домашнього вогнища, створене Вашими лагідними серцями і дбайливими руками, зігрівало Ваші родини повсякчас, а добро, що невтомно сієте довкола себе, повернулося сторицею.

Доземний Вам уклін, дорогі Матері, та щира подяка!

З повагою, голова районної ради

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Вивчити теоретичний матеріал уроку.
2. Скласти й записати вітання майбутнім першокласникам із Днем знань від випускників школи.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Бесіда.**

- Які етикетні жанри вам відомі?
- Що таке мовленнєвий етикет?
- Які етикетні одиниці використовуються найчастіше під час привітання, вибачення?

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Сьогодні на уроці я дізнався(лась) про...

Найбільш цікавим було...

Я намагався(лась)...

Я зрозумів(ла), що...

Урок запам'ятається мені тим, що...

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
- III. Основний зміст уроку
Виконання тестових завдань.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку

Мета: оцінити рівень навчальних досягнень одинадцятикласників із практичної риторики та морфології; з'ясувати можливі недоліки в опануванні мовною теорією; формувати вміння й навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці; розвивати логічне мислення, тренувати пам'ять; виховувати працелюбність і наполегливість.

Обладнання: тестові завдання у двох варіантах.

Основні терміни: практична риторика, морфологія.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

(Проведення інструктажу щодо виконання завдань та оцінювання контрольної роботи: завдання 1–6 — по одному балу; завдання 7, 8 — по 1,5 бала; завдання 9 — 3 бали.)

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКУ

- **Виконання тестових завдань.**

1

ВАРІАНТ I

1. Укажіть рядок, у якому всі слова в словосполученні вжито в переносному значенні.
А залізна воля, колючий погляд
Б серце землі, низький зріст
В кошлатий ліс, прозора вода
Г кришталева совість, рожева сукня
2. Укажіть рядок, у якому до складу всіх словосполучень входять омоніми.
А гостра коса — дівоча коса, електричний розряд — спортивний розряд
Б чисте небо — чисті руки, ламати голову — ламати кригу
В старий клен — старі погляди, вершина Карпат — вершина слави
Г кран водопроводу — будівельний кран, вузька смуга — широка смуга
3. Укажіть рядок, у якому всі пари слів є паронімами.
А мимохідь — мимохіть, бурун — буран, копія — копіювати
Б виборний — виборчий, вимисел — вигадка, вистава — виставка

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне й правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Варіант II розміщено в електронному додатку.

Відповіді:

Варіант I: 1А, 2А, 3Б, 4Б, 5В, 6Б; 7: 1В, 2Д, 3Б, 4А; 8: 1А, 2Д, 3Г, 4Б.

Варіант II: 1Б, 2Б, 3Г, 4Б, 5Б, 6В; 7: 1В, 2Г, 3А, 4Б; 8: 1Г, 2А, 3Б, 4В.

СЛОВНИЧОК

Товмач — перекладач.

Перст — палець.

Чічка (діал.) — квітка.

Кирея — верхній одяг до п'ят, зроблений зі шкіри, сукна чи вовни, без рукавів, із хутряним коміром або з відлогою. Кирея нагадує плащ, але виготовлялася переважно із сукна, тому намокала. Її носили не так «на ногах», як вдягали, сідаючи на коня чи на воза.

Війт — керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та в Україні (в XV—XVIII ст.). Війт призначався на 100 і більше селянських волок. Основна його функція була виганяти селян на панщину.

Флуд (неправильна вимова англ. flood [flʌd] — «повінь», «потоп») — марнослів'я, повідомлення в інтернет-форумах і чатах, яке займає (в багатьох випадках) великі обсяги і не несе якоїсь нової чи корисної інформації.

В боцман — лоцман, **адрес** — адреса, **гірничий** — гірка

Г компанія — кампанія, **промінь** — пломінь, **чорний** — білий

4. Укажіть рядок, у якому вжито фразеологізми-синоніми.

А прикусити язика, розпускати губу

Б накручувати хвоста, давати перцю

В ханьки м'яти, дати маху

Г ні два ні півтора, ні кола ні двора

5. Укажіть речення зі словом, у якому певного стилістичного забарвлення надає префікс.

А Над річкою, в чистім полі, могила чорніє; де кров текла козацькая, трава зеленіє.

Б З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня.

В Притаїлося все, пополохалось перед з'явищем тучі грізної.

Г Старий лікар сушив на плиті якісь лікувальні трави.

6. Укажіть речення зі словом, у якому певного стилістичного забарвлення надає суфікс.

А Не забудь, не забудь юних днів, днів весни.

Б Любив козак три дівчиноньки.

В Як упав з гори іскра, наче з неба зірка.

Г Тоді тебе взяла за Людство туга: на Правду стала чоботом наруга.

7. Установіть відповідність між словами іншомовного походження та їхніми українськими відповідниками.

1 ротація **А** уподібнення

2 коаліція **Б** одностайність

3 консенсус **В** зміна

4 асиміляція **Г** занепад

Д об'єднання

8. Установіть відповідність між групами слів і прикладами.

1 архаїзми **А** товмач, перст

2 історизми **Б** краплинь, калинолист

3 неологізми **В** чічка, бануш

4 авторські неологізми **Г** спам, флуд

Д кирея, війт

9. Напишіть листа своєму другу про майбутню професію, яку ви обрали. Використайте лексико-стилістичні засоби відповідно до жанру висловлювання.

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Повторити теоретичний матеріал.

2. Дібрати робочі матеріали для написання й виголошування текстів двох різних жанрів.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

(Відповіді вчителя на запитання учнів після написання контрольної роботи.)

СТРУКТУРА УРОКУ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроку.
Мотивація навчання
  1. Робота із цитатою.
  2. Бесіда.
  3. Опрацювання пам'ятки.
- III. Основний зміст уроку
  1. Підготовка до написання есе.
  2. Написання есе на тему: «На порозі дорослого життя».
  3. Редагування.
  4. Написання есе в зошиті для контрольних робіт.
- IV. Домашнє завдання
- V. Підсумки уроку
Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Мета: удосконалювати вміння учнів самостійно добирати й систематизувати матеріал відповідно до теми та основної думки висловлювання, будувати логічно правильне й композиційно завершене висловлювання; формувати вміння й навички вільного використання засобів мови в будь-яких життєвих ситуаціях; розвивати критичне мислення; збагачувати словниковий запас учнів; розвивати творчі здібності; виховувати активну життєву позицію, чесність, порядність, людяність.

Обладнання: дидактичний матеріал.

Основні терміни: есе.

Тип уроку: контроль і корекція знань, умінь, навичок.

ХІД УРОКУ

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Робота із цитатою.**

1

Прочитайте вислови відомих людей про школу, життя. Як ви зрозуміли вислови, що стали крилатими? Чим для вас була рідна школа? Яку мету ви ставите перед собою після закінчення школи?

Деякі діти так люблять школу, що хочуть залишатися в ній все життя. Ось із них і виходять вчені. (Г. Штайнгауз) 2

Нехай він вірить в себе, і йому повірить весь світ. (Ф. Шиллер)

Щире призначення людини — жити, а не існувати. (Джек Лондон)

- ▶ **Бесіда.**

- Що таке есе? Назвіть види есе.
- Яка мета есе?
- Які є основні вимоги до написання есе?

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (прагнення висловлюватися точно, логічно та послідовно); уміння вчитися впродовж життя (планування й організація власної навчальної діяльності; здійснення самооцінювання результатів власної діяльності, рефлексії).

Предметні: доречне використання мовних засобів відповідно до комунікативного завдання та ситуації спілкування; сприймання, розуміння й аналіз інформації державною мовою.

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Гуго Штайнгауз (1887–1972) — польський математик, співзасновник Львівської математичної школи. Відомий як популяризатор науки й афорист.

Що візьмемо з собою? Найкращі спогади шкільного життя — дружбу, взаємовиручку, партнерство, батьківську пораду, спогади про шкільний дзвоник. І щасливі очі вчителя, коли ти зміг розв’язати, подолати, вирішити, перемогти! І гордість батьків за наші успіхи, і впевненість у тому, що все зможемо, подолаємо, будемо кращими!

Моя школа — мій другий дім. І це не просто слова. Мені пощастило навчатись там, де цінується порядність, де важить думка. Нехай хибна, але моя! Там, де я міг розраховувати на підтримку, допомогу, розуміння! Не думайте, що завжди все було ідеально, рівно, гладко! Але ми, учні та вчителі, завжди шукали той шлях, що приведе до істини, до знань, до порозуміння, до впевненості у своїх силах!

Вибір навчального закладу, де будемо продовжувати навчання, звичайно, важливий. Але найважливіше, на мою думку, інше! Ким і яким я буду? До чого лежить моя душа? Яку мету я ставлю перед собою в житті? Чого хочу досягнути?

Мій вибір на порозі дорослого життя — чесна праця, бажання досягнути успіху, досконало оволодіти професією, яку обрав! Чи думаю я про матеріальні блага? Думаю, а чому й ні? Але багатим і щасливим я хочу бути на рідній землі! «Де народився, там і згодився!» — говорить народна мудрість і говорять мої батьки.

Тим, хто ще не обрав, яким шляхом піде в доросле життя, хочу сказати: «Ким би ви не були, яку професію не обрали, залишайтеся собою, будьте чесними, справедливими, дбайте про рідних! І не забувайте, що земля, яка нас усіх виростила, — Україна! Наш власний добробут — запорука добробуту держави, сильної, незалежної! Не забуваймо про це!»

IV. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Повторити теоретичний матеріал.

V. ПІДСУМКИ УРОКУ

► **Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».**

Я думаю...

Я хочу...

Мені здається...

Я зрозумів(ла)...

УРОКИ № 69–70

СТРУКТУРА УРОКІВ

- I. Актуалізація опорних знань
Перевірка домашнього завдання.
- II. Ознайомлення з темою й метою уроків.
Мотивація навчання
  1. Завдання учням.
  2. Бесіда.
- III. Основний зміст уроків
  1. Лексична робота.
  2. Творче завдання.
  3. Риторична розминка.
  4. Творча робота.
- IV. Підсумки уроків
  1. Інтерактивна вправа «Мікрофон».
  2. Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

ФОРМУЄМО КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ключові: математична компетентність (чітке формулювання визначення); обізнаність і самовираження у сфері культури (використання української мови як державної для духовного, культурного й національного самовияву; дотримання норм української літературної мови та мовленнєвого етикету, що є виявом загальної культури людини).

Предметні: удосконалення вміння писати й виголошувати тексти різних жанрів, аналізувати зміст, структуру, мовне оформлення тексту; формування навички аналізувати мовленнєву ситуацію, умови спілкування, поведінку учасників спілкування, володіти голосом, правильною артикуляцією, невербальними засобами з метою реалізації цілей спілкування й активізації уваги слухачів.

Написання й виголошування текстів різних жанрів

Мета: удосконалювати вміння писати й виголошувати тексти різних жанрів, учити аналізувати зміст, структуру, мовне оформлення тексту; удосконалювати вміння й навички аналізувати мовленнєву ситуацію, умови спілкування, поведінку учасників спілкування, володіти голосом, правильною артикуляцією, невербальними засобами з метою реалізації цілей спілкування й активізації уваги слухачів; розвивати комунікативно-мовленнєві вміння, аналітико-синтетичне мислення; виховувати в школярів за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу інтелігентність, порядність; патріотичні почуття, бережливе ставлення до природи.

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал.

Основні терміни: текст, вербальні і невербальні засоби виразності, інтонація, жест.

Тип уроків: застосування знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКІВ

Силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, відкриваємо засідки, перешкоджаємо розладам безпутників, відвертаємо шкоди й небезпеки.

Феофан Прокопович

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

- ▶ **Перевірка домашнього завдання.**

II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕМОЮ Й МЕТОЮ УРОКІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАННЯ

- ▶ **Завдання учням.**

Прочитайте епіграф до уроків. Це слова видатного українського діяча епохи бароко Феофана Прокоповича. Чи втратили вони актуальність сьогодні? Чому? У чому сила красномовства?

- ▶ **Бесіда.**

— Поясніть суть термінів *мовленнєвий жанр, привітання, представлення, пояснення, інструкція, повідомлення, похвала, осуд, рецензія, характеристика, вибачення.*

— У чому важливість володіння жанровим багатством?

— Яка роль риторики у формуванні соціально важливих умінь і навичок сучасної людини?

III. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ УРОКІВ

▶ Лексична робота.

Доберіть максимальну кількість українських прислів'їв про слово, мовлення, спілкування та прокоментуйте їх.

▶ Творче завдання.

Обґрунтуйте, чи має значення (якщо має, то яке) для оратора знання орфографічних, пунктуаційних, стилістичних норм української мови.

▶ Риторична розминка.

1

Завдання розміщено в електронному додатку.

▶ Творча робота.

1

1. Обґрунтуйте справедливість тверджень.

Найкращим оратором є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження. (*Цицерон*)

Обмін словами — це ще не розмова. (*Р. Доценко*)

Мова — жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування. (*Панас Мирний*)

Слово формує світ. Спотворене слово спотворює його. (*П. Мовчан*)

Слово — зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати. (*М. Рильський*)

Говори з переконанням — слова і вплив на слухачів придуть самі собою. (*Й. В. Гете*)

Джерело красномовства — у серці. (*Дж. Мілль*) 2

Гонористість — найбільша перешкода істинному красномовству. (*К. Гільті*)

2. Складіть і розіграйте діалог — телефонну розмову відповідно до ситуації спілкування.

Ситуація 1. Діалог-інтерв'ю з юнаком, що живе у європейській країні.

Ситуація 2. Вас запросили друзі на цікаву виставку, що відкрилась у вашому місті. Ви не можете прийти, бо повинні бути присутніми на сімейному святі.

Ситуація 3. Ви обговорюєте з однокласником можливість навчання за кордоном.

Ситуація 4. Діалог-вибачення перед однокласницею (однокласником) за необдумані слова або вчинки, що стали причиною непорозуміння між вами.

3. Прочитайте невеликий уривок із промови Стіва Джобса перед випускниками Стенфорду. Хто з відомих українців говорив про те, що найголовніше — «пізнати себе»? Напишіть лист-звернення до вчителів та однокласників напередодні прощання зі школою. Виголосіть його перед класом.

«Не втрачайте віри. Я переконаний, що єдина річ, що допомогла мені продовжувати справу, була та, що я любив свою справу. Вам треба знайти те, що ви любите. І це так само правильно для роботи, як і для стосунків. Ваша робота заповнить велику частину життя, і єдиний спосіб

1 МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧНІВ

2 ПЕРСОНАЛІЯ

Джон Стюарт Мілль (1806–1873) — британський філософ, політичний економіст. У 1865–1868 був членом палати громад парламенту Великої Британії. Він був представником лібералізму, етичної теорії, розробленої Джереми Бентамо, хоча його концепція теорії дуже відрізнялася від Бентамової.

3 НАОЧНІСТЬ

4 ДОВІДКА

Кістка, кинута собаці, не є милосердя; милосердя — це кістка, поділена із собакою, коли ти голодний не менше її. (Джек Лондон)

Мені не подобається жити у світі, де правильні вчинки такі рідкісні, що починають рахуватися добрими. (Дж. Керрол)

Ніхто й ніколи не удостоювався почесней за те, що отримав. Почесті бувають нагородою за те, що віддав. (К. Кулідж)

Віддавати — ось найвищий спосіб жити. (Дж. Максвелл)

Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом. (Л. Костенко)

Так багато на світі горя, люди, будьте взаємно красивими! (Л. Костенко)

Нижніми словами й добротою можна на волосині вести слона. (М. Сааді)

Прощати більш мужньо, ніж карати. Слабкий не може прощати. Прощення — властивість сильного. (М. Ганді)

бути цілком задоволеним — робити те, що по-вашому є великою справою. І єдиний спосіб робити великі справи — робити те, що ви любите. Якщо ви ще не знайшли своєї справи, шукайте. Не зупиняйтеся. Як це буває з усіма сердешними справами, ви довідаєтеся, коли знайдете. І, як будь-які гарні стосунки, вони стають лише кращими з роками. Тому шукайте, — поки не знайдете. Не зупиняйтеся». Про що говорив американський підприємець і винахідник?

4. Напишіть покрокову інструкцію майбутнім одинадцятикласникам «Як успішно скласти ЗНО». Оголосить її. Обговоріть прочитане вами в класі. Доповніть складену вами інструкцію, якщо є в цьому потреба.
5. Прочитайте пам'ятку 3. Проведіть бесіду з однокласниками на одну із запропонованих тем. Назвіть і схарактеризуйте показники культури мовлення оратора в контексті трьох обов'язкових практичних навичок фахівця: уміння слухати, уміння говорити, уміння переконувати.

ЯК ПРОВЕСТИ БЕСІДУ УСПІШНО

1. Ретельно підготуйтеся до бесіди. Перед початком складіть план бесіди, проаналізуйте ситуацію.
2. Чітко сформулюйте мету бесіди.
3. Намагайтесь створити атмосферу довіри. Взаємна довіра завжди необхідна, аби досягти поставленої мети.
4. Зосереджуйтесь на реальних потребах, а не на амбіціях. Поважайте думки співрозмовника, як свої власні. Дотримуючись цього правила, ви матимете більше шансів обминати гострі кути й узгодити рішення.
5. Слухайте уважно співбесідника й ставте коректні запитання. Уміння слухати співрозмовника спонукає його до висловлювання власних думок, почуттів, переконань. Тоді виникає мить щирості, істинності, взаєморозуміння, поваги.
6. Не змушуйте співбесідника постійно приймати рішення. Працюйте на перспективу, а не на проміжні результати.
7. Підсумуйте результати бесіди. Важливі рішення бажано зафіксувати на папері.

Орієнтовні теми

Роль кожного громадянина у відродженні традицій і зміцненні державності.

Роль кожного громадянина в процесі розвитку мови.

Мовні обов'язки громадянина України.

Благоустрій прибудинкових територій. Чий це обов'язок? Позитивні думки й неконфліктна поведінка — запорука здоров'я.

6. Напишіть есе на тему: «Красиві вчинки і стосунки». Використайте подані в довідці вислови відомих людей. Зачитайте есе перед класом, обміняйтесь враженнями від почутого. 4
7. Напишіть привітання з нагоди святкування Дня науки в Україні. Прочитайте привітання вголос. У процесі спілкування зважайте на техніку, темп мовлення, голосність, тембр, дикцію. 5

8. Серед поданих назв промов оберіть 2–3, які найбільше вас зацікавили і які ви неодмінно хотіли б послухати. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Океан. Таємниці підводного світу. 2. Наскільки чесною має бути реклама? 3. Скаути (пластуни) в Україні. 4. Спорт в англійському коледжі. 5. Як навчитися швидко читати? 6. Будинок «Слово». Історія трагічного життєлюбства. 7. Найвидатніший із моїх учителів. 8. Реформи, необхідні в освіті. 9. Підприємницька спритність. Чи потрібна етика підприємництва?

9. Використайте подані фрази-схвалення, запишіть невеликий текст-похвалу тим, чий виступ, на вашу думку, був найоригінальнішим на уроках.

Блискучий виступ! Відчувається ораторський хист і досвідченість у публічних виступах.

Молодець! Ти віртуозно володієш предметом розмови на достатньому рівні інформованості.

Тема виступу не тільки актуальна, але й цікава для слухачів. Бажаю успіхів у подальшому!

Промова цікава тим, що нестандартна за трактуванням питання. Відчувається митецький хист.

Бесіда хоча й насичена об'єктивністю наведених фактів, але і яскрава щодо риторичних фігур, які допомагають тримати аудиторію в полі зору.

Відчувається професійний досвід володіння аудиторією. Дякуємо за блискучий виступ, який надовго залишиться в пам'яті слухачів.

Доповідач чітко та послідовно висловлює власну думку, яка містить актуальну інформацію, необхідну для розвитку світогляду. Ми дуже вдячні.

IV. ПІДСУМКИ УРОКІВ

► Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Які невербальні засоби у співбесідників можуть означати неспокій, неуважність, зневагу, роздратування, зацікавленість, доброзичливість?

► Інтерактивна вправа «Незакінчене речення».

Найбільш цікавим було...

Я оцінюю свою роботу і загальне враження від уроків тезою (афоризмом): ...

5 ЗРАЗОК

Шановні вчителі та учні!

Щиро вітаємо з Днем науки! Це свято, яке ми відзначаємо в третю суботу травня,— ушанування наукових традицій, досягнень учених. Відомо, що розвиток науки — запорука зростання держави, а науковці — це інтелектуальний потенціал нації, її майбутнє. Чимало учнів нашої школи є членами Малої академії наук України. Вони є гордістю нашого навчального закладу. Сьогоднішнє свято є вшануванням людей творчої праці, ентузіастів, які не бояться експериментувати, досліджувати незвідане, є символом духовної свободи та розвитку особистості. Рівень соціально-економічного розвитку України, її авторитет на міжнародній арені багато в чому визначаються науковим потенціалом, адже саме перед ученими життя ставить складні, але дуже цікаві завдання, вирішення яких великою мірою визначає місце України у світовій спільноті.

Сьогодні попри труднощі наука в Україні завдяки наполегливій праці наших учених має сучасні наукові школи та відомі технологічні розробки. Відомо, що високий професіоналізм українських учених високо цінується у всьому світі!

Хай ніколи не згасають ваші прагнення до нових знань, хай завжди вас супроводжує натхнення. Нових вам відкриттів, неперевершених звершень задля добробуту українського народу, в ім'я процвітання України!

Зміст

<i>Передмова</i>	.....	3
<i>Урок № 1</i>	Поняття мовної стійкості. Джерела, що живлять мовну стійкість.....	4
<i>Урок № 2</i>	Дискусія на тему: «Чи потрібно бути мовно стійким?».....	8
<i>Урок № 3</i>	Засоби мовного вираження промови.....	10
<i>Урок № 4</i>	Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні.....	14
<i>Урок № 5</i>	Складання й розігрування діалогів відповідно до запропонованої ситуації.....	18
<i>Уроки № 6–7</i>	Риторичні фігури (антитеза, градація, повторення (анафора, епіфора), риторичні запитання (звертання), порівняння).....	22
<i>Урок № 8</i>	Написання висловлень із використанням тропів і риторичних фігур.....	28
<i>Урок № 9</i>	Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників. Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників.....	31
<i>Урок № 10</i>	Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки, використання прислівників міри та ступеню, уживання прикметникових суфіксів і префіксів зі значенням суб'єктивної оцінки.....	36
<i>Урок № 11</i>	Усний переказ тексту художнього стилю.....	39
<i>Урок № 12</i>	Прислівник. Ступені порівняння.....	42
<i>Урок № 13</i>	Прикметники, що перейшли в іменники.....	46
<i>Урок № 14</i>	Контрольне есе на тему: «Я — українець».....	49
<i>Урок № 15</i>	Числівник. Складні випадки узгодження й відмінювання числівника.....	52
<i>Урок № 16</i>	Дієслово, дієслівні форми. Складні випадки словозміни дієслів <i>дати, істи, відповісти, бути</i> та ін. Паралельні форми вираження наказового способу дієслів 1 та 2 особи множини. Активні й пасивні дієприкметники.....	56
<i>Урок № 17</i>	Написання есе на тему: «Мандрівка до одного із семи чудес України — острова Хортиці».....	60
<i>Урок № 18</i>	Редагування текстів.....	63
<i>Урок № 19</i>	Контрольна робота: виконання тестових завдань.....	65
<i>Урок № 20</i>	Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка. Складні випадки синтаксичного узгодження.....	67
<i>Урок № 21</i>	Складні випадки й варіанти синтаксичного керування. Уживання прийменників <i>в і на</i> з географічними назвами і просторовими іменниками.....	71
<i>Урок № 22</i>	Словосполучення з прийменником <i>по</i> . Словосполучення з прийменниками <i>в(у), при, за, із-за</i> . Уживання похідних сполучників.....	75
<i>Урок № 23</i>	Контрольне есе на тему: «Міцні сімейні стосунки як родинна цінність».....	80
<i>Урок № 24</i>	Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка.....	82
<i>Урок № 25</i>	Пасивні конструкції з дієсловами на <i>-ся</i> . Синтаксичні конструкції з формою на <i>-но, -то</i>	85
<i>Урок № 26</i>	Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення.....	88
<i>Урок № 27</i>	Прості ускладнені речення.....	92
<i>Урок № 28</i>	Тренувальний диктант.....	97
<i>Урок № 29</i>	Правила побудови складних речень. Логічні помилки в складних реченнях.....	99
<i>Урок № 30</i>	Контрольна робота: виконання тестових завдань.....	103

Урок № 31	Написання листа другові (подрузі) з іншої країни про спортивну подію у твоєму місті (селі).....	105
Урок № 32	Аналіз контрольних робіт.....	109
Урок № 33	Написання есе на тему: «Дружба справжня й не-справжня»	113
Урок № 34	Пунктуаційна помилка.....	116
Урок № 35	Тире між підметом і присудком у простому реченні.....	121
Урок № 36	Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених звертаннями; однорідними членами речення	125
Урок № 37	Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами ..	130
Урок № 38	Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами ..	134
Урок № 39	Розділові знаки в простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями.....	137
Урок № 40	Усний твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі.....	140
Урок № 41	Кома в складному реченні	143
Урок № 42	Крапка з комою в складному реченні	146
Урок № 43	Двокрапка в складному реченні	149
Урок № 44	Тире в складному реченні	152
Урок № 45	Контрольне есе на тему: «Читання робить нас кращими»	155
Урок № 46	Розділові знаки при прямій мові	158
Урок № 47	Узагальнення й систематизація вивченого з теми.....	161
Урок № 48	Контрольна робота: виконання тестових завдань	164
Урок № 49	Аналіз контрольних робіт	166
Урок № 50	Стилістична помилка	168
Урок № 51	Стилістичне використання багатозначних слів, омонімів, синонімів, антонімів і паронімів.....	172
Урок № 52	Контрольний усний твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі	178
Урок № 53	Стилістичні особливості слів іншомовного походження...	180
Урок № 54	Стилістичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика	186
Урок № 55	Оцінна лексика. Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики	190
Урок № 56	Стилістичне забарвлення фразеологізмів. Виразальні можливості фразеологізмів.....	195
Уроки № 57–58	Стилістичні особливості засобів словотвору.....	199
Урок № 59	Стилістичні особливості частин мови	205
Урок № 60	Вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях.....	211
Урок № 61	Інформаційні жанри (представлення, пояснення, інструкція, повідомлення)	217
Урок № 62	Контрольне есе на тему: «Мозаїка української душі».....	223
Урок № 63	Діалогічні жанри (бесіда, телефонна розмова, листування).....	226
Урок № 64	Складання й розігрування діалогів	232
Урок № 65	Оцінювальні жанри (похвала, осуд, рецензія, характеристика)	236
Урок № 66	Етикетні жанри (привітання, вибачення)	240
Урок № 67	Контрольна робота: виконання тестових завдань	245
Урок № 68	Контрольне есе на тему: «На порозі дорослого життя»...	247
Уроки № 69–70	Написання й виголошування текстів різних жанрів	250

1. Увійдіть на сайт interactive.ranok.com.ua **ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ**
ВИДАВНИЦТВО
РАНОК
2. Пройдіть процедуру реєстрації, натиснувши кнопку **ЗАРЕЄСТРУВАТИСЯ ЗАРАЗ**
3. На головній сторінці введіть код у поле для введення скретч-коду **281067**
4. Натисніть кнопку «ОК»
5. Завантажте матеріали

Служба технічної підтримки:

тел. (057) 719-48-65, (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця з 10⁰⁰ до 18⁰⁰)
E-mail: e-ranok@ukr.net

Більш детальну інформацію щодо роботи із сайтом Ви можете знайти у вкладці «Поради з користування сайтом» на головній сторінці interactive.ranok.com.ua

Навчальне видання
Серія «Майстер-клас 2.0»

КОТЕНКО Валерія Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
(рівень стандарту). 11 клас

Розробки уроків для ЗЗСО
з навчанням українською мовою

Редактор *О. В. Зима*
Технічний редактор *М. С. Жубр*
Верстка *І. А. Кожанова*
Регіональні представництва
видавництва «Ранок»:

З питань придбання продукції
видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові – (057) 727-70-80;
Києві – (044) 360-56-37, 377-73-23;
Вінниці – (067) 506-65-95;
Дніпрі – (056) 785-01-74, 789-06-24;

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.

E-mail: pochta@ranok.com.ua
www.ranok.com.ua

Ф281067У. Підписано до друку 15.08.2019.
Формат 84×108/16. Папір газетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 26,88.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5215 від 22.09.2016.

Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua

Тел. (057) 719-48-65,

тел./факс (057) 719-58-67.

Київ – тел. (044) 229-84-01,

e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua

Львів – тел. (067) 269-00-61,

e-mail: office.lviv@ranok.com.ua

Житомирі – (067) 122-63-60;

Львові – (032) 244-14-36;

Миколаєві та Одесі – (067) 551-10-79;

Черкасах – (0472) 51-22-51;

Чернігові – (0462) 93-14-30.

E-mail: commerce@ranok.com.ua

Папір, на якому надрукована ця книга,

безпечний для здоров'я
та повністю переробляється

зроблений зі вторинної целюлози —
не постраждало жодне дерево

вибільювався без застосування
хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Сучасному уроку – сучасні технології!

Дізнайся про досвід інших,
поділися досвідом своїм
office@ranok.com.ua

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

- ◆ календарно-тематичний план
- ◆ матеріали до уроків

Авторський блог
blog.ranok.com.ua

- ◆ інформація про цікаві події у світі науки й освіти
- ◆ ознайомлення з новітніми методичними розробками
- ◆ діалог з авторами підручників і навчальних посібників

**Інтерактивна школа
ТВОРЧОГО ВЧИТЕЛЯ**

interactive.ranok.com.ua

- ◆ методичні вебінари від авторів підручників і провідних фахівців
- ◆ сертифікат кожному зареєстрованому учаснику

ISBN 978-617-09-5804-4

9 786170 958044

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

ranok.com.ua

e-ranok.com.ua

pochta@ranok.com.ua

(057) 727-70-90